RHETORICORVM M. T. CICERONIS AD C. HERENNIVM, Libri IIII.

IN EORVNDEM OBSCVRA & difficilia loca Annotationes perutiles & necessariæ, à Gyberto Longolio conscripta.

EIVSDEM M. T. CICERONIS de Inuentione Rhetorica, Libri II.

Z 13 24 Z 15 38

Excudebat Ioannes Kyngstonus.

Anno 1574.

TRINITY COLLEGE LIBRARY CAMBRIDGE

Can there be a building [illegible] &
not a builder

An army well mustered & not a Godas

A Letters Eightly ordered not a
Composer!

Collegium S.S. et Individuæ
Trinitatis in Academiâ
Cantabrigiensi

Cinnuspicere Locte [illegible]
[illegible] manifestation
of strange providences [illegible]

C

M. TVLLII CICERONIS ARTIS RHETORICÆ ad Herennium, Liber. I.

Prœmium nuncupatorium est, quo captat beneuolentiam à persona & sua & Herennij: sua quia amico tantum tribuit, quantum putat maximum, Herennij, quòd illius causa de arte scribat.

Approbatio prioris rationis, ab artis vtilitate.

ETSI negotijs familiarib. impediti, vix satis ocium studio suppeditare possumus, & id ipsum quod datur ocij, libentiùs in philosophia consumere consueuimus: tua nos tamen C. Herenni voluntas commouit, vt de ratione dicendi cõscriberemus, ne aut tua causa noluisse, aut nos fugisse laborem putares. Et eò studiosiùs hoc negotium suscepimus, quòd te non sine caussa velle cognoscere Rhetoricam intelligebamus. Non enim parùm fructus habet copia dicendi, et cõmoditas orationis, si recta intelligentia & definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res, illa quæ Græci scriptores, inanis arrogantiæ causa sibi assumsere, relinquimus. Nam illi ne parùm multa scisse viderentur, ea conquisiuerunt quæ nihil ad rem attinebant, vt ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus.

Antisagoge per apodioxin, Græcos reijcimus, quod sine moderatione scripserunt.

Captat beneuolentiam à sua persona.

Admonitio sui vice epilogi.

Claudit admonitione prœmium, idque per locum ab omnium artium natura, quæ exercitatione acquiruntur.

Non enim ſpe quæſtus aut gloria commoti venimus ad ſcribendum, quemadmodùm cæteri, ſed vt induſtria noſtræ tuæ morem geramus voluntati. Nunc ne nimiũ lõga ſumatur oratio, de re dicere incipiemus. Sed ſi te illud vnum mouerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multum iuuare, vt intelligas hanc præceptionis rationem ad exercitationem accommodari oportere.

Etſi negotijs.] Conqueritur id alibi ad Atticum, ſe à familiaribus negotijs & amicorum clientelarúmque appellationibus propemodum, & anima & corpore labefactari.

Commoditas orat.] Commoditas dicta pro facultate, ſiue commoda vſurpatione, vt Cæſar de bello Ciuili, commodum pro facilè dixit.

Definita animi moderatio, Lege procemium libri 1 de Inuentione.

Sumpſimus.] Non aſſumpſimus, vt arrogantes Græculi. Significat autem hoc verbum ex varijs authoribus electionem.

De re dicere.] Peculiaris loquendi formula, pro de inſtituto & propoſito, quòd procemia parum ad rem facere videantur.

Artem ſine aſsiduitate.] Artium enim [illegible] (vt tractatum eſt ſenario peruenuſto) vſus eſt, & Græci exercitationem omnia poſſe dixerunt.

DE ORATORIIS officijs.

Oratoris officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad vſum ciuilem moribus ac legibus conſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorũ quo ad eius

fieri

fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet Orator: Demonstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Demonstratiuū genus est, quod *attribuitur in alicuius certæ personæ laudē, vel vituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in consultatione, habet in se persuasionem & dissuasionem. Iudiciale, quod est positum in controuersia habet accusationem in se, aut petitionem cū defensione. Nunc quas res Oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodò has causas tractari conueniat, ostendimus. Oportet igitur in Oratore esse inuentionem, & dispositionem, elocutionem memoriam & pronunciationem. Inuentio est rerum verarū aut verisimilium excogitatio, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est ordo et distributio rerum, quæ demonstret quid quibus q; locis sit collocandum. Elocutio, est idoneorū verborum & sententiarum ad inuentionem * accommodatio. Memoria est firma animi rerū & verborum dispositionis perceptio. Pronunciatio est vocis, vultus, et gestus moderatio cum venustate. Hæc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, & exercitatione. Ars, est præceptio, quæ dat certam viam rationemq; dicendi. Imitatio, est qua impellimur diligenti ratione, vt aliquorum similes in dicendo velimus esse. Excercitatio, est assiduus vsus consuetudoq; dicendi.

* attribuit inquit, ob id quod tota in attributis, hoc est, circunstantijs consistit eius tractatio. Transitio ad partes officij.

1
2.
3.

* Id est, commoda ordinatio. Pronunciationem videri poterat nō satis perfectè definisse, cum id non tolùm agat, verum in proferendo (vt & nomen testatur) tota propemodum consistat, nisi

Oratoris offic.) Quod Cicero officium, id Aristoteles ἔργον. i. opus appellat. Sed longè amplius officium Aristoteles

præcipuas in gestibus, moderandis partes haberet, quare pleraque omnia exemplaria & [vocis] in definitione addunt.

ristoteles Oratori assignauit, tradita definitione ab affectionibus & fine, cũ diceret Rhetoricen esse vim quandam artificiosam persuadendi in vnaquaque re. Sed nos cum Halicarnasseo dicimus officium Rhetoris, vel Oratoris, vt hîc à Cicerone definitũ est, esse maximè proprium & principalissimum officium. Nam etsi philosophus artificiosa quadam facultate persuadet, id non vt Rhetor agit, sed vt philosophus.

Tria sunt genera cau.] De harum differentia post Fabium eleganter differit Laurent. Valla in Apologia contra Raudensem. Libet tamen obiter & aliud discrimen perelegans à Græcis animaduersum addere. Aiunt enim iudicialem speciem ex irascibili parte animæ prodijsse, quum scilicet quilibet homo vel accusetur: deliberatiuam ex appertibili, cùm scilicet deliberare volens de re aliqua vt plurimum in eam deliberationem feratur, quam mouerit appetitus persuasus à ratione: demonstratiuam ex rationabili, cùm videlicet quicunque vtitur laude vel vituperatione, afferat de vtroq; rationes. Sed & vt singula hæc genera suos fines habent, iudiciale quidem æquum & iustum. Iudex enim ad æquitatem respectum habens, sedet & iudicat, deliberatiuum autem vtilitatem, demonstratiuum autem bonum: ita & sua loca habent, prætorium iudiciales species, deliberatiua Senatum, demonstratiua theatrum vel Ecclesiam

DE PARTIBVS ORATIONIS.

*Quoniam igitur demonstratum est, quas causas Oratorem recipere, quasq; res habere * conueniat: nũc quemadmodum ad orationem possint Oratoris officia accommodari, dicendum videtur. Inuentio in sex partes orationis consumitur in Exordium,*

Exordium, Narrationem, Diuisionem, Confirmationem, Confutationem, Conclusionem. Exordium est, principium orationis per quod animus auditoris, aut iudicis constituitur, vel apparatur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde vt gestarum expositio. Diuisio est, per quam aperimus quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus sumus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio, est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio, est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam vnà cum Oratoris officijs, quo res cognitu esset facilior, producti sumus, vt de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primò dicendum videtur. Causa posita, quò commodius exordiri possimus, genus causæ est considerandum.*

1. 2. 3. 4. 5. 6.

Addunt aliqui (cum destructione) ignorantes & Græcis λυειν & Romanis dissoluere idē significare subindè quid destruere.

DE QVATVOR GENeribus causarum.

* *Genera causarum sunt quatuor: Honestum, turpe, dubium, & humile. Honestum genus causæ putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnib. defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus oppugnari videtur debere, vt pro viro forti contra parricidam. Turpe genus causæ intelligitur, cùm aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis & turpitudinis partem.*

* Et supra Cic. genera causarum quædam recensuit, sed illa vt præcipuas materiarum & negotiorum, hæc verò vt partiũ illarum partes. Qua de re lege Victorinum.

Humile genus est, cùm contempta res offertur. Cũ hæc ita sint, conueniet exordium rationem ad omne genus causæ accommodari.

Græcorum vocum etymon & proprietatem exponit doctè Fabius cap. eodem.

DE EXORDIIS.

Quidam verò vt hanc amphibologiam fugiant superiora ista non causarum, sed dicendi & ciuilium quæstionum genera vocant. Vt si ἀπὸ ebrietate dicatur.

Exordiorum duo sunt genera, principium, quod græcè προοίμιον appellatur, & insinuatio, quæ ἐφοδικὸς nominatur. Principium est, cùm statim auditoris animũ nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, vt attentos, vt dociles, vt beneuolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, à beneuolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe genus causæ erit, insinuatione vtemur, de qua posteriùs dicemus: nisi quid nacti erimus, quare aduersarios criminando beneuolentiam captare possimus. Sin honestũ causæ genus erit, licebit rectè vel vti, vel nõ vti principio. Si vti principio volemus, aut id oportebit ostẽdere, quare causa sit honesta: aut breuiter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Sin principio vti volumus, à lege vel scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento principiũ capere oportebit. Quoniam igitur docilem, attẽtum, beneuolum habere auditorem volumus, quomodò quidque eorum confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus si summam cau-

sæ

ſæ breuiter exponemus, & ſi attentos faciemus. Nam docilis eſt is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis inuſitatis, verba facturos: aut de iis rebus quæ ad Rempub. pertineant: aut ad eos ipſos, qui audient: aut ad deorum immortalium religionem: aut ad pietatem nos eſſe dicturos: & ſi rogabimus, vt attente audiant: et ſi numero exponemus res de quibus dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poſſumus: à noſtra, vel aduerſariorum, ab auditorum perſona, & à rebus ipſis. A noſtra perſona beneuolentiam contrahemus, ſi noſtrum officium ſine arrogãtia laudabimus, aut in Rempub. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipſos qui audiunt, aliquid referemus: dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua agitur, ſint accommodata. Item, ſi noſtra incommoda proferemus, inopiam, ſolitudinem, calamitatem: & ſi rogabimus, vt nobis ſint auxilio: & ſi ſimul oſtẽdemus in alijs ſpem nos habere noluiſſe. Ab aduerſariorum perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiam, in contemplationem adducemus: In odium rapiemus, ſi quid eorum ſpurcè, ſuperbe, perfidioſè, crudeliter, confidenter, malitioſè, flagitioſè factum proferemus. In inuidiam trahemus, ſi vim, potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum referemus, & his adiu-

mentis magis quàm veritati eos confidere aperie-
mus. In contemptionem adducemus, si inertiam
ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum pro-
feremus. Ab auditorum persona beneuolentia col-
ligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete,
magnificè iudicatas proferemus, & si quæ de ijs ex-
istimatio, & quæ iudicij expectatio sit, aperie-
mus. A rebus ipsis beneuolum auditorem efficie-
mus, si nostram causam laudando extollemus, &
aduersariorum per contemptionem opprimemus.
Deinceps de insinuatione aperiendum est.

Vel non vti principio.] Negant hoc oratorum præ-
cipui, qui non putant ita nudè irrumpendum ad orati-
ones, sine præparatione auditorum, quod & ignauian
dicentis & confidentiam eius designet. In foro tame
& iudicijs locum aliquem habere videtur, quoties tant
iudicis festinatio est, vt moram nullam patiatur: aut au
ditorum animi tales sunt. vel ira, vel odio, vt mox capu
causæ audire se velle conclament. In scholasticis auter
disputationib. & declamationibus secus fieri debet, q
auditores habemus dicto audientes. Sed & hoc admo
nendum duxi, in quo pleriq; omnes nostro seculo, qu
declamant, peccãt, exordium non in principio, sed po
reliquas partes absolutas esse conscribendũ. Nam & C
cero quòd primum esset dicendum, postremò solet co
gitare, quo vteretur exordio, Qua de re lege doctissim
quædam in secundo de Oratore.

Tria in insinuationis tẽpora.

Tria sunt tempora, quæ diligenter sunt consi-
deranda, quibus principio vti non possumus: an
cùm turpem causam habemus, hoc est, cùm ipsa re
animũ auditoris à nobis alienat, aut cùm animu
auditor

litoris persuasus videtur esse ab ijs, qui antè
radixerunt, aut cùm defessus est eos audiendo,
antè dixerunt. Si causa turpitudinem habebit,
rdiri poterimus his rationibus, hominem, non
rem, non hominẽ spectari oportere, nõ placere
is ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, &
indigna, aut nefaria. Deinde cũ rem diu au-
imus, nihil simile à nobis factũ esse ostendemus
aliquorum iudicium de simili causa, aut de
lem, aut de minori, aut de maiori proferemus.
inde ad nostram causam peditentim accede-
s, & similitudinem conferemus. Item si negabi-
s nos de aduersarijs, aut de aliqua re eorũ di-
ros, & tamen occultò dicemus, * interiectione
rborum. Si persuasius auditor fuerit, id est, si
tio aduersariorum auditoribus fidem fecerit,
g enim non facilè scire poterimus, quoniam non
mus nescij, quibus rebus fides fieri soleat. Ergo si
em factam putabimus, his nos rebus insinuabi-
s ad causam. De eo, quod aduersarij firmissimũ
i adiumentum putârint, primum nos dicturos
llicebimur, aut ab aduersarij dicto exordiemur,
ab eo maximè, quod ille nuperrimè dixerit, aut
bitatione vtemur, quid potissimùm dicamus:
t cui loco primùm respondeamus cum admira-
ne. Si defessierunt audiendo, ab aliqua re, quæ
um mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fa-
la verisimili, imitatione, deprauatione, inuersi-
e, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exu-

Vt pro stultitia dicamus.

Interiectione, id est, ἐπιβολὴ quæ vox clandulariam & quasi insidiatricem verborum, rerumq; machinationem significat

peratione,

peratione, collatione, adiectione, abiectione, literarũ mutatione, prætereà expectatione, similitudine, nouitate, historia, versu, aut ab alicuius interpellatione, arrisione: & si promiserimus aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturas: nos nõ eodem modò, vt cæteri soleant, verba facturos: quid alij soleant, quid nos facturi simus, breuiter exponemus. Inter insinuationem & principium hoc interest. Principium eiusmodi debet esse, vt statim aperti rationibus, quibus præscripsimus, aut benevolum aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. at insinuatio eiusmodi debet esse, vt occultè per dissimulationem eadem illa omnia cõficiamus, vt ad eandem commoditatem in dicendi opere venire possimus. Verùm hæ tres vtilitates tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, vt auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, benevolos præbeant: tamen hoc per * exordium causæ maxime comparandum est. Nũc ne quando vicioso exordio vtamur, quæ vitia vitanda sunt, docebo. In exordiẽda causa seruandum est, vt lenis sit, sermo, vt vsitata verborum consuetudo, vt non apparata oratio esse videatur.

Addunt aliqui & epilogum quod vtriusq; partis eadem fit intentio, saltem quòd ad benevolentiam. Exordia vitiosa.

Vicioſum exordium eſt, quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod vulgare dicitur. Item vicioſum eſt, quo nihilominus aduerſarius poteſt vti, quod commune appellatur. Item illud, quod leuiter commutato aduerſarius ex contrario poterit vti. Item vicioſum eſt, quod nimiùm apparatis

is verbis compositum est, aut nimium lõgum est: & quod non ex ipsa causa natum videtur, quod separatum vocatur, in quo etiam translatum conciditur, vt proprie cohæreat cum narratione, & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus.*

Vide Lucianũ quo pacto scribere historiam oporteat.

*Translatum de causa in causam.

DE TRIBVS NARRATIONVM generibus.

Narrationum genera tria sunt. Vnum est, quo exponimus rem gestam, & vnumquodque trahimus ad vtilitatem nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod incurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, vel laudationis causa. 2 Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quò commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera: vnum, quod in negotijs, alterum, quòd in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, treis habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque veras, neque verisimiles continet res, vt hæ quæ Tragœdijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit velut argumenta Comœdiarum. Illud genus narra-

Narrationum tria genera.

3

Fabula.

Historia.

Argumentum

festinitas mirthe

narrationis, quod in personis positum est, debet h
bere sermonis festiuitatem, animorum dissimi
tudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, s
spicionem, desiderium, dissimulationem: miseric
diam, rerum varietates, fortunæ commutationer
insperatum incommodum, subitam lætitiam, i
cundum exitum rerum: verùm hæc in exercen
transigentur. Illud verò quod ad veritatem pe
tinet, quo modo tractari conueniat, aperiemu
Tres res conuenit habere narrationem: vt breui
vt dilucida, vt verisimilis sit, quæ quoniam fie
oportere scimus, quemadmodùm faciamus, cogn
scendum est.

dilucidus plaine

Vincendi causa] Medium est, nam & accusator vi
cit qui rerum peragit: & vincit defensor, qui causam a
uersarij labefactat. Primum autem narrationis genu
oratorium appellat, quod in causæ expositionem i
uentum est. Quod post exordium poni solet. Alteru
apparatum, quod non est pars orationis, sed in confi
matione aut confutatione interseritur tasseuerandi a
destruendi gratia, quod ipsum & probatiuum appellâ
runt. Postremum Grammaticum vocarunt, quòd rari
ùs in orationis vsurpatione veniat.

Narratio breuis.

Rem breuiter narrare poterimus, si inde in
cipiemus narrare, vnde necesse erit & si non a
vltimo initio repetere volemus, & si summatim
non perticulatim narrabimus, & si non ad ex
tremum, sed vsque eò, quò opus erit, prosequ
mur, & si transitionibus nullis vtemur, & si no
d errabimus ab eo, quod cepimus exponere, & s
exitu

citus rerum ita exponemus, vt antè quoque quæ
cta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus:
uod genus est, si dicam me ex prouincia rediisse,
rofectum quoque in prouinciam intelligatur: &
nninò nō modò id, quod obest, sed etiam id, quod
que obest, neque iuuat, satius est præterire: &
bis aut sæpius idem dicamus, cauendum est eti-
n ne id, quod semel supra diximus, deinceps di-
mus, hoc modo: Athenis Megaram vesperi ad-
enit Simo, vbi aduenit Megaram, insidias fecit
irgini, insidias postquàm fecit, vim in loco at-
lit.

Rem dilucidè narrabimus, si vt quid primum Dilucida.
estum erit, ita primùm exponemus, & rerum, ac
mporum ordinem conseruabimus, vt gestæ res
unt aut vt potuisse geri videbuntur. Hîc erit
nsiderandum, ne quid perturbatè, ne quid con-
rtè, ne quid ambiguè, ne quid noue dicamus ne
uam in aliam rem transeamus, ne ab vltimo re-
tamus, ne longè prosequamur, ne quod ad rem
rtineat, prætereamus, etsi persequemur ea, quæ
e breuitate præcepta sunt. Nam quo breuior, eò
ilucidior, & cognitu facilior narratio fiet.

Verisimilis narratio erit, si, vt mos, opinio, vt Verisimilis.
atura postulat, dicemus: spatia temporum, per-
narum dignitates, consiliorum rationes, loco-
um opportunitates constabunt, ne refelli possit,
ut temporis parum fuisse, aut causam nullã, aut
cum idoneum non fuisse, aut homines ipsos fa-

cere,

cere, aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. Nam sæpè veritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eò magis conseruanda erunt. De ijs rebus cautè confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma authoritas vel debitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuationibus noua excogitauimus, quòd eas soli nos præter cæteros in tria tempora diuisimus, vt planè certam vitam, & perspicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione dispu tatum est, in qua singulare consumitur Oratoris officium, dabimus operam, vt nihilominùs indu striæ, quàm rei vtilitas postulabit, quæsiuisse vi deamur, si priùs pauca de causarum diuisione di xerimus.

DE DIVISIONE causarum.

Sunt qui hoc ipsum non partem orationis, sed figurã orationis esse contendant, & & alibi Cic. approbare videtur.

Causarum diuisio in duas parteis distribuitur est. Primùm perorata narratione, debemus aperire, quid nobis conueniat, cum aduersarijs, si nobis vtilia erunt ea quæ conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: interfectam esse a Oreste matrem, conuenit mihi cum aduersarijs, iur fecerit, & licuerítne facere, id est in controuersia Item è contrario: Agamemnonem esse à Clytem nestra occisum, confitentur: cum id ita sit, me vi

cisc

ciſci parentem negant oportuiſſe. Deinde cùm hoc fecerimus, diſtributione vti debemus. Ea diuiditur in duas partes: enumerationem, & expoſitionem. Enumeratione vtemur, cùm dicemus *numero, quot de rebus dicturi ſumus. Eam pluſquàm trium pertium numero eſſe non oportebit. Nam et periculoſum eſt, ne quando plus minúſue dicamus, & ſuſpicionem afferet auditori meditationis, & artificij, quæ res fidem abrogat Oratori. Expoſitio eſt, cùm res, quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter & abſolutè. Nunc ad Confirmationem tranſeamus.

Id eſt, aut breuiter, aut certo numero: Vt Cic. pro S. Roſcio: Tres ſunt res, de quibus me dicere arbitros oportere.

DE CONFIRMATIONE & Confutatione.

Tota ſpes vincendi, ratioq; perſuadendi poſita eſt in Confirmatione & Confutatione. Nam cùm *adiumenta noſtra expoſuerimus, contrariáque diſſoluerimus, abſolutè nimirùm munus oratorium confecerimus. Vtrumq; igitur facere poterimus, ſi conſtitutionem cauſæ cognouerimus.

aliàs argumenta.

DE CAVSARVM CONſtitutionibus.

Cauſarum conſtitutiones alij quatuor fecerunt, noſter doctor *Hermetes treis putauit eſſe, non vt de illorum quicquam detraheret inuentione, ſed vt oſtenderet id quod oportuiſſet ſimpliciter & ſingulari modo docere, illos diſtribuiſſe du-

In quibuſdam Antigraphis.

Hermag. ſcribitur, vt non dubitem Hermagoras eſſe

legendū. Non concessio & per preces auersio, sed aduersariorum illationis depulsio, quod ipsum significat & deprecor

pliciter, & bipertitò.

Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta.

Constitutionis itaque, vt antè diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iudicialis. Coniecturalis est, cùm de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquàm resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlisses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit, cùm occisum fratrem, & inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis accersit. Hîc quoniam coniectura verum quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cùm ex scripto, aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in parteis sex, scriptum, & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cùm videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo. Si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim cæteráque esse, si nauis conseruata sit, qui remanserint in naui. Magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, atque in scaphā conscenderunt, præter vnum ægrotū. Is propter morbū exire & fugere non potuit. Casu & fortuitu nauis in portum incolumis delata est. Illam ægrotus possidet: nauim petit ille, cuius

Ex scripto & sententia.

eius fuerat. Hæc constitutio legitima ex scripto & sententia. *Ex contrarijs legibus controuersia* constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quippiam, hoc modo: *Lex vetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem in demortui locū qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguio controuersia nascitur, cum scriptum duas aut plures res significat, hoc modo:* Pater familias cum filium hæredem faceret, testamento vasa argentea vxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ vxori meæ triginta pondo vasorum argēteorum data quæ volet. Post mortem eius vasa pretiosa & cælata magnificè illa petit. Tullius se que ipse velit triginta pondo ei debere dicit. *Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controuersia est quo nomine factum appelletur, Ea est huiusmodi: Cum Lucius Saturninus legem frumentariam de* semissibus & trientibus laturus esset, Qu. Cepio, qui per id temporis Quæstor vrbanus erat, docuit senatum, ærarium non pati posse largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus Rempublicam videri eum facere. Saturninus ferre cœpit, collegæ eius intercedere, ille nihilominus cistellā detulit.*

Ex contrarijs legib.

Ob legis breuitatem obscurior redditur locutio, propter eclipsin recipi pronominis eū qui petat. i. quicunque petierit suffici se deberi.

Ex definitione.

Diuidūdis scilicet in capita omniū ciuiū.

*Cepio, vt illum contra Senatusconsultum intercedentibus collegis aduersus Rempublicam vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, * pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est. quò seciùs feratur lex, accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cùm quæritur, quid sit minuere maiestatem.*

Pontes ligneæ trabes transuersim positæ & altius tollocatę contectæq; tabulis, vnde à populo legislator videri posset. Cistellam autem publicarum literarũ scrinium denotat, in quo tabulæ legum continebantur.

Ex translatione controuersia nascitur, cùm aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque vtimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen nonnihil ea vtimur, hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quòd vasa argentea publica de loco priuato dicitur sustulisse, possit dicere, quum definitione sit vsus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furtum agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitima constitutionis his de causis rarò venit in iudicium, quòd in priuata actione Prætoriæ exceptiones sunt, & causa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, vt antè si reo commodum, sit, iudicium de accusatore, fiat, vtrum illi liceat accusare, nec ne.

Prætoriæ exceptiones. Prætor enim. Cùm expòsita esset illi causa, actionis formulam præscribebat, secundum quam ageretur, vt in iure ciuili nusquam non occurrit,

currit, causa autem cadere dicitur, qui rem amittit, & causam perdit, vt vulgò dicimus.

Ex ratiocinatione controuersiæ consta, quum res sine propria lege venit in iudicium, quæ tamẽ ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, si furiosus existet, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaq; eius potestas esto. Et Lex: Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deuehatur in profluentem. Et Lex: Paterfamiliâs vti super familia pecuniáue sua legauerit. Ita ius esto. Et Lex Si paterfamiliâs intestatus moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumque esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim * folliculo lupino os obuolutum est,* & soleæ ligneæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsente conscribunt, testes ritè adfuerunt, de illo supplicium paulò post sumitur, Ii qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam vocat hæreditatem lege agnationis. Hîc certa lex in rem nullla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iurediciali constitutione di-*

Non condito testamento.

Quòd indigni iudicabant, qui Solem, Lunam elementa, cæteroſque homines inſpiceret.

Soleæ ligneæ ne pedibus terrã contingeret.

De Malleoli autẽ facinore ſcribit Eutropius de bello Cymbrico.

camus.

Culeo deuehatur.) Cicero pro Rosc. Amerino: Quantò maiores nostri sapientius, qui cùm intelligerent, nihil esse tam sanctum, quod non violaret aliquando audacia, supplicium in parricidas excogitauerunt: vt quos natura retinere in officio non potuisset, magnitudine pœnæ à maleficio summo arcerentur. Insui voluerunt in culeum viuos, atque ita in flumen deijci. O singularem sapientiam iudicum. nónne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse, & eripuisse, cui repentè cœlum, solem, aquam, terramque ademerunt? vt qui eum necasset, vnde ipse natus esset. careret ijs rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur. Est autem culeus saccus coreaceus, cui reus insuebatur. simul intrusa vipera & gallo gallinaceo. Hunc ipsum vocat & folliculum lupinum paulò post. Vbi animaduertendum quanta fuerit legis seueritas, qui non bonis, non equi corio ad supplicium vtebantur, sed lupi bestiarium omnium rapacissimi.

Iuridicialis.

Poëtarum cũ authoritatem minui arbitrabãtur, si se scenicis ad iunxissent. Itaq; quoties in proscenium prodibãt personam inducere solebãt.

Purgatio. Qui Martem dicebat communẽ & fortunã accusabat quod subitò aliquis exercitum suũ clausisset irruẽ-

Iuridicialis constitutio est, quum factum conuenit: sed iure, an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum vna absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, quum id ipsum quod factum est, vt aliud nihil foris assumatur, rectè factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Minus quidam nominatim Actium poëtam compellauit in scena: cum eo * *Actius iniuriarum agit. Hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomina scripta dentur, agenda. Assumptiua pars est, quum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea*

re

re comprobatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor: Concessio, Remotio criminis, Translatio criminis, Comparatio. Concessio est, quum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem.

Purgatio est, quum consultò se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitudinem. Fortunam, vt * Cepio ad Tribunos ple. de exercitus amissione. Imprudentiam, vt ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus testamento manumissus esset. Necessitudinem, vt ille, qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquæ intercluſissent.

Deprecatio est, quum & peccasse & consultò fecisse confitetur, & tamen postulat vt sue misereantur. Hoc in iudicio non ferè potest vsu venire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa rectè facta constant. Hoc modo in loco communi per amplificationem inijciemus, quòd si hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignosci conueniret, verum nihil postulat ignosci. Ergo in iudiciũ non venit, at in Senatum, aut ante * Imperatorem, aut in concilium talis causa pot. venire. Ex translatione criminis causa constat quum feciſſe nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus, vt: Oreſtes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa con-

tibus Cymbris Deprecatio. Vt Cicero pro Milone: Ex hoc loco sunt qui cõuincere studeant, non esse Ciceronis hoc opus, quod posterius ad Imperatores iudicia peruenerint Sed hi ignorãt, & Ciceronis temporib. Imperatores quoque fuisse qui causas militũ cognoscerent.

*Crimen facinus? Culpa facinoris causa.

stat, quum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, vt si accusetur is, qui P. Sulpitium fatetur se occidisse, & id iussu consulum defendat, & eos dicat non modò imperasse, sed rationem quoq; ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, vt si quis ex testamento, quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur.* Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: Caius Pamphilius, qui à Gallis obsideretur, neque effugere vllo modo posset, venit cum hostium ducibus in collocutionem: ita discessit, vt impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quæ cõstitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis videor ostendisse. Nunc quomodo eas, & qua via tractari conueniat, demõstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda ratio est. Ratio est, quæ causam facit, & continet defensionem, hoc modo, vt docendi causa in hac potissimum consistamus. Oreſtes cùm confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem,* peruertit defensionem: ergo affert eam,

*Hæc est pars compensatiui status quoties minori in cõmodo maiori prospectum esse dicimus.

Transitio ad constitutionis inuentionem.

ἴδιον proprius accusatoris locus.

Id est, defensionis ratiões oẽs

quæ

quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa nim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo (vt e- tendi) ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidem dubitatio potest remorari lamnationem. Inuenta ratione, * firmamentum quærendum, id est, quod continet accusationem, quòd affertur contra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id constituetur hoc modo: Quùm ipsus fuerit Orestes ratione, hoc facto. Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: Vtetur accusator firmamento, hoc modo. Sed non abs te occidi, neque indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quàm nos iudicationem Græci κρινόμενον appellant. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo: cùm dicat Orestes se patris vlciscendi causa matrem occidisse, reclamne fuerit, à filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem reperire conuenit. Reperta iudicatione omnẽ rationem totius orationis hò conferri oportebit. In omnibus cõstitutionibus & partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutiõe. Nam in eo nec ratio quare fecerit, quæritur, feciſſe enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest, ratio. Quare ex intentione, et ex inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo.

destruit, nec causam habet qua se defendat

σύνεχον defensoris locus.

κρινόμενον examinatio huius ipsius quod ad defensionem rem attulit.

Locus est communis & accusatoris & defensoris.

κατάφασιν

Intentione.] Id quod prima parte proponitur, quod Græci κατάφασιν dicunt.

Inficiatione.] Id quod in secunda parte respondetur, alij qui depulsionem, Græci ἀπόφασιν appellant.

Intentio, occidisti Aiacem. Inficiatio non occidi. Iudicatio: occideritne. Ratio omnis vtriusq; orationis, vt antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoq; plures erunt in vna causa: sed omnes simili ratione reperientur. Sedulò dedimus operam, vt breuiter & dilucidè quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam huius voluminis magnitudo satis creuit, commodiùs est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne quæ propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quò tardiùs hæc quam studes, absoluentur, cùm rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod nostro negotio diminutum fuerit exæquabimus industria, vt pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissimè tuæ largiamur voluntati.

Epilogum qui per breuem enumerationem rem tractat, in principium libri sequentis differt. Sed hic transitione ad secundum librum sibi parat.

COM-

COMMENTARIORVM RHETORICORUM ad Herennium.

Liber secundus.

IN primo lib. Herenni breuiter exposuimus, quas causas Oratorem recipere oporteret, et in quibus officijs artis elaborare conueniret, et ea officia qua ratione ucillimè consequi posset. Verùm quia neque de mnibus rebus simul dici poterat, & de maximo imùm scribendum fuit, quò cætera tibi facilioa cognitu viderentur, ita nobis placitum est, vt a qua difficilima esset, potissimum scriberemus. ausarum tria sunt genera: Demonstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Multò difficilimum st iudiciale, ergo id primum absoluemus. Hoc & riore libro egimus, cum de quinque Oratoris ofcijs tractaremus, quorum inuentio & prima, & ifficilima est. Ea quoque nobis erit hoc in libro ropemodùm absoluta, sed paruam partem eius in ertium volumen transferimus. De sex partibus rationis primùm scribere incepimus. In primo liro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, ec pluribus verbis, quàm necesse fuit: nec minùs lilucide, quàm te velle existimabamus. Deinde oniunctim de confirmatione, & confutatione dicendum

Quæ hactenus dixerit breuiter recenset oía dicenda quæ deinceps enumerat.

cendum fuit: Quare genera constitutionum, et ea
rum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur
quo modo constitutionem, & parteis constitutio
nis causa posita, reperiri oporteret.

Quę facit scilicet cõstitutionẽ vndè à quibusdam tã ipsa quàm status ipse caput causæ summa, orationis scopus & intentio vocatur. Quæ deinceps dicturus sit, recenset.

Deinde docuimus, iudicationem quemadmodùm quæri conueniret: qua inuenta, curandum esse vt omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Posteà admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum videbatur esse, vt ostenderemus, quæ ratio posset inueniri ad vnamquamque constitutione, aut partem constitutionis accommodare. Et enim quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales vitari oporteret, quorum vtrunque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi cõclusionibus orationum vti oporteat, quo locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primùm ergo quæremus quemadmodùm quãque causam tractari conueniat: & nimirùm Coniecturalem, quæ prima quæque difficillima est potissimùm consideremus.

Narratio in coniectura qualis esse debeat.

IN causa coniecturali narratio accusatoris suspiciones interiectas & dispersas habere debet, vt nihil actum, nihil dictum, nusquàm ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur, Defensoris narratio, simplicem, & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis

icionis. Huius constitutionis ratio in sex partes
t distributa probabile, collationem, signum ar-
umentum, consecutionem, approbationum. Ho-
um vnum quodque quid valeat, aperiemus.

Probabile est, per quod probatur reo expedisse Probabile. 1.
eccare, & à simili turpitudine hominem nunquã
bfuisse. Id diuiditur in causam, & in vitam.
ausa est ea quæ induxit ad maleficium commo-
orum spe, aut incommodorum euitatione: vt cum
uæritur, num quod commodum maleficio acqui-
erit, num honorem, num pecuniam, num domina-
onem, num aliquam cupiditatem amoris, aut hu-
usmodi libidinis, quam voluerit explere. Aut
um quod in cõmodum vitârit, inimicitias, infa-
iam, dolorem, supplicium. Hîc accusator in spe
ommodi cupiditatem ostendet aduersarij, in vi-
atione incommodi formidinem augebit. Defen-
or autem negabit fuisse causam, si poterit: aut eã
ehementer extenuabit. Deinde iniquum esse di-
et, omnes ad quos aliquid emolumenti ex aliqua
e peruenirit, in suspicionem maleficij deuocari.
Deinde vita hominis ex antefactis spectabitur.
n quo primum considerabit accusator, num quã-
o simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret,
um quando venerit in similem suspicionem: &
n eo debebit esse occupatus, vt ad eam causam
eccati, quàm paulò antè exposuerit, vita hominis
ossit accommodari, hoc modo: Si decet pecuniæ
ausa feciſſe, ostendet eum semper auarum fuisse:

si

*si honoris, ambitioſum: ita poterit animi vitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par animi vitium cum cauſa reperire, reperiet diſpar. Si non poterit auarum demõſtrare, demonſtret corruptorem, vel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Deinde aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit perſonam: deinde, qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si vehementer caſtus, & integer exiſtimabitur aduerſarius, decet facta, non famam ſpectari oportere, illum antè occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum, ab eo maleficium abeſſe. Defenſor primùm demonſtrabit vitam integram, ſi poterit: id ſi non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiam, vim, perſuaſionem, quibus de rebus vituperatio eorum quæ extra id crimen erunt, non debeat aſſignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur & infamia, priùs dabit operam, vt falſos rumores diſſipatos eſſe dicat de innocente, & vtetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin mihi eorum fieri poterit, vtatur * extrema defenſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud Cenſores, ſed de criminibus aduerſariorum apud iudices dicere.*

Hoc eſt tranſlatione qua iudicium differtur, non autem aufertur.

Cauſa eſt ea) Hoc loco meminiſſe oportet, cauſa eſſe duplicem, quod quamuis non aperte, ſatis tamen Cicero hic expreſsit. Eſt enim alia impulſiua, vt ita, odium, hanc Græci ὁρμητικὴν αἰτίαν vocant: alia ve ratio cinatiua, vt lucrum, hæreditas, & hæc ipſa ab il

λογικὴ αἰτία appellatur,

Reperiat dispar,) Dispar hoc est, loquendi ratione, ab ipsa re quam quærimus parùm abludens. Non im facile quispiam corrumpitur, nec perfidè agit, aut ium corrumpit, nisi pecuniæ gratia. Quantum ergo et ab auaro distant. Igitur dispar non re ipsa, sed no- inus similitudine & significatione. Stulti enim foret, m pecuniæ gratia aliquem aliquid feciſſe dicere in- ndat, eum aut prodigum aut timendum dicere.

Collatio est, cùm accusator id, quod aduersa- *ium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo bo-* Collatio. *um fuiſſe demonſtrat, aut alium neminem potu- ſſe perficere niſi aduersarium: aut eum ipſum a- is rationibus, aut nō potuiſſe, aut non æquè com- odè potuiſſe, aut cum fugiſſe alias rationes com- odiores propter commoditatem. Hoc loco defen- r vt demonſtret, oportet, vt alijs quoque bonum uiſſe, aut alios quoque id, quod ipſe, inſimuletur, acere potuiſſe.*

Signum est per quod oſtenditur idonea perfi- *iendi facultas eſſe quæſita. Id diuiditur in partes* Signum. *ex: locum, tempus, ſpatium, occaſionem, ſpem per- ficiendi, ſpem celandi.*

Locus quæritur celebris, an deſertus: ſemper deſertus, aut tum quum id factum ſit, fuerit in eo Locus. *oco ſolitudo. Sacer, an prophanus: publicus, an rivatus fuerit, cuiuſmodi loci attingant, num ui eſt paſſus, perſpectus, aut exauditus eſſe poſ- t. Horum quid reo, quid accuſatori conueniat,*

per-

perſcribere non grauaremur, niſi facile quiuis c
ſa poſita poſſet iudicare. Initia enim inuention
ab arte debent proficiſci, cætera facile comparab
exercitatio.

Tempus. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua ho
noctu an interdiu, qua die, quota hora factum e
dicatur, & cuiuſmodi temporibus.

Spatium. Qua tetecte dixit alibi, cuiuſuis ſpatij conſide rationem in deliberatione futuri empto ris conſiſtere. Spatium ita conſideratur, ſatiſne longum fuer
ad eam rem tranſigendam: & fueritne ſatis ad
perficiendum ſpatij futurum. *Nam parauit refe
ſatis ſpatij fuiſſe ad id perficiendum, ſi id ante ſc
ri, & ratione prouideri non potuit.

Occaſio Spes. Occaſio quæritur, idonea ne fuerit ad rem ado
riendam, an alia melior, quæ aut præterita ſit, au
non expectata.

Spes perficiẽdi quæ fuerit, ſpectabitur hoc mo
do, ſi, quæ ſupra dicta ſunt ſigna, concurrerint:
præterea ex altera parte vires, pecunia, conſilium
ſcientia, apparatio: ex altera parte imbecillitas
inopia, ſtultitia, imprudentia, inapparatio demõ
ſtrabitur fuiſſe: quare ſcire potuerit, vtrum diffi
dendum, an confidendum fuerit. Spes celandi qu
fuerit, quæritur ex conſcijs, arbitris, adiutoribus
liberis, aut ſeruis, aut vtriſque.

Oportet hic argumentum intelligere pro ſtatus ratione, quæ eſt coniecturalis, alioquin ſæpe eſt certa probatio, Z* Argumentum eſt, per quod res coarguitu
certioribus argumentis, & magis firma ſuſpicio
ne. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, in
ſtans, conſequens.

In præterito tempore oportet conſiderare, vbi
fuerit,

fuerit, vbi visus sit, qui cum visus sit, num quid apparárit, num conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adsumentis, num quid in loco præter consuetudinem fecerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num visus sit cùm faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus, auditus, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu odoratu gustu. Nam* quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse hoc modo: Si tumore, aut liuore decoloratum corpus est motui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo. Si telum, si vestimentum. si quid eiusmodi relictum sit, aut si vestigium rei fuerit repertum, si cruor in vestimentis, si in eo loco deprehensus, aut visus sit, transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur.

Recte autem scholastici rhetores dixerunt gustus sensum nunquam incidere posse in instanti, nisi in declamationibus cæci veneni.

Consecutio est, cùm quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cùm ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid, quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum vsque adeò præmeditatum fuisse, quid sibi esset vsu venturum, vt confidentissimè consisteret, & responderet, quæ

Consecutio. 4

signa sunt confidentiæ, non innocentiæ Defensor si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia, negabit esse commotum.

Approbatio. *Approbatio est, qua vtimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator, nemo potest vti, & ij, quibus nisi defensor, nemo potest vti. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur.*

Locus accusatoris proprius. *IN causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cùm dicit malorum misereri non oportere, & cùm auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cùm misericordiam captat, & cùm accusatorem calumnari criminatur. Communes loci sunt cùm accusatoris, tum defensoris: à testibus, contra testes: à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra argumenta, à rumoribus, contra rumores.*

A testibus. *A testibus dicemus secundum auctoritatem, & vitam testium, & constantiam testimoniorum.*

Contra testes. *Contra testes, vitæ turpitudinem testimoniorum inconstantiam: si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt.*

A quæ-

A quæstionibus dicemus, cùm demonstrabimus maiores veri inueniendi causa tormentis & cruciatu voluisse quæri, & summo dolore homines cogi, vt quicquid sciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erit argumentando, iisdem vijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem, idémq; hoc in testimonijs facere oportebit.

A quæstionibus.

Contra quæstiones hoc modo dicemus. Primùm maiores voluisse certis in rebus interponi quæstiones, cùm quæ veræ dicerentur sciri, quæ falso in quæstione pronunciarentur, refelli possent hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile quod videri, aut aliquo signo simili percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio sit recentior in dolore, quòd ingeniosior ad commiscendum, quòd deniq; sæpè scire, aut suspicari possit, quid quæsitor velit audire, quòd cùm dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hęc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione, idque partibus, coniecturæ, quas antè exposuimus, facere oportebit.*

Contra quæstiones.

Quæsitor qui crimina inquirit & in tormentis de maleficijs cognoscit. Sic Vergil. Quæsitor Minos vrnam mouet.

Ab argumentis & signis, & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Cùm multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam non suspiciosam videri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus. Hæc enim eo

mo exponi, quo modo re vera sint gesta: testes eorum corrumpi posse, vel præcio, vel gratia, vel metu, vel simultate.

Contra argumenta.

Contra argumenta & signa, & cæteras suspiciones dicemus hoc modo: Si demonstrabimus nullam rem esse, quam non suspicionibus quiuis possit criminari: deinde vnamquamque suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, vt ostendamus nihilo magis in nos eam, quàm in aliũ quempiam conuenire: indignum facinus esse sine testibus coniecturam & suspicionem firmamenti satis habere.

A rumoribus.

A rumoribus dicemus, si negabimus temerè famam nasci solere, quin subsit aliquid, & si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret & comminiscereturEt præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum:

Contra rumores.

Contra rumores dicemus, primùm si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis vtemur, de quibus falsa fama fuerit, & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse dicemus: & aliquam, aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor vehementer probabilis

babilis esse videbitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficillima tractatu est constitutio Coniecturalis, & in iuris causis sæpissimè tractanda est, eò diligentius omneis eius parteis perscrutati sumus, vt ne parua quidem titubatione, aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

Transitio ad aliam constitutionem.

CONSTITVTIONES LEgitimæ partes.

QVium voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si à scripto dicemus, his locis vtemur secundum narrationem. Primùm scriptoris collaudatione. Deinde scripti recitatione. Deinde percontatione sciéntne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut testamento, aut stipulatione, aut quolibet scripto, quod ad eandem rem pertinebit. Deinde collatione, quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, virum id, quod diligenter præscriptum sit, an id quod acutè sit cogitatum. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit cogitata & scripto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si voluisset adscribere, vt non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperitur, & causa profertur, quare id scriptor senserit, quod perscripserit,

& demonstrabitur scriptum illud esse dilucidè, breuiter, commodè, perfectè certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cùm aduersarijs sententia redderetur, & voluntas adferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui cùm fateatur se contra id, quod legibus sancitum, testamento perscriptum sit, feciſſe, tamen facti quærat defensionem. A sententia sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, qui tantum scripserit quod necesse fuerit: illud sine scripto intelligi potuerit, non necessariò scribendum putârit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, verba & literas sequi negligere voluntatem.

Quæ sanè voluntas tribus modis consideratur. Primò, quoniam cum legis scripto aut verbis apparet eam impossibile esse seruari, vt lex est: Qui parentes non aluerit, vinciatur. Certũ est hanc legem liberos infantes, aut debiles alere non posse. Secundò cõsideratur, quùm certum est vel omnibus, ex verbis legis intelligi aliud voluisse lacorem eius, vt qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, vinciatur: annulum ferreum vis ferens noctu inuentus à magistratu cædis alligatur. Hic sanè apparet legis latorem de telo, non de annulo intellexisse. Postremò, cum exemplo multarum legum, probamus præsentis quoque legis voluntatem talem, qualem nos defendimus, vt Cicero pro A. Cæcinna fecit.

Deinde id quod scriptum sit, aut non posse fieri,

fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri, quæ omnia scriptorem noluisse quàm rectissime fieri nemo dicet: at ea quæ à nobis facta sint, iustissimè facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut, cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à voluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione vtemur. Deinde legũ & stipulationum breuiter exceptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptores voluntatem non interpretetur.

Si duæ leges contrariæ.

Cùm duæ leges inter se discrepant, videndum est primùm, num quæ obrogatio, aut derogatio sit. Deinde vtrum leges ita dissentiant, vt altera iubeat, altera vetet: an ita, vt altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabat se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret. Plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cùm ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi abrogatum, aut derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cùm hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, *recitatione, collaudatione vtemur. Deinde contrariæ legis eneabimus voluntatem, & eam trahemus

Non est idem expositio quod recitatio, nec simplex propositio, cum ita præcedere deberet, sed recitationem intelligere.

exemplorum subiectionem, aut rerum iudicatarum per legem & approbatarum enumerationē. Confutat quorundam opinionem qui ambiguitatem verborum edisserendam prædicabant, sed eam quę à dialecticis profertur, hoc est, superstitiosè curiosis & cauillatoribus: secus autem iudicandum de proprietate & differentia vocū, quæ à Grammaticis docetur.

ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partes iuris, vtrum cum ea faciant, de quibus posteriùs disseremus.

Si ambiguum est scriptum, vt puta, quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc momo tractandum est. Primum, sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde quomodo scriptum est, & si id quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. Deinde id quod nos interpretemur, & fieri posse, & honestè, & rectè, & lege, & more, natura, bono & æquo fieri posse.

Quod aduersarij interpretantur è contrario. Nec esse ambiguè scriptum, cùm intelligitur vera sententia vera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphibologiarum, eam quæ à Dialecticis profertur. Nos uerò arbitramur, non modò nullo adiumento esse, sed potiùs maximo impedimento. Omnes enim illi amphibologias aucupatur, etiam eas, quæ parte ex altera sententiam nullam possit interpretari. Itaq, & alieni sermonis molesti interpellatores, & scriptum tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt, & dum cautè & expeditè loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt, in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronunciare nō possunt. Verùm horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, tum voles

refelli-

fallemus. In præsentia hæc interim dicere non a-
lienum fuit, vt huius infantiæ garrulam disciplia-
nam contemneremus.

Cùm definitione vtemur, primùm afferemus De definitione
reuem vocabuli definitionem, hoc modo: Maie-
statem is minuit, qui auferre tollit, ex quibus rebus ci-
uitatis amplitudo constat, atque quæ sunt ea, quæ capi-
unt suffragia populi, & magistratus consilium.
Nempe igitur tu & populum suffragio, & magi- Quam vocant
stratum consilio priuasti, cùm pontes disturbasti. ἀντίθεσιν
Item ex contrario: *Maiestatem is minuit, qui am-* definitionem,
plitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non qua non tan-
effeci: sed prohibui detrimentum. Ærarium enim tum crimen
conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem negamus,
mmẽ interire non passus sum. Primùm igitur vo- verumetiam
abuli sententia breuiter & ad vtilitatem causæ commodum
accommodate describetur. Deinde factum nostrũ aliquod asse-
um verbi descriptione coniungetur. Deinde con- rimus.
trariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa e-
it, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quo-
que ex iuris partibus sumetur de Iuridiciali ab-
soluta, de qua iam loquamur.

Quæritur in translationibus primùm, num ali- De trãslatione
uis eius rei actionem, petitionem, aut executio-
nem habeat, quem non oporteat. Nam alio modo,* Alibi negat
tempore, loco, nũ alia lege, num alio lege quæren- modi esse pre-
te, aut agenti. Hæc legibus, & moribus, æquo & scriptionẽ seu
bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali translationem
absoluta. sed hic modũ

pro re accipiamus.

De causa rationali.

In causa rationali, primùm quæretur, et qui in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibu similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde v trum ea res similis sit ei rei qua de re agitur, a dissimilis. Deinde, vtrum consultò de ea re scrip tum nõ sit, quod noluerit cauere, an quò satis ca tum putârit propter cæterorum scriptorum simi litudinem. De partibus legitimæ constitution reuertemur.

In causa rati. [Causam rationalem Græci συλλογιστικὴν appellant, quod quidem Latini vertentes colle ctionem & statum collectiuum interpretati sunt, s modis quinque. A simili: Qui patrem pulsat, rapitur a pœnam, quidam matrem pulsauit, reus fit facti. A con sequenti: Adulteros deprehensos liceat cæcare, quidam deprehensus excæcatus famulus est minister adulteri consequens enim est, vt eius oculi eruantur, cuius mi nisterio adulterium perpetratum est. A contrario. De sertor capite plectatur. Desertor quidam fortiter pu petit præmium, & contra dicitur. A maiori ad minu Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Qui exulem deprehensum tantùm vulnerauit, & petitur a pœnam. A minori ad maius. Qui commilitonem su protexit petat præmium: ipsum Imperatorem quide protexit petit præmium, & contrà dicitur.

IVRIDICIALI absoluta.

Absoluta iuridiciali vtemur constitution cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemu iure factam dicemus, sine vlla assumptione ex trariæ defensionis. In ea queri conuenit, iurene f

factum

ctum. De eo causa posita dicere poterimus, si ex
ibus partibus ius constet, cognouerimus.
Constat igitur ex his partibus natura, lege, cõ-
etudine iudicato, æquo & bono pacto.
* Natura ius est, quod cognitionis, aut pieta-
causa obseruatur: quo iure parentes à liberis,
à parentibus liberi coluntur.
Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est:
od genus, vt in ius eas cùm voceris. Consuetu-
ne ius est id, quod sine lege æquè ac si legiti-
um sit, vsitatum est ius: quod genus id, quod ar-
ntârio obtuleris expensum, à socio eius rectè re-
te re possis.
Iudicatum, est id, de quo sententia lata est, aut
ecretum interpositum. Ea sæpè diuersa sunt, vt
iud Iudici, aut Prætori, aut Consuli, Tribuno
ebis placitum sit: & fit, vt de eadem re sæpè a-
us aliud decreuerit: aut iudicârit. Quod genus
. Drusus Prætor Vrbanus, quod cum * hære de
andati ageretur, iudicium reddidit: Sextus Iu-
s non reddidit. Item, Caius Cælius iudex absol-
t iniuriarum eum, qui lucilium poëtam in
ena nominatim læserat, Publius Mutius, cum
i L. Accium poëtam nominauerat, condemna-
t. Ergo quia possunt res simili causa dissimiliter
dicatæ proferri, cùm id vsu venerit, iudicem
m iudice, tempus cum tempore, numerum cum
mero iudiciorum proferemus.
Ex æquo & bono ius constat, quod ad veritatem,

Sciendum aũt lõgè, latiùs hoc naturæ ius patere, quam hic exemplis declarauit, quare ad eam rem cognoscẽdam inspiciãtur iurisperitorum commentarij. Cum hærede mandati agere est actionem intendere in eius hæredem cui mandaueras, vt hoc vel illud perficeret *Venderet, expediret, ꝙ quia ab eo factũ nõ est, eo descendente in hæredes actionem producit.

tem, & vtilitatem communem videtur pertinere, quod genus, vt maior annis LX. & cui morbus causa est, cognitorẽ det. Ex eo vel nouumius cõstitui conuenit ex tẽpore & ex hominis dignitate.

Cognitorem.] Cognitorem dare, est substituere alium quem qui in iudicio, vices tuas suppleat, quẽ alias procuratorem vocat, nempe quòd causam tuam omnem cognitam habeat per tuam institutionem, nõ de causa cognoscat, quod est iudicis tantùm.

Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, aut quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem vbi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiem causam conijcito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstari dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idque in absoluto iuridiciali faciendum videtur,

Rem vbi pagunt.] Lex est ex Tab. XII. huc allata, ex cuius forma pacta fiebant, hoc modo: verbis pepigi cum aduocato meo, vt causam differret in comitio, aut foro, & illic ante meridiem adesset: assensit ille, nec adfuit: ago cum illo de pactis, & hinc crescit status.

Cùm ex comparatione quæritur, vtrum satius fuerit agere id, quod reus dicet se fecisse, an id quod accusator dicat opertuisse fieri. Primùm quæri conuenit, vtrum fuerit vtilius ex contentione, hoc est, vtrum facilius, venustius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsúm ne oportuerit iudicare, vtrum fuerit vtilius, an aliorum fuerit vtilius

statu

statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponetur, sed dolo malo negocium gestum. Deinde quæretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili causa, de qua antè dictum est. His locis ita translatis, accusator vtetur loco communi in eum, qui inutile vtili præposuerit, cùm statuendi non haberet potestatum. Defensor contra eos, qui æquum censeant rem perniciosam vtili præponi, vtetur loco communi per conquæstionem, & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si eo loco fuissent: et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

Translatio criminis est, cùm ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendum est, verè, ne in alium crimen transfertur. Deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse dicatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua olim ante peccârit. Deinde oportuerit ne iudicium antè fieri. Deinde, cùm factum iudicium nõ sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non venerit. Locus communis accusatoris, contra eum qui censeat vim plus quàm iudicia valere oportere,

tere, & ab aduersarijs percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, vt de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicat. Quid si ipse accusator idẽ facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transfertur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ij qui audient, existiment aut nõ potuisse, aut inutile fuisse rem in iudicium venire.

Translatio crim.) Hic status à plerique relatiuus vocatur, cùm reus culpam refert in eum, propter quem arguitur. Vt, miles in acie exclamauit, vincimur: occisus ab Imperatore, reus fit Imperator læsæ Reip. contrà dicit enim militem peccasse, & ideo occidi debuisse, quod hîc clamauerit.

Confessio quæ eadem & venalis, status appellatur.

Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, cùm consultò à nobis factum negamus, Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam imprudentiam. De his primùm partibus ostendẽdum est: deinde ad deprecationem reuertẽdum videtur. Primùm considerandum est, num per culpã ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit.

De necessitudine exemplum sit, iubentibus hostibus captus, eorum laudes conscripsit, iubentibus hostibus & publicè recitauit gratuitò dimissus est: ad suos reuersus læsæ Reipu. reus damnatur, hic dicit non voluntate, sed necessitate fecisse.

Deinde quærendum est, quo modo vis illa vitari potuerit aç leuari. Deinde is, qui in necessi-

tudinem

*udinem causam conferet, expertus ne sit quid cō-
rà facere, aut excogitare posset. Deinde num quæ
ispicione ex coniecturali cōstitutione trahi pos-
int, quæ significant id consultò factum esse, quod
ecessariò occidisse dicitur. Deinde si maximè ne-
essitudo quæpiam fuerit, conueniat ne, eam satis
doneam causam putari.*

*Si autem imprudentia reus se peccasse dicet,
rimùm quæretur, vtrum potuerit scire, an nō po-
uerit. Deinde vtrum data sit opera vt sciretur,
n non. Deinde vtrum casu nescierit, an culpa.
Nam qui propter vinum, aut amorem, aut iracū-
diam fugisse rationem dicet, is animi vitio vide-
itur nescisse, non imprudentia. Quare non impru-
dentia se defendet, sed culpa contaminabit perso-
am. Deinde coniecturali constitutione quæritur,
vtrum scierit, an ignorauerit: & considerabitur,
atisne in imprudentia præsidij debeat esse, cùm fa-
tum esse constet.*

Si autem im.) Exemplum esto legis: Exulem intrà fines deprehensum licet occidere. Ex duobus geminis fratribus similibus alter exulabat: fratrem eius non exulem quidam interfecit: reus fit cædis. Hic dicit se errore fecisse.

* *Cùm in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci reo dicet, oportere, eadem omnia videntur considerandà, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, vt in omnes eadem fere*

Venator quidā hastam in ferā misit in hominem incidit: eo vulnere homo periit, reus

possint

fit cædis, hic enim dicit se nō voluntate sed casu feciſſe. Deprecatio. Qui ſanè ab alijs traduntur in compenſatiuo vocato ſtatu, quoties delecto meritum comparamus, aut quādo maiori incommodo proſpectum eſſe per facinus dicimus.

poſſint accommodari. Loci communes in his ca
ſis: Accuſatoris contra eum, qui cum ſe pecca
confiteatur, tamen oratione iudices demoret
Defenſoris locus de humanitate, miſericordi
voluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenir
& quæ conſultò facta non ſint, ea fraudi non e
oportere.

Deprecatione vtemur, cùm fatebimur nos pe
caſſe, neque id imprudenter, aut fortuitò, aut n
ceſſariò feciſſe dicemus, & tamen ignoſci nob
poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæritur e
ijs locis. ſi plura, aut maiora officia, quàm male
cia videbuntur conſtare, ſi qua virtus, aut nobil
tas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, vſ
futurum ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſi
plex, manſuetus & miſericors in poteſtatibus
ſtendetur fuiſſe: ſi ea quæ peccauit, non odio, n
que crudelitate, ſed officio, & recto ſtudio com
motus fecit: ſi tali de cauſa alijs quoque ignotu
ſit. ſi nihil ab eo periculi nobis futurum videb
tur, ſi eum miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtr
ciuibus, aut ab aliqua ciuitate vituperatio ex e
re ſuſcipietur.

Loci communes, de humanitate, fortuna, miſe
ricordia, rerum commutatione. His locis omnib
ex contrario vtetur is, qui contradicet, cum am
plificatione & enumeratione omnium peccatori
Hæc cauſa iudicialis fieri non poteſt, vt in prim
libro oſtendimus, ſed quod poteſt vel ad Senatum
ve

vel ad consilium venire, non visa est supersedenda.

Cùm à nobis crimen remouere volemus, * aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferentur, quærendum erit primùm, potuerit ne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur: & quoniam modo aut honestè, aut sine periculo potuerit obsisti. Si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno ductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quæretur num consultò, factū sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de necessitudine præcepimus considerandā erunt.

* Addunt aliqui in legem, sed idem est quod in hominem.

Exemplum personæ sit: Legatus intra 30. diem nauiget. Legatus non accepto à quæstore viatico, non nauigauit intra 30. diem: reus sit malè gestæ legationis: hic enim remouet crimen in quæstorem, à quo viaticum non accepit. In rem verò est hoc: Missus est cum exercitu ad expugnationem ciuitatis Imperator, postquam accessisset, inuenit pestilentia eam, laborare, reduxit exercitum, reus est læsæ Reipublicæ. In legem verò exemplum est apud Ciceronem libro præcedente.

ARGVMENTATIONES quomodo sint ornandæ.

QVoniam satis ostendisse videmur, quibus argumentationibus in vnoquoque genere causæ iudicialis vti conueniret, consequi vide-

tur, vt doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornatè & absolutè tractare possimus. Nam ferè non difficilè est inuenire, quid sit causæ adiumento: difficillimum verò est, inuentum expolirem, & expeditè pronunciare. Hæc enim res facit, vt neque diutiùs quàm satis sit, in iisdem locis commoremur, neq; eodem identidem reuoluamus, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid in vnoquoque loco dixerimus, & auditor cùm totius causæ, tum vniuscuiusq; argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit.

Argũ. perfectæ partes.

Ergo absolutißima, & perfectißima est argumentatio ea, quæ in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem.

Propositio est, per quam ostendimus summatim quid sit, quod probare volumus.

Ratio est causa, quæ demonstrat verum esse id quod intendimus, breui subiectione.

Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositam ratione.

Exornatio est, qua vtimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione.

Complexio est, quæ concludit breuiter, colligens partes argumentationis.

Hisce

Hisce igitur quinque partibus, vt absolutissimè vtamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendimus Vlyßi fuisse, quare interfecit Aiacem. *Inimicum enim acerrimum de medio tollere volebant, à quo non iniuria sibi summum periculum metuebat: videbat illo incolumi se incolumem non futurum: sperabat illius morte se salutem sibi comparare: consueuerat, si iure non potuerat, iniuria quauis inimico exitium machinari, cui rei mors indigna Palamedis, testimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium verebatur: & consuetudo peccandi maleficij suspiciendi remouebit dubitationem.* *Omnes enim cùm minima peccata cum aliqua causa suscipiunt, tum vero illa, quæ multò maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conãtur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures se scelere contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compendiũ fraude maxima commutarunt, cui mirum videbitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse. Virum fortißimum, integerrimum, inimicitiarum persequentißimum, iniuria laceßitum, ita excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tãdem hoc mirum videbitur? Nam cùm feras bestias videamus alacres & erectas vadere, vt alteri be-*

propositio.

Ratio propositionis.

Exornatio primum à minore ad maius.

A collatione.

Complexio.

ſtiæ noceant, non eſt incredibile putandum, iſtius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum, præſertim cùm in beſtijs nullam neque bonam, neque malam rationem videamus: in iſto plurimas & peßimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſam, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium & ſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum interceſſiſſe demonſtraui, non eſt dubium, quin confiteatur cauſam maleficij fuiſſe.

A ſimili.

Videbat illo incom. Rationis confirmatio, ex varijs locis ſumptis argumentis. Primùm à probabili cauſa, quæ tractatur per antitheſin mortis & ſalutis. Deinde ab anteacta vita, quod exemplo facti, ſeu mortis Palamedis confirmatur.

Forma perfectæ argumentationis Rhætoricæ, quæ verborum & ſententiarũ copia veſtita, oſtendit quantum à Dialectica breuitate oratoria maieſtas recedat. Quòd vt clarius pateſiat, hanc ipſam argumentationem ſyllogiſmo breui perſtringamus. Omnes qui ab aliquo periculum metuunt, eum interfectum cupiunt. A Palamede Vlyſſes ſibi metuebat, vpotè à probiſs. improbus. Igitur probabile eſt ab Vlyſſe interfectum Palamedem.

Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinque partibus conſtat, ſed ea non ſemper neceſſe eſt vti. Tum enim complexione ſuper ſedendum eſt, ſi res breuis eſt, quæ facilè memoria com-

comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res videtur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, & humilis, tum & exornatione & complexione supersedendum est. In omni argumẽtatione de duabus partibus postremis hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima argumentatio est quinque partita. Breuissima est tripartita. Mediocris sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

Argumentationes vitiosæ.

DVo sunt genera vitiosarum argumentationum. Vnum quod ab aduersario reprehendi potest, id quod pertinet ad causam. Alterum, quod tamesi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sint, quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacitè contemni, atque vitari sine reprehensione, si exempla subiecere, dilucidè intelligere poteris. Hæc cognitio vitiosarum argumentationum duplicem vtilitatem asferet. Nam vt vitare vitium in argumentatione nos admonebit, & ab alijs non vitatum commodè reprehendere docebit.

Quoniam igitur ostendimus plenam & perfectam argumentationem ex quinque partibus constare, in vnaquaque parte argumentationis, qua vitia euitanda sunt, consideremus: vt & ipsi ab his vitijs recedere, ac aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus parti-

bus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſſimus.

Expoſitio plerunque, teſte Ariſtotele, vniuerſalem, quãdam ſententiã & cõmunem approbationẽ habet, quę tum vera eſt, cum in neceſſária materia expeditur verùm ſi quando eam cõtingentem eſſe contigerit, tum quia tantum probabilis eſt, nunquã non poterit ſubuerti.

Expoſitio vitioſa.

EXpoſitio vitioſa eſt, cum ab aliqua, aut maiore parte ad omnes confertur id quod non neceſſariò omnibus attributum, vt ſi quis hoc modo exponat: *Omnes qui in paupertate ſunt, malunt, maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationem, vt non curet quærere, qualis ratio, aut rationis confirmatio ſit, ipſam facilè reprehendemus expoſitionem, cùm oſtendemus id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri.*

Item vitioſa eſt expoſitio, cùm id quòd rarò ſit fieri omninò negatur, hoc modo: Nemo poteſt vno aſpectu, neque præteriens in amorem incidere. Nam cùm non nemo deuenerit in amorem vno aſpectu, & cùm ille neminem dixerit, omninò nihil differt, rarò id fieri, dummodò aliquando fieri, aut non poſſe fieri intelligatur.

Contrarium eſt de Chærea Terentiano.

Hæc eſt ratio, qua imperfectæ inductiones diſſoluuntur.

Lege Trapezuntium.

Item vitioſa expoſitio eſt, cùm omneis res oſtendemus nos collegiſſe, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occiſum cõſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. Prædones in illo loco nunquam viſi ſunt, inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neque à prædonibus, neque ab inimicis occiſus eſt, quoniam

niam alteri non erant, alteros non habebat, vt abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione vtemur reprehensione, si quos præter eos, quos ille collegerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse, aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse: dicemus, potuisse vel à familia, vel à cohæredibus nostris. Cùm hoc modo illorum collectionem distribuerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquerimus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando, cùm omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem relinquamus.

Item vitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione, vt si, cùm plura sint, pauciora dicamus hoc modo.

Duæ res sunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt luxuries, & auaritia. Quid amor, inquit, quispiam, quid ambitio quid irreligio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid denique alia permulta? item falsa enume- Falsa enume-
ratio est, cùm pauciora sunt, & plura dicimus, ratio.
hoc modo: Tres res sunt quæ omnes homines solicitant, metus: cupiditas, ægritudo. Satis enim fuerat dixisse metum & cupiditatem, quoniam ægritudinem cum vtraq; re coniunctam esse necesse est.

Item vitiosa expositio est, quæ nimium longè

repetitur, hoc modo: Omnium malorum stultitia est mater, quæ præ cæteris parit immensas cupiditates: immensæ porrò cupiditates infinitæ & immoderatæ sunt: hæ pariunt auaritiam, auaritia porrò hominem ad quoduis maleficium impellit: ergo auaritia inducti aduersarij nostri, hoc in se facinus admiserunt. Hîc id quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vide Crinit. lib. 15. cap. 6.

Vtinàm ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidissent abiegna ad terram trabes,
Neue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua vecti Argiui delecti viri
Petebant illam pellem inauratam arietis
Cholchis imperio regis, Peliæ per dolum.
Nam nunquàm errans hera mea domo afferret pedem,
Medea animo ægro, amore sæuo saucia.

Nam hîc satis erat dicere, si id modò, quod esset satis, curasset poëta:

Vtinàm ne hera errans mea domo efferret pedem.
Medea anima ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoque ab vltimo repetitione expositionibus magnoperè supersedendum est. Non enim reprehensione, sicut aliæ complures, sed sua sponte vitiosa est.

Vitiosa

VIciosa est ratio, quæ ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem. Ratiosa vitiosa.

Infirma ratio est, quæ non necessariò ostendit ita esse, quemadmodùm expositum est, velut apud Plautum: Infirma.

Amicum castigare ob meritam noxiam
Immane est facinus, verùm & in ætate vtile,
Et conducibile.
Hec expositio est: videamus quæ ratio afferatur.
Nam ego amicum hodiè meum
Non castigabo pro commerita noxia.
Ex eo quod ipse facturus est, non ex eo quod fieri conuenit, vtile quid sit, ratiocinatur.

Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est, nam ex eo verissima nascitur amicitia, Aut hoc modo: Philosophia est vitanda, adfert enim socordiam atque desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum veras esse cõfiterentur. Vana.

Item infirma ratio, quæ non necessariam causam affert expositionis, velut Pacuuius:
Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam
perhibent philosophi,
Saxiq́e instar globosi prædicant volubilem,* a'. Saxoq́; instare globoso.
Quò saxum impulerit sors, cadere eò fortunam autumant.
Cæcam ob eam rem, quia nihil cernat, quò sese adplicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit.

Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.

Sunt autem alij philosophi, qui contra, fortunam negent

Miseriam esse vllam, sed temeritate omnia regi id magis

Versimile aiunt, quòd vsus re ipsa experiendo edocet,

Velut Orestes modò fuit rex, modò mendicus factus est. Naufragio res contigit.

Nempe ergo haud fortuna obtigit. Nam hîc Pacuuius infirma ratione vtitur, cùm ait, verius esse temeritate, quàm fortuna res geri. Nam vtraque opinioni philosophorum fieri potuit, vti is, qui rex fuisset, mendicus factus esset.

Item infirma ratio est, quæ videtur pro ratione adferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est hominibus auaritia, idcirco quòd homines magnis & multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hîc alijs verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem.

Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quàm res postulat, causam subijcit expositiõi, hoc modo: vtilis est sapientia, propterea quòd qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt.

Item

Item vtile est amicos veros habere, habeas e-
im, quibuscum iocari possis. Nam huiusmodi
tionibus non vniuersali, neque absoluta, sed
xtenuata ratione expositio cõfirmatur. Item in-
rma ratio est, quæ vel alij expositioni potest ac-
ommodari, vt facit Paciuius, qui eandem ad-
ert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta
ortuna dicitur.

Confirmatio vitiosa.

N confirmatione rationis multa & vitanda
in nostra, & obseruanda in aduersariorum ra-
one sunt vitia, propterea quæ diligentius consi-
eranda sunt, quod accurata confirmatio rationis
ptam vehementissimè comprobat argumentati-
nem. V tuntur igitur studiosi in confirmãda ra-
one duplici conclusione, hoc modo: Iniuria abs
e afficior indigna pater.

Al. Tresp̃tem

*Nam si improbum esse * Cresphontem existima-*
ueras,
ur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
ur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Sed hęc conclusio ex cõtrario fieri nõ potest, nisi sit falsa prior confirmatio.

*Quæ hoc modo concludentur, * aut ex contra-*
io conuertentur, aut ex simplici parte reprehen-
entur. E contrario, hoc modo:
Nulla te indigna nata adficio iniuria.
i probus est, benè locaui: sin est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehẽdentur, si ex duplici
onclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam

Nam si improbum Crespontem existimauras
Cur me huic locabas nuptijs? duxit probum,
Erraui, post cognoui, & fugio cognitum,

*Erro reprehensio huius cõclusionis duplex est, acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item vitiosa est confirmatio rationis, cùm ea re, quæ plures res significant, abutimur pro certo vnius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, * ægrotasse: aut necesse est perijsse, quoniam sustinet* puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoq; similia concurrant: quòd si cõcurrerint, nonnihil huiusmodi signa adaugent suspicionem. Item viciosum, est cum vel in aliũ, vel in eum ipsum, qui dicit id, quo in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt, qui vxores ducunt: at tu dixisti alteram. Item vitiosum est id quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiusmodi enim deprecationes si probabuntur, impunè maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo.*

Potest enim vel animi affectibus pallere.

Sed & nutricula quem non peperit infantem brachijs sustinet.

Concurrant.] Eiuscemodi signorum multitudinem ob id, rectè συνδρομὴν Aristoteles appellat, quòd vbi simul concurrant, aliquam probationem efficere possunt, vt in priori exemplo: pallet ergo ægrotauit. Nisi enim

nim frequentius in ædibus videris medicum, nisi a-
nicorum solicitudinem & tristitiam, nisi vota dijs
acta, non facile fidem dabis, cùm multi ex scelerosa
conscientia in pallorem inciderint.

*Echo tu, dij quibus est potestas motus superûm at-
que inferûm,*
Pacem in sese conciliant, conferunt concordiam.

*Non ita pro suo iure hoc exemplo vsum Tre-
bontem. Ennius induxit, quasi iam satis certis
rationibus, ita esse demonstrasset. Item vitiosum
est, quod iam quasi sero atque acto negocio dici
videtur hoc modo: in mentem si mihi venisset.
Quirites, non commisissem vt hunc in locum res
veniret, nam hoc, aut hoc feciſſem, sed me tum
hæc ratio fugit. Item vitiosum est, cùm id, quod
in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui
tegitur defensione, hoc modo.*

*Cùm te exspectabant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus.
Summo periculo sola vt restituam paro.*

*Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac
dictum sit, potest accipi. Id est huiusmodi, vt si
quis potens, ac factiosus in concione dixerit, sa-
tius est vti regibus, quàm malis legibus. Nam
& hoc tametsi rei augendæ causa potest sine ma-
litia dici, propter potentiam tamen eius, qui di-
xit, non dicitur sine atroci suspicione. Item vitio-
sum est falsis aut vulgaribus definitionibus v-
ti. Falsæ sunt huiusmodi, si quis dicat* iniuriam
esse

Cum quoduis contra ius factum iniuria vocetur.

esse nullam, nisi quæ expulsatione, aut comitiũ cõstet. Vulgares sunt, quæ nihilominus in aliam rem transferri possint, vt si quis dicat, quadruplator, vt breuiter describam, capitalis est. Est enim improbus & pestifer ciuis. Nam nihil magis quadruplatoris, quàm furis, quàm sicarij aut proditoris attulit definitionem. Item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, vt si quis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse, quòd sibi furtum fecerit.

Item vitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit Censorem istum nobis satisfacere, ex eo, quod ait se non putuisse adesse, ita vt iuratus fuerat, quòd si ad exercitum non venisset, id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita & in simili controuersia posita exempli loco profertur.

Item vitiosum est, cùm id, de quo summa cõtrouersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit relinquitur, hoc modo.

Aiax pro Achillis armis adipiscendis exponit in Græcorum concilio Apollinis oraculum

**Apertè fatur dictio, si intelligas.*
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit.
Iubet, potiri si studeamus Pergamo.
Quæ ego profiteor esse mea: non me æquum est fru
Fraternis armis, mihique adiudicarier,

Vel quòd propinquus, vel quod virtute æmulus

Item vitiosum est ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

Quæ causa accusem hunc, nequeo exponendo euoluere.

Nã si veretur, quid eũ accusem, qui est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accusem, qui id parui auditum æsti- al. auditu.
met?

Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, Detexam exordio.
quare non accusaret.

Quid quòd posteà ait?

Nunc ego te ab summo iam dexteram exordio.

Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis, voluntatem, aut eorum qui audiunt: si aut partes quibus illi student, aut homines quos illi charos habent, lædantur: aliquando huiusmodi vitio lædatur auditoris voluntas.

Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sit in expositione.

Item verendum est, ne de alia re dicatur cum alia de re controuersia sit: in q̃ huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiã de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur: Vti apud Pacuuium Zetus cum Amphione, quorum controuersia cũ de musica inducta est, disputatio m sapientiæ ratione & virtutis vtilitatẽ cõsumitur.

Item

Inducti sunt & eadem ratione in tragœdia Euripidis concertantes, vt testatur Athenæus in encomio mu-fices.

Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat aliud defensoris ratio puget, quod sæpe consultò multi ab reo faciunt, ar-guslijs causæ coacti. Vt qui cùm accusetur am-bitu magistratum petijsse, ab imperatoribus sæ-penumerò se apud exercitum donatum esse dica-Hos si diligenter in aduersariorum oratione ob-seruauerimus, sæpè deprehendemus, & in eius modi deprehensione ostendemus eos, de ea re qui dicant, non habere.

Item vitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitam, qui in eo studiosi sunt: veluti qui Rheto-ricam vituperant propter alicuius Oratoris vi-tuperandam vitam.

Item vitiosum est ex eo, quod perperam factũ esse constat putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum, deformatum, tumore præditum, corpore decoloratum fuisse constat, ergo veneno necatus est. Deinde si sit vsque a-deo in eo occupatus, vt multi faciunt: venenum datũ, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factúmne sit quæritur, sed à quo factum sit.

Item vitiosum est, in comparandis rebus al-teram rem afferre, de re altera mentionem nõ fa-cere aut negligentius disputare: vt si compare-tur, vtrum satius sit populum frumentum acci-pere, an non accipere, quæ commoda sint in alte-rare vitet, aut curet enumerare: quæ in alteri

incom-

incommoda sint, velut depressa prætereat: aut ea quæ minima sunt, dicat.

Item vitiosum est.) Sed hoc ignorandum non est, quod multa sunt quæ per artem ita scribuntur, vt vel expositiones, vel rationes, vel confirmationes vitiosæ aliis videri possent, cùm id diligentia, vel necessitate callidi Oratores faciunt, quale & in hoc exemplo vitium esse & non esse potest.

Item vitiosum est in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, cum altera laudes. Quod genus, si quæratur, vtris maior habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quod Reipub. & populi Romani præsidio profuerunt, & is qui dicat ab alteris, alteros lædat. Non enim necesse est, si alteros præponas, alteros vituperare. Fieri enim potest, vt cùm alteros magis laudaueris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidè pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine & vocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optimè iudicare. Velut Sulpitius, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur: sed idem posteà immutata voluntate, cùm eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter omnium commutationem, nam non exules, sed vi eiectos se reducere aiebat. Perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à Pontifice Rom. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua

& igni interductum est, exules appellentur. Verùm illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligimus vitiosum esse intendere controuersiam propter nominum cõmutationem.

Exornatio vitiosa.

QVoniam Exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & cæteris quæ pertinent ad exaggerandam & locupletandam argumentationem: quæ sint his *generibus vitia consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibijpsi obest, qui adfert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, vt reprehendatur: aut si improbum, vt non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit.

*al. rebus.

Nec quicquã facilius reprehẽdi potest, quàm hoc ipsum, propterea quòd authore Aristotele, nihil est tam simile vndecunque, quod non aliquid dissimilitudinis acriter eum alio collatum obtineat.

Res iudicata vitiosè proferetur, si aut dissimili de re proferetur, aut de ea re, qua de controuersia non est, aut si improba, aut eiusmodi, vt aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ob aduersarijs proferri possint. Item vitiosum est id, quod aduersarij factũ esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: Vt si quis quem arguat hominem occidisse, & antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quam hominem occidere. Non enim vtrum indignum sit an non, sed factúmne sit, quæritur.

Com-

COmplexio vitiosa, quæ non id id, quod primùm dictum est, complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, vt intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum. Complexio vitiosa.

COnclusiones quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripartitæ sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. * *In quatuor locis vti possumus conclusionibus: In principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.* Conclusiones.

Sciendum autem est, quòd epilogo & in alijs orationis partibus vti liceat, sed tum præcipuè, quando aut partitionem facimus, aut quando in multas quæstiones causa processit. Deinde etiam vbicunq; iudicis memoria retinenda est, sed p'erunq; tunc ab artificibus nõ ἐπίλογος sed ἐπιμερισμὸς appelatur.

Enumeratio est, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breuiter, vt renouetur non redintegretur oratio: & ordine, vt quicquid erit dictum, referamus, vt auditor si memoriæ mandauerit, ad id quod ipse meminerit, reducatur. In qua curandum est, ne aut ab Exordio, aut à Narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio videbitur esse artificij signi- Enumeratio quæ ἀναπεφαλαίωσις Græcè dicitur.

ficandi, ingenijq́, venditandi, & memoriæ oſtentandæ cauſa. Quapropter initium enumerationis eſt à diuiſione ſumendum. Deinde ordine breuiter exponendæ ſunt res, quæ tractatæ erunt in Confirmatione & Confutatione.

Renouetur non red. Renouantur ædes, quæ longa vetuſtate propemodum abſumptæ reſtaurantur. Redintegrantur verò quæ penitùs collapſæ omninò nouæ fiunt: ſic & oratio renouatur, quæ propemodum in obliuionem veniens ad memoriam reuocatur. Redintegratur verò cuius omninò oblitæ tanquàm ab integro nouam audimus.

Amplificatio eſt, quæ per locum communem inſtigationis auditorum cauſa ſumitur.

Loci cõmunes αὐξητικοὶ τόποι. id eſt, amplificationis per quos orationẽ reddimus ex vehemente vehementiſsimã & verborum ſententiarumq́ magnitudine ad augendum efficaciſſimam.

LOci communes ex decem præceptis commodiſsimè ſumuntur adaugendi criminis cauſa. Primus locus ſumitur ab authoritate, cùm commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus noſtris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſsimis, Senatui. Item maximè quo modo de rebus legibus ſancitum ſit.

Secundus locus eſt, cùm conſideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: vtrum ad omnes, quod atrociſsimum eſt: an ad ſuperiores, quod genus hi ſunt, à quibus authoritatis locus communis ſumitur: an ad pares, hoc eſt, in eiſdem partibus animi, corporis, fortunarum poſitos: an ad inferiores, qui his omnibus rebus antecelluntur.

Tertius

Tertius locus est, quo perscrutamur quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur.

Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur.

Quintus locus est, cùm ostendemus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore quæ incommodo mederi, aut perperam factum aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit vti cæterarum rerum comparatione, vt ostendamus alias res posse aut vetustate sedari, aut cõsilio corrigi: huius rei aut lenitæ, aut corrigendæ nullam rem adiumẽto futuram.

Sextus locus est, cùm ostendemus ex consulto factum, & dicemus voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiæ iustam deprecationem paratam.

Septimus locus est, cùm ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse, quod genus iniuriarum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, & cum hostibus de vita dimicatur. Vt Helena pax Troiani belli.

Octauus locus est, quo ostendimus non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, & insitatum, quò maturiùs & atrociùs vindicandum sit.

Nonus locus constat ex peccatorum compa-

ratione, quasi cùm dicemus maius esse maleficiũ stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quòd alterum propter egestatem, alterum propter intemperantem superbiam fiat.

Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negocio gerendo acta sunt, quæque rem consequi solent, exponemus acriter & criminosè & diligenter, vt agi res, & geri negocium videatur rerum consequentium enumeratione.

Misericodia mouetur.

MIsericordia commouebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus: si ostendemus in quibus commodis fuimus, & quibus in incommodis simus comparatione, & quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios vsi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lachryma citiùs aresçit.

Ferè

Ferè locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro quapropter huic volumini modus hic sit: reliquas præceptiones quoad videbitur in tertium librum transferemus. Hæc si vt conquisitè conscripsimus, ita diligenter fueris consecutus, & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; perceptione lætaberis: tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. Verum hæc futura satis scio, te enim non ignoro: nos deinceps ad cætera præcepta transeamus, vt quod libentissimè facimus, tuæ voluntati rectissimè morem geramus.

Commiserationem.) Quoniam iudex commotus statim dimittendus est ad sententiam ferendam, quū aduersario irascitur, & quum in nostram misericordiam prouocatus est lachrymis, & commotus statim debet ferre sententiam, dum pro nobis mouetur.

Nihil enim lachryma.) Addit Cicero dictum Apollinij Rhetoris οὐδὲν θᾶσσον ξηραίνεσθαι δακρύων. Nihil enim quod vehemens est, diutiùs in vno statu durare potest, præsertim in affectibus, qui alioqui sunt momentanei & fugaces.

* *
*

COMMENTARIORVM RHETORICHORUM ad Herennium, Liber III.

Transitio per breuem dictorum dicendorúmq; enumerationem, quæ Ciceroni perfamiliaris est ĩ hisce libris.

AD omnem iudicialem *causam, quemadmodum cõueniret inuentionem rerum, accommodari, satis abundanter, vt arbitror, in superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertineant ad causas Deliberatiuas & Demonstratiuas, in hunc librum transtulimus: vt omnis inueniendi præceptio tibi quàm primùm perfolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. De tribus partibus in hoc libro dicemus Disputatiõe, Pronunciatione, & Memoria. De Elocutione quia plura dicenda videbantur, in quanto libro conscribere maluimus: quem, vt arbitror, tibi librũ celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi Rhetoricæ artis deesse possit. Interea à prima quæq;, et nobiscum cùm voles, & interdum sine nobis legendo consequêre, ne quid impediare, quin ad hanc vtilitatem pariter nobiscum progredi: possis. Nunc tu fac, vt attentum te præbeas nos proficisci ad instituta pergemus.*

Attificij.

ARTIFICII.] Non hoc ita intelligas, vt inuentionem ab artificio remotam existimes [cum ea vel maximè τεχνικὴ sit] vt plerique voluerunt, sed simpliciter, vt verborum per se sensus apertus est. Reliquas esse, pro superesse, quod tamen familiarius est apud Ciceronem. Rideo commentum eorum, qui inuentionem extra artificium omne existimabant, quod solùmodò naturæ sit inuenire, artificij verò iudicare.

DE GENERE deliberatiuo.

DEliberationes partim sunt huiusmodi, vt quæratur vtrum potiùs faciendum sit: partim huiusmodi, vt quid potissimùm faciendum sit, consideretur, hoc modo: Vtrum potius, Carthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid potissimùm, hoc pacto: vt si Hannibal consulteret, cùm ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Ægyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt, vt si deliberet Senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem & consultationem, vt si deliberet Senatus, bello Italico soluatne legibus Scipionem, vt eum liceat ante tempus Consulem fieri: partim et propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam veniunt in consultationem, vt si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem,

tionem, omnis oratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſa conficiet deliberationem, in his ipſa erit cauſa adaugenda, aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui ſententiam dicent, finem ſibi conueniet vtilitatis proponere, vt omnis eò totius orationis ratio conferatur.

In quibus cauſis.) Tunc res deliberationem facit, cùm per ſe inſpecta, ſola ipſa in cauſa eſt, cur hoc vel illud fieri, aut non fieri debeat: vt ſi Senatus deliberet captiuos ab Hannibale liberet, an non. Conſultatio eſt duplex, & rei circunſtantia exquirenda eſt, primùm captiuitatem eſſe ſeruitutem, qua nihil miſerius, turpius, damnoſius: deinde videndum, an ſi captiuos relinquere debeant ſub illo Imperatore crudeli, quique exitium populo Romano meditetur. Deinde illo tempore, cùm eorum opera Reſp. maximè indigeat. Deinde illo loco in Italia, vt ignominia perpetuò ante oculos præſtò ſit. Deinde illo modo vt ſint in pœnis, in laboribus & ſimilia. Sciendum autem eſt me multa etiam extra cauſam adieciſſe, quæque non ſunt propriè ex ipſius rei natura, quoniam oſtendere volui, quomodò ex theſi ſubinde fiat hypotheſis. Propria enim conſideratio rei, theſis eſt, quæ eſt dei natura captiuitatis.

In quibus extranea cauſa.) Extranea cauſa eſt, quæ non ex ipſa rei natura, ſed aliundè adiungitur: hæc vel adaugeri vel deprimi poteſt, prout ipſa conſiderata vtilis aut inutilis, leuis aut grauis, magni momenti, aut parui exiſtimatur. Vt in Scipionis exemplo, vbi extranea cauſa legum eſt authoritas, quæ conſiderata deliberationem facit, finis autem legum eſt vtilitas

Reipub.

Reipub. iam si lex seruata inutilis deprehendatur, ob maiorem vtilitatem illi aliud derogari potest. Nempe præter Scipionem vix vllum esse, qui cum hoste conligere audeat. Hæc breuiter addidi, vt lucis aliquid loco non omninò obscuro propter imperitiores addem.

Vtilitas in duas parteis in ciuili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in vim & dolum: quorum alterum seperatim, aut vtrunque sumemus coniunctum.

Vtilitas in duas partes) Hic locus multis non satis placet, propter rei diuisionem, & quòd in alijs libris artis horum locorum omniò non meminit, nec frequentia argumenta ex ipsis ducantur. Itaque non displicet, quòd alibi honestatem quam & dignitatem vocat, & vtilitatem consultationis finis esse dicit. Sed vtilitatem quidem præponere videtur, quod sine ea dignitas seruari vix potest. Loci autē pro vtilitatis defensione sunt, enumeratio commodorum, pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, vectigalium, præsidij militum, & vtilitatis cæterarum rerum, quarum fructum vtilitate metimur: Itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellet, maiorum exempla, quæ erunt vel cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem gloriam augebit, vtilitatem ex laude nasci defendet, semperque cum dignitate esse coniunctum.

Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, reuocationes hominum, et alias huiusmodi res.

Dolus

Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quandò de re militari, aut de administratione Reipubl. scribere velimus.

Honesta res diuiditur in Rectum & Laudabile. Rectum est, quod cum virtute & officio fit. Id diuiditur in Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, Modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item Prudentia scientia cuiusdam artificij. Appellatur item Prudentia multarum rerum memoria, & vsus plurium negotiorum. Iustitia est æquitas, ius vnicuiq; tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum vtilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus vtemur in dicendo, si commoda cum incõmodis conferemus, cùm alterum sequi, alterum vitari cohortabimur. Aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, quomodò, aut qua quicque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suademus quippiam cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere, qua in re facilè id quod velimus, exemplo allato persuadere poterimus.

Iustitiæ

Iustitiæ partibus vtemur, si aut innocentium, aut supplicum dicemus miserere oportere. Si ostendemus benè merentibus gratiam referre cõuenire. Si demonstrabimus vlcisci malè meritos oportere. Si fidem mognoperè censebimus conseruandam. Si leges & mores ciuitatis egregiè dicemus seruari oportere. Si societates atque amicitias studioſè dicemus coli cõuenire. Si quod ius in parentes. Deos, patriam natura comparauit, id religioſè colendum demonstrabimus. Si hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates taſtè colendas esse dicemus. Si nec precio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à via recta ostendemus oportere deduci: Si dicemus æquale ius in omnibus statui conuenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in concione, aut in concilio faciendum esse censebimus, iustam esse ostendemus, contrarijs iniustam. Ita fiet, vt ijsdem locis ad suadendum, & ad dissuadendum simus comparati.

Si fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas et excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles indignas viris fortibus, viros fortes propterea cõtemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi, vt ab officio recedatur, nullas pro rei

veritate

veritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & iis rebus quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem.

Modestiæ partibus vtemur, si nimias libidines, honoris, pecuniæ, similiumque rerum vituperabimus. Si vnamquamque rem certo naturæ termino definiemus. Si denique quid cuique satis sit, ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum vnicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis ampliscandæ, si suadebimus: attenuandæ, si ab his dehortabimur, vt hæc attenuentur, quæ suprà demonstrauimus. Nam nemo erit, qui sentiat à virtute recedendum: verum aut res huiusmodi non dicatur esse, vt virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrarijs potiùs rebus quàm in his virtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is qui contradicet, iustitiam vocârit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiam, aut prauam liberalitatem, Quam prudentiam appellarit, ineptam, & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominârit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem.

Laudabile est, quod conficit honestam et præsentem & consequentem cõmorationem. Hoc

nos

nos eò à recto separauimus, non quòd he quatuor partes quæ subijciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquàm ex recto laudabile nascatur, tamen in discendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solùm causa recti sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas.

Cùm igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus, aut ab idoneis hominibus, vt si qua res honestiori ordini placeat, quæ à dexteriore ordine improbetur, aut aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisque nostris. Cùm huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit vel à principio vel ab insinuatione, vel ijsdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est vtilitas, et ea diuiditur in rationem tutam atque honestam: si vtrunque poterimus ostendere, vtrumque pollicebimur nos dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter quod dicturi sumus ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione vtemur in vim & consilium. Nam quod in dicendo rei dilucidandæ causæ dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium adpellabimus. Si ra-

tionis

tionis nostræ sententiam rectam esse dicemus, e
omnes partes recti incident, quadripartita diui
sione vtemur: sin non incident, quot erūt, tot ex
ponemus in dicendo, in confirmatione & confu
tatione vtemur locis, quos ante ostendimus, no
stris confirmandis, contrarijs confutandis. Argu
mentationis artificiosa tractandæ ratio de secun
do libro petetur. Sed si acciderit, vt in consulta
tione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta
sententia sit, vt in deliberatione eorum qui á Pa
nis circumsessi deliberant, quid agant. Qui tu
tam rationem sequi suadebit, his locis vtetur,
nullam rem vtiliorem esse incolumitate, virtu
tibus vti neminem posse, qui suas rationes in tu
to non collocârit: nec Deos quidem esse auxilio
ijs, qui se inconsultò in periculum mittant. Ho
nestum nihil oportere existimari, quod non salu
tem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem ho
nestam, his locis vtetur: Virtutem nullo tempo
re relinquendam, vt dolorem, si is timeatur, ve
mortem, si ea formidetur dedecore & infami
leuiorem esse: considerare quæ sit turpitudo con
secutura. At non immortalem, neque æternam
incolumitatem consequi, nec esse exploratum il
lo vitato periculo, nullum in aliud periculum
venturos, virtute vel vltrò ad mortem proficis
ci esse præclarum. Fortitudini fortunam quoq
esse adiumento solere, eum tutè viuere, qui ho
nestè viuat, non in præsentia incolumis sit, &

eum

eum qui turpiter viuat, incolumem in perpetuũ esse nõ posse. Conclusionibus fere similibus in his & in iudicialibus causis vti solemus, nisi quòd his maximè conducit, quàm plurima rerum antè gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

DE GENERE DEmonstratiuo.

QVoniam hæc causa diuiditur in laudem & vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit vituperatio comparanda.

Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ causa aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt: vt genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda, vt velocitas, vires, dignitas valeiudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant: vt prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio confutatioq; nobis. In huiusmodi igitur causa principium sumetur, aut à nostra, aut ab eius de quo loquemur, aut ab eorum, qui audiẽt, persona, aut ab re. A nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat:

dat: aut ſtudio, quòd eiuſmodi virtutis ſit, vt omnes commemorare debeant velle: aut quòd rectum ſit, ex aliorum laude oſtendere qualis ipſius, vel noſter animus ſit.

Corp. & animi.] Mirum eſt cur hunc ordinem in recenſendis bonis ſeruet, cùm inter triplicia bona vel maximè excedat, quæ ſunt animi, quæ & vera eſſe & ſola ab Ariſtotele rectè exiſtimata ſunt. Niſi ob id dicam us hæc duo & fortunæ & naturæ bona præcedere quod ipſa virtus in earum rerum vſu, ac moderatione maximè cernitur.

Si vituperabimus, aut meritò facere, quòd ita tractati ſumus: aut ſtudio, quòd vtile putemus eſſe ab omnibus vnicam malitiam, atq; nequitiam cognoſci: aut quòd placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat, ex aliorum vituperatione.

Ab eius perſona, de quo loquimur, ſi laudabimus, vereri nos dicemus, vt illius facta verbis conſequi nõ poſſumus: omnes homines illius virtutes prædicare oportere: ipſa factu omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus ea quæ videbimus contraria paucis verbis commutatis dici poſſe, dicemus, vt paulò ſuprà exempli cauſa demonſtratum eſt.

Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, quoniam nihil noui, nihil apud ignaros laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignari, vt talem virum velit cognoſcere, petimus, quoniam in eodem virtutis ſtudio ſint, apud quos laudemus, atq; ille qui laudatus fuerit:

rit: sperare nos facilè ijs, quibus volumus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio, quoniam norint pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus vt cognoscant, vti malitiam vitare possint, quoniam dissimiles sunt, qui audiunt, atque ille qui vituperatur, nos spectare illius vitam vehementer improbaturos.

Ab rebus ipsis, incertum esse quid potissimum laudemus: vereri ne cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebūt: quibus sententijs contraria sumuntur à vituperatione. Principio tractato, aliqua harum, quas antè commemorauimus, rationum narratio non erit vlla, quæ necessariò consequatur: sed si qua inciderit, cùm aliquod factū eius de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac vtemur. Primò exponemus quas laudaturi sumus, aut vituperari. Deinde quæq; quóue tempore res erit gesta, ordine dicemus, vt quid, quamq; tute cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia. Deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sunt, demonstrare.

Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, pa- Vitæ demonstrandæ ordo.

rem, aut excellentiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, nos in maiorum virtutibus habuisse præsidium. In vituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, quòd benè, honestè in bonis disciplinis educatus per totam pueritiam: vel si in malis, inde se retraxit. In vituperatione è contrario.

Ab externis rebus. Miror autem cur non addat & nomen, Vt Cato, Sapiens: Et nationem, vt Græcus: Et patriam, vt Athenienſis: Affectionem, vt equorum, canum, armorum. Studium, vt medicus, orator. Conditionem, vt ſeruus, addictus. Conditionem aliam, quæ ad liberos ſpectat, vt nupta, adoptiuus, abdicatus, & cęteras circunſtantias, quæ ſubinde Oratori aptiſsima, vel ad laudem, vel ad vituperationem argumenta ſubminiſtrant.

A corporis commodis. A natura, si sit dignitas atq; forma, ludi fuisse eam, non quemadmodum cæteris detrimento, atque dedecori. Si vires atque velocitas egregia honestis hæc exercitationibus, & industrijs dicemus comparata. Si valetudo, perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In vituperatione, si erunt hæc corporis commoda, malè his vsum dicemus quæ casu & fortuna tãquam quilibet gladiator habuerit. Si non erunt, præter formam, omnia ipsius culpa, & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, et in his animi virtutes aut vitia, quæ fuerint, considerabimus.

Diuitiæ

Diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloria, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, et quid fortiter in inimicitijs geredis fecerit, cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit. cuiusmodi mors fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta.

Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maximè consideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ: vt si laudemus, aliud iustè, aliud modestè, aliud fortiter, aliud prudenter factum esse dicamus.

Si vituperabimus, aliud iniustè, aliud ignauè, aliud immodestè, aliud stultè factum esse dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis, & vituperationis: si illud etiam assumpserimus, non necesse esse, nos omneis has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quòd sæpè non incidunt, aut ita tenuiter, vt non sint necessariæ. Quapropter eas partes, quæ firmissimæ videbuntur, legere oportebit.

Conclusionibus breuibus vtemur, enumeratione ad exitum causæ, in ipsa causa crebras & breueis amplificationes interponere oportebit per locos communes. Nec hoc genus causæ eò,

quòd rarò accidat in vita, negligentiùs considerandum est. Neque enim id quod videri potest accidere, vt faciendum sit aliquando, non oportet velle quàm accommodatissimè posse facere. Etsi separatim hæc causa minùs sæpe tractatur, at in iudicialibus, & in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes versantur laudis, aut vituperationis. Quare in hoc quoque genere causæ non nihil industriæ conferendum putauimus.

Transitio ad alia præcepta.

Nunc absoluta nobis difficillima parte Rhetoricæ, hoc est Inuentione perpolita, atq; ad omne causæ genus accommodata, tempus est ad cæteras partes orationis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

DE DISPOSITIONE.

QVoniam dispositio est, per quam illa quæ inuenimus in ordinem redigimus, vt certo quidq; loco pronuncietur: videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionem sunt duo: vnum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cùm sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus: hoc est vt vtamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione, & hunc ordinem, quemadmodum

admodum præceptum est antè, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis, non modò totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationis partes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus: id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, vna per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.

Ab institutione artis.) Quàm hîc vocat artis institutionem Cicero, de Orat. 2. naturam, & naturalem ordinem appellat, his verbis. Nam vt aliquid ante rem dicamus, deinde vt rem exponamus, pòst vt eam probemus nostris præsidijs confirmandis, contrarijs refutandis, deinde vt concludamus, atque ita peroremus hoc dicendi genus natura ipsa præscribit. Quam verò hîc dispositionem ad causam temporis, accommodatam Cicero, quæ ex Oratorum iudicio & prudentia comparatur, hoc est artificiosam, quòd vtilitatis cecessitate hic ordo seruari non potest, appellat.

Est autem & alia dispositio, quæ, cùm ab ordine artificioso recedendum est, Oratoris iudicio ad tempus accommodatur: vt si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmißima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione, aut si secundum principium confirmatione vtamur, deinde narratione, aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus, quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusæ videbuntur, atque animi defatigati ab aduersarijs mul-

titudine verborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam, aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnã difficultatem videbitur habere, vt nemo æquo animo principium possit audire, à narratione cùm inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit.

Quæ quoque loco ponenda. *al. sæpè.*

Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium* tum vti necesse est, cùm ipsa res artificiosam dispositionem artificiosè commutari cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere: firmissimas argumentationes in primis, & postremis causæ partibus collocare: mediocres & neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicãtur, infirmæ sint, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiũt, interponi & in medio collocari oportet. Nam statim renarrata, expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit, quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrimè dictum facilè memoriæ mandatur, vtile est cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem.

Hæc

Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum facillimè in dicendo, sicut illa in pugnando, parere victoriam poterit.

DE PRONVNciatione.

PRonunciationem multi maximè Oratori vtilem dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. Nos quid vnum de quinque rebus plurimum prosit, non facile dixerimus: nec egregiè magnam esse vtilitatem in pronunciatione sola audacter confirmauerimus. Nam commodæ inuentiones, & concinnæ verborum elocutiones, & partium causæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria sine pronunciatione, nõ plus quàm sine his rebus pronunciatio sola valere poterit: Quare & quia nemo de ea re diligenter scripsit, nam omnes vix posse putârunt de voce, & vultu & gestu dilucidè scribi, cùm hæ res ad sensus nostros pertinerent: & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligẽter videtur tota res considerandа.

Diuiditur igitur pronunciatio in vocis figuram et corporis motum. Figura vocis est ea, quæ suum quendam possidet habitum, ratione & industria comparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Figura vocis quæ eadem & bonitas.

Magnitudinem vocis maximè comparat natura, nonnihil hanc auget, sed maximè cura conseruat. Firmitudinem vocis maximè natura comparat, nonnihil adauget, & maximè conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem vocis, hoc est, vt eam torquere pro nostro commodo possimus, maximè faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil nos attinet commonere, nisi vt ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ vocis petatur. De ea parte firmitudinis quæ, conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine vocis, que mexime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur.

Multi maximè Oratori.] Ob Demosthenis dictum, qui primas, alteras & tertias, hoc est, omnia pronunciationi tribuebat, hanc Cicero vbique actionem appellat, quòd hæc sola sit, quæ orationis veluti vita vocitata, vt testatur Asconius. Hoc autem supra modum admiror, quòd ordinem naturalem in partibus docendis non obseruauerit, cùm neminem lateat, hanc natura sua postremam esse tradendam, quòd reliquas omnes partes pronunciatio subsequatur. Nisi forte ob id factum est, aut quod integrum elocutioni librum dedicauerit, aut quia & ipse voluerit non exiguam huius partis demonstrare dignitatem.

Cura comparatur.] Eam autem curam triplicem esse aiunt, qua scilicet vocem bonam alimus, qua custodimus, & qua restituimus. Alimus eam, si mox à somno

omno exigua ambulatiuncula corpus exercitemus, vt si quid crudi adhuc insideat, id omne deducatur, post id mox ad studia nos conferre debemus, nec mox tunc scripturi sumus, sed prius aliquid tacitè, vel cum leui murmure legemus: tum deinde scribemus, sed voce submissa, non clara, vt quidam. Posteà ad curam vocis nos transferemus, vt sedendo versus paucos pronunciemus. Custoditur autem vox, si quoties declamandum fuerit, cùm per occupationes liceat, aliquid antè pronuncies, quo voces itinera præmollias. Si verò subitò dicendum sit, hoc ipsum in actionis moderatione conficies, vt in principijs vox tua submissa sit, deinde sensim se intendat. Hîc etiam stomachi curam habere conuenit, eiusmodi cibi genere vtare, quòd facilè conquoquatur. Summoperè autem à frigida potione tibi caueas, qua nihil inimicum magis trachææ arteriæ medicorum filij tradêre: calidus autem potus arteriam aperit, vt faciliùs vocem transmittat. Restituitur vox, si leuiter vitiata fuerit acrioribus cibis, quibus, si quid obstat voci perrumpatur: quare iubent experrectos sorberi aliquid aceti acrioris. Quòd si vehementer vox fracta fuerit, restituemus eam siti, vt eius itinera siccentur. Item frequenti ambulatione, vt humores nimij ad inferiora ex superioribus deuocentur. Hîc etiam ab vino omni abstinebimus, quoniam voci læsæ est infestissimum. Vtemur autem cibis quàm potest fieri leuissimis. Hæc de vocis cura plerique scripserunt, quæ ob id adiunxi, vt admonerem studiosos, & rationem ostenderem, qua ratione vocis curam rem sanè maximam, habere debeant.

Formam maximè poteremus in dicendo vocem conseruare, si quàm maximè sedata & de-

pressa

preſſa voce principia dicemus. Nam læduntur arteriæ, ſi antequàm vox benè perpulſa eſt, acri clamore compleantur. Ex interuallis lõgioribus vti conueniet. Recreatur enim ſpiritu vox, & arteriæ reticendo acquieſcunt. Et continuum clamorem committere, & ad ſermonem tranſire oportet, (commutationes enim faciunt vt nullo genere vocis effuſo, in omni voce integri ſimus) & acutas vocis exclamationes vitare. Ictus enim fit, et vulnus *arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione: et ſi quis ſplendor eſt vocis, coſnumitur vno clamore vniuerſus. Et vno ſpiritu continentur multa dicere, in extrema cõuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & mox quæ variè tractata eſt, reducitur in quendam ſonum æquabilem atque conſtantem. Sæpè rerum naturæ, gratia quædam iure debetur, velut accidit in hac re. Nam quod dicimus ad vocem conſeruandam prodeſſe, idem attinet ad ſuauitatem pronunciationis: vt quod noſtræ voci proſit, idem voluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinem vocis ſedata vox in principio. Quid inſuauius, quàm clamor in exordio cauſæ? Interualla vocem confirmant, eadem ſententias concinniores diuiſione reddunt, & auditori ſpacium cogitandi relinquunt. Conſeruat vocem continui clamoris remiſſio. Et auditorem quidem varietas maxime delectat, cùm ſermone animum eius retinet, &*

al. vulnerantur

exuſcitat

exuſcitat clamore. Acuta exclamatio vocem & fauces vulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quidnam illiberale, & ad muliebrem potiùs vociferationem, quàm ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedio eſt voci. Quid? hæc eadem nónne animum vehementiſſimè calefacit auditoris in totius concluſione cauſæ? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, & pronunciationis ſuauitati proſunt, de vtraque re ſimul erit in præſentia dictum, de firmitudine, quæ viſa ſunt, & de ſuauitate, quæ coniuncta fuerunt, cætera ſuo loco poſt dicemus.

Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad Rhetoris præceptionem pertinet, diligentiùs nobis conſideranda eſt: eam diuidimus in ſermonem contentionem et amplificationem. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio eſt oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accommodata. Amplificatio eſt oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum.

Mollitudo hęc eadem & ſuauitas.

Sermo.

Contentio.

Amplificatio.

Sermo diuiditur in partes quatuor: dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem. Dignitas eſt oratio cum aliqua grauitate, et vocis remiſſione. Demonſtratio eſt oratio, quæ docet remiſſa voce, quo modo quid fieri potuerit, aut nō potuerit. Narratio eſt rerū geſtarum aut

perinde

perinde vt gestarum expositio. Iocatio est oratio quæ ex aliqua re risum prudentem & liberalem potest comparare.

Contentio diuiditur in Continuationem, & Distributionem. Continuatio, est rationis enunciandæ accelleratio clamosa. Distributio, est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis acri vociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conquestionem. Cohortatio est oratio, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit.

Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes diuisa est, & hæ ipsæ partes sunt in octo partes alias distributæ, harum octo partium quæ cuiusque idonea pronunciatio sit, demonstrandum videtur.

Sermo cùm est in dignitati, plenis faucibus quàm sedatissima & depressissima voce vti conuenit, ita tamen, vt ne ab Oratoria consuetudine ad tragicam Transeamus.

Cùm autem est in demonstratione, voce paululùm attenuata, crebris interuallis & diuisionibus oportet vti, vt ipsa pronunciatione eas res quas demonstrabimus, inserere atque intersecare videamur in animis auditorum. Cùm autem est sermo in narratione, vocum varietate opus est,

vt

vt quo quidq; pacto gestū sit, ita narrari videa-
ur. Strenuè quod volumus ostendere factum, ce-
leriasculè dicemus: at aliud otiosè retardabimus
Deinde modò acriter, tum clementer, mœstè,
*hilarè, in omnes partes commutabimus, vt ver- *al. hilariter.
ba, ita pronūciationem. Si qua inciderint in nar-
ratione dicta, rogata, responsa, si qua admiratio-
nes, de quibus nos narrabimus: diligenter ani-
maduertemus, vt omnium personarum sensus,
atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo
in iocatione, leniter tremebunda voce cum par-
ua significatione risus; sine vlla suspicione ni-
miæ cachinnationis, leuiter oportebit à sermone
serio torquere adliberalem iocum, vocem. Cùm
autem contendere oportebit, quoniam id aut per
continuationem, aut per distributionem facien-
dum est: in continuatione adaucto mediocriter
sono vocis, verbis continuandis; vocem quoque
*iungere oportebit, & torquere sonum & cele- *al. adaugere.
riter cum clamore verba conficere, vt vim vo-
lubilem orationis vociferatio consequi possit.
In distributione vocem ab imis faucibus excla-
matione quàm clarissima adhibere oportet, &
quantum spacij per singulas exclamationes sum-
pserimus, tantum inter singula interualla spacij
consumere iubemur. In amplificationibus cum
cohortatione vtemur voce attenuatissima, cla-
more leni, sono æquabili, commutationibus cre-
bris, maxima celeritate. In conquestione vtemur

voce

voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis longis spacijs, magnis commutationibus. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

Motus corporis.

MOtus est corporis gestus, et vultus moderatio quædam, quæ pronuncianti conueniat & probabiliora reddit ea quæ pronũciantur. Cõuenit igitur in vultu pudorẽ et acrimoniã esse.

ἐργόλαβος quos histriones esse conductios scribit Athenęus, nempe qui histrionicẽ quidem non facerẽt, sed quoties opus esset, operam suam histrionibus collocabant.

In gestu nec venustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut * operarii videamur esse. Ad easdem igitur pertes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, leni dextro momotu loqui oportebit, hilaritate, tristitiæ, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit, in demonstratione sermo, paululùm corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc est à natura datum, vt quàm proximè tum vultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, et vehementer instigare vel mus. Sin erit in oratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin in locatione, vultu quandam debemus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, nobili vultu, acri aspectu vtemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri por-

ri porrectione brachij, in ambulatione, pedis dextri rara supplosione, & acri & defixo aspectu vti oportet. Sin vtemur amplificatione, per cohortationem, paulò tardiore & considerationem gestu conueniet vti, similibus cæteris rebus, atq; in contentione per continuationem. Sin vtemur amplificatione per conquestionem fœmineo plangore & capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto & conturbato vultu vti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere verbis & imitari scriptura conatus sim voces. Verùm nec hoc confisus sum posse fieri, vt de his rebus satis commodè scribi posset: nec si id fieri non posset hoc quod feci, fore inutile putabam propterea quòd hîc admonere voluimus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronunciatione bonam id perficere, vt res ex animo agi videatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium Rhetoricæ custodem, Momoriam transeamus.

DE MEMORIA.

MEmoria vtrum habeat quiddam artificij an omnis à natura proficiscatur,* aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet in hac re multùm valere artem & præceptionum, ita de ea re loquemur.

Quæstionem eam satis videtur explicâsse in 2. de Oratore, vbi ex Simonidis inuento, &c.

Placet enim nobis, esse artificium memoriæ: quare placeat, aliàs ostendemus, in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, vna Naturalis, altera Artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpè doctrinam, ars porrò naturæ commodo confirmat et auget: ita fit in hac re, vt nonnunquam Naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ.

Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, vt sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis aut minùs in hac, quàm in cæteris artibus fit, vt ingenio, doctrina, præceptione natura nitescat. Quare & illis, qui natura memores sunt, vtilis erit hæc institutio, quod tutè paulò pòst poteris intelligere: & si illi freti ingenio nostra præceptione non indegerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento velimus esse.

Nunc de artificiosa memoria loquemur.

Constat igitur artificiosa memoria ex locis, & imaginibus Locos appellamus eos, qui breuiter, *perfectè insigniter, aut natura, aut manu sunt*

Breuiter, hoc est, modicis

absolu-

absoluti, vt eos facilè naturali memoria comprehendere, & amplecti queamus, vt ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, et notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse volumus, quod genus equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si volemus habere, imagine eorum certis locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictum est, scribere, et recitare quod scripserunt: ita qui Mnemonica didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartæ simillimi sunt, imagines literis dispositio & collocatio imaginum scripturæ, pronunciatio lectioni.

intreuallis. distantia enim locorum notabilis, omnē memoriæ coniunctionem disipat.

Quod genus equi. Vides vt imaginibus acres insignitasque collocat, quæ occurrere passim, celeriterque percutere animum possunt. Quod sanè Mnemonicarum inscium arguant, qui vilibus, absurdis, vulgaribus, & contemptis imaginibus rem tractant.

Loci enim cæræ aut Chartæ. Hæc ex similitudine Carneades dicta sunt, qui tanquàm literis in cera, sic se aiebat imaginibus in ijs locis, quos haberet, quæ meminisse vellet, perscribere.

Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, vt in multis locis

*multas imagines collocare posſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quãdo perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius, quoto quodq; loco licebit, vel à ſuperiore, vel ab inferiore, vel ab media parte imagines ſequi, ea quæ mandata locis erunt, * edêre & proferre posſimus. Nam vt ſi in ordine ſtantes notos complures viderimus, nihil noſtra interſit, vtrum à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, vt in quamlibet partem quoto quoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere posſimus id, quod locis mandauerimus.*

al videre.

Quia ſi loci eſſent confuſi inter ſe, varietates imaginũ tollerari non poſſent, ſed varietas formarũ facit, vt inter ſe diſtincti ſint.

*Quare placet & ex ordine comparare, & locos quos aſſumpſerimus, egregiè commoditerque notare oportebit, vt perpetuò nobis hærere poſſint. Nam imagines, ſicut literæ delentur, vbi nihil illis vtimur: loci tanquàm cera remanere debent. Et ne fortè in numero locorum falli posſimus, quintum quenq; locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco * manum auream collocemus, & in decimo aliquem notum, cui prænomen ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoque loco collocare.*

*Propter numerum quinarium qui digitis ſignificatur.

Item commodius eſt in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare, propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: Solitudo conſeruat integras ſimulachrorum figuras. Praterea

diſſi-

dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, vt distinctè interlucere possint. Nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, vt ignoret quid in quoque loco collocârit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. Nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, et nimis angusti sæpè non videntur posse capere imaginum collocationem. Tunc nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulò plus, aut minus pedum tricenûm. Nam vt aspectus, ita cogitatio minùs valet, sine nimis procul remoueris, siue vehementer propè admoueris id, quod oportet videri. Sed quanquàm facilè est ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos, & idoneos locos comparare, tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat, quàm volet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, et in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est, nunc ad imaginum rationem transeamus.

*Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus: dupluces similitudines esse debẽt, vnæ rerum, alteræ verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cùm summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, vniuscuiusque nominis & notabili memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpè vna nota, & imagine simplici comprehendimus, hoc modo: Vt si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum, & hæreditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conscios esse. Si hoc primum, vt ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus, in primo loco re totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agitur, si formam eius detinebimus: si eum nõ agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, vt citò in mentem venire possit, & reum ad lectum eius adstituemus dextra poculum, sinistra tabulas, * medico testicolos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & veneno necati momoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse volemus, si formarum dispositione, & imaginem diligenti notatione vtemur, facile ea quæ volemus, memoria consequemur. Cùm verborum si-*

Vide Politiani Micellanea.

militudines

militudines imaginibus exprimere volemus: plus negotij suscipiemus, et magis ingenium nostrum: exercebimus: id nos hoc modo facere oportebit. Iam domi vltionem Reges Atridæ parant. In hoc constituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium, cùm à regibus Martijs loris cædatur: hoc erit, Iam domi vltionem Reges. In altero loco Æsopum & Cimbrum subornari, vt ad Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed hæc imaginum confirmatio tum valet, si naturalem memoriam excitauerimus hac notatione, vt versu posito, ipsi nobiscum primùm transeamus bis, vt ter eum versum: deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina, nam vtraque altera separata minùs erit firma, ita tamen, vt multò plus in doctrina atq; arte præsidij sit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cùm ab instituto nostro recessimus, minùs commodè seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, vt imagines partim firmæ, & admonendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ vix memoriã possint excitare: qua de causa vtrunque fiat, considerandum est, vt cognita causa, quas vitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus.

Iam domi vltionem Re.] Obscurum exemplum, quod per verba memoratur. Primum, vltionem signi-

ficant manus ad cœlum eleuatæ, & à ſummo Ioue vindictam implorantes. Domi verò hîc ſubſtituitur nomen aliquod proprium, quod ſimilitudine literarum affine ſit, vt domitius cauſidicus. Reges ſunt Martij Rom. dicti reges, ſed vt ab ipſo vocabulo regum & ſingularia nomina perueniam, hoc eſt, Agamemnonem ac Menelaum, ſuppono duas perſonarum imagines, Æſopum actorem Tragœdiarum qui ſolebat repræſentare perſonam Agamemnonis, & Cimbrum hiſtrionem, qui Menelaum agere ſolebat. Sed vt dicebam, obſcurum eſt exemplum, quare aliud & facilius in verbali imaginum forma ponamus. Verbi gratia. Si virginem violatam meminiſſe voluero, in eo loco ponam virgam quandam, & in hac violam. Cùm igitur iam locos poſuero, in altero virgam, & in altero violam, videbor quodammodò videre quaſi in ſcripto. Nam & virga erit litera, qua admoneat virginis, & viola erit quaſi nota quædam quæ admonebit violatam.

Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri: nam ſi quas res in vita videmus paruas, vſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus. propterea quòd nulla, niſi noua, aut admirabili re commouetur animus. At ſi quid videmus, aut audimus egregiè turpè, aut honeſtum, inuſitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminiſſe conſueuimus. * *At quod recens audiuimus obliuiſcimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè ſæpè: nec hoc alia de cauſa poteſt accidere, niſi quòd vſitatæ res facilè è memoria elabuntur, inſignes & nouæ diutiùs in animo manent. Solis exortus, curſus,*

occaſus

a1. Itaque quas res ante ora videmus.

occasus nemo admiratur, propterea quia quotidie fiunt: at ecclypses solis magis mirantur, quia rarò accidunt: & solis ecclypses magis mirantur quàm lunæ, propterea quod hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari, & vsitata re nõ excuscitari, nouitate verò, & insigni quodã negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea desiderat, inueniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primùm, sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissimè potest: id accidet, si quàm maximè notas similitudines constituemus, si non multas, nec vagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus, si egregiam pulchritudinem, aut vnicam turpitudinem eis attribuemus, si aliqua re exornabimus, vt si coronis, aut veste purpurea, quò nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, vt si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quò magis insignita sit forma: aut si ridiculas res, aliquas imaginibus attribuamus: Nam ea res quoque faciet vt facilius meminisse possimus. Nam quas res veras facilè meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficilè. Sed aliud facilè oportebit, vt identidem primos quosque locos imaginum renouandarum

Ars imitatur naturam.

mandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, feciſſe, vt multorum verborum imagines conſcriberent, vti qui eas ediſcere vellent, paratas haberent, ne quid inquirendo conſumerent opera: quorum rationem aliquot de cauſis improbamus. Primùm, quòd in verborum enumerabilium multitudine ridiculum ſit, mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, cùm ex infinita verborum copia, modò aliud, modò aliud nos verbum meminiſſe oportebit? Deinde cur volumus ab induſtria quenquam remouere, vt ne quid ipſe quærat, cùm nos illi omnia parata quæſitaq; tradamus? Præterea ſimilitudine alia alius magis commouetur. Nam vt ſæpè formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus adſenſores, quòd alij videtur aliud: ita fit in imaginibus, vt quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parùm videantur inſignes alijs. Quare ſibi quenq; ſuo commodo conuenit imagines comparare. Poſtremò præceptoris eſt docere, quemadmodùm quæri quicque conueniat, & vnum aliquod, aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli cauſa ſubijcere, quò res poſſit eſſe dilucidior. Vt cùm de proœmijs querendis diſputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorũ genera conſcribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Vt

Vt multorum verborum ima.] Hoc ſanè ob id Græci fecerunt, quia videbant maiorem eſſe varietatem imaginum quibus verba ac actiones meminiſſe volumus, quam rerum. Nam res ſæpè vna pluribus dicenda verbis eſt. Quot autem ſunt verba, tot fermè imagines ſunt. Ego, quia vna res dicenda pluribus verbis, & ſingula verba ſuam habent imaginem, ſequitur maiorem eſſe oportere varietatem imaginum in verbis, ac dictionibus. Sed Græcorum ſententiam in ea re non accipimus. Quia res de qua agitur, ſemper memoria ſeruanda eſt, verba non item. Nam alijs verbis eadem res agi poteſt, ſi ſententia fortè acciderit. Si tenueris rem, adhuc cauſam agere poteris, etiamſi verba non tenueris, quia verba non ſemper eadem in cauſa neceſſaria ſunt: igitur maior eſt vſus rerum, quàm verborum. Accedit ad hoc, quòd pleraque ſunt verba, quibus nullas imagines applicare poterimus, quales, ſunt articuli: vt, &, ac, at, ſed, & reliqua aduerbia coniunctionesque.

Nunc ne fortè verborum memoriam aut nimis difficilem, aut parùm vtilem arbitreris, & ipſarum memoria rerum contentus ſis, quod & vtiliores ſint, & plus habeant facilitatis: admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putemus oportere eos, qui velint res faciliores ſine labore & moleſtia facilè meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe antè exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, vt verſus meminiſſe poſſimus, ſed vt hac exercitatione illa rerum memoria quæ pertinet ad vtilitatem, confirmetur: vt ab hac difficili

conſuetudine

*consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus, cùm in omni disciplina infirma est artis præceptio, sine summa assiduitate exercitationis: tum verò in Mnemonis minimũ valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quàm plurimos locos vt habeas, et quàm maximè ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. Non enim sicut à cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest deducere causa aliqua. Numquam est enim, quin & aliquid memoria tradere velimus, & tum maximè, cùm aliquo maiore negotio detinemur. Quare, cum sit vtile, facilè meminisse, non te fallit, quòd tantoperè vtile sit quanto labore sit appetendum, quod poteris existimare vtilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te adhortari non est sententia, ne aut * tuo studio differi, aut minus quàm res postulat, dixisse videamur. De quinta parte Rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo * frequentia, & quod maximè necesse est, exercitatione confirma.*

al. ne tu nostro, aut nos tuo diff. dere.

al. frequenti quod maximè

Quandoquidem ardua quædam, & vix maximis ingenijs imitabilia de memoria Cicero scripsit non inutile mihi visum est, si & aliam exercitationis memoriæ rationem à præclarissimis Rhetorum traditam subijcerem. Maximam itaq; memoriæ partem exercitationem & laborem rectè dixerunt. Hęc autem exercitrtio commodiùs fieri non potest, quàm primò in poëmatibus,

poëmatibus, deinde orationibus, postremò operibus durioribus: qualia sunt scripta iuris & similia. Deinde vt voce modica & magis murmure ediscamus, ea tamen ratione, vt sæpè nos tentemus an teneamus. Ac semper ad verbum ediscendum est, si tempus permiserit, sin minùs, res ipsas tenebimus, dehinc his verba de tempore accommodabimus.

Obseruandum autem est in hac re, ne consuescamus nobis ignoscere, nam & admoneri, & cùm dicas ad librum respicere vitiosum est. Quid si autem natura memoria durior fuerit, aut temporis ratio & angustia nō permittet, non te ad omnia verba alligabis: nā obliuio vnius verbi aut deformem hæsitationē habet, aut etiam silentium inducet. In oratione autem longiore ediscenda hoc præcipuum præceptum inuenio, vt per partes ediscatur. Quoniam dandi sunt quidam termini, vt contextum verborum, qui est difficilimus, continua & crebra meditatio partes deinde ipsas repetitas ordo coniungat. Et his qui difficiliùs hæserint, aliquas apponamus notas, & eas sæpè repetamus, & ijsdem chartis ediscamus quibus scripsimus. Optimum autem mandandæ aliquid memoriæ tempus est, vt noctu, priusquàm somnum capias, ediscas: quoniam nusquam auocatur intentio, & post istam cogitationem nihil amplius animo cogitamus, & statim capimus quietem

(* * *)

COMMENTA-
RIORVM RHETORI-
chorum ad C. Herennium
Liber IIII.

Voniam in hoc libro C. Herẽni de Elocutione cõscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis vti, nostris exemplis vsi sumus, & id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt, necessario faciendum est, vt paucis rationem nostri consilij demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neque antè rem, neque præter rem locuti sumus. Nunc si pauca, quæ res postulat, dixerimus tibi id quod reliquum est artis, ita vti instituimus, & persoluemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris.

Quoniam in hoc.] Parasceue, id est, præparatio quædam ad sequentem quæstionem de exemplorum vsurpatione. Oritur autem hæc disputatio à facto necessitatis, quod nisi defenderet. in vitio esse videri poterat. Hoc itaque procœmium contensiosum est, quo Græcorum superstitiosam curam in alienis exemplis probandis reprehendit.

Ante

Ante rem.]Hoc est, cum ordinem obseruauimus, vt quodque suo loco diceremus.

Compluribus de causis putant oportere, cùm ipsi præceperit, quo pacto oporteat ornare elocutionem, vniuscuiusque generis ab Oratore, aut Poëta probato sumptum ponere exemplum. Et primùm se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd videatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed etiam ipsos videri velle artificiosè gignere exempla: hoc est, inquiunt ostentare se, non artem ostendere. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, vt nos solos probare, nos amare, alios contemnere & deridere videatur. Etenim cùm possumus ab Ennio sumptũ, aut à Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantiæ, illa relinquere, & ad sua deuenire. Prætereà exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Nonne igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico testimonio pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? Vt enim testimonium: sic exemplum rei confirmandæ causa sumitur. Non ergo oportet hoc nisi à probatissimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, & sua maximè probent: aut negent optima esse exempla quæ à probatissimis Oratoribus, aut Poëtis

Didascalicũ ordinem seruat, vt aduersariorum opinionum rationes, confirmationesque prius supponat quam ad destructionem & suam asseuerationem perueniat. Sic enim facilius persuadebit, & incidentes dubitationes omnes tollere facilius poterit. Est autem primum argumentum à dignitate sumptum. Ab exempli natura.

Dilemma.

Poëtis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intollerabili arrogantia sunt: si quos sibi præponant, & eorum exempla suis exemplis non putẽt præstare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponat. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorũ? Nam cùm res probabiliores, tum hominum studio ad imitandum alacriora reddit, imò irregit omnium cupiditates, & acuit industriam, cùm spes iniecta est posse imitãdo Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremò hoc ipsum summum est artificium, res varias & dispares in tot poëmatis: & orationibus sparsas & vagè disiectas ita diligenter eligere, vt vnumquodq; genus exemplorum sub singulos artis locos subijcere possis. Hoc si industria solùm fieri posset, tamẽ essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc verò sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim qui cùm nõ summè teneat artem, possit ea, quæ iubeat ars de tanta & tam diffusa scriptura notare, & separare? Cæteri cum legunt orationes bonas, aut poëmata, probant Oratores & Poëtas, neque intelligunt quare commoti probent, quod scire non possunt vbi sit, nec quid sit, nec quomodò factum sit id, quod eos maximè delectat. At is, qui et hæc omnia intelligit, & idonea maximè eligit, & omnia in arte maximè scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est huius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est,

Arguit rursus ab vtilitate, idque imitationis facultate.

Ab eruditionis & ingenij admiratione.

Complexio.

Confutatio, captat autem beneuolentiã ab aduersariorum falsa asse-

& in arte ſua poſſe & alienis exemplis vti. Hæc illi cùm dicunt, magis non auctoritate ſua commouent, quàm veritate diſputationis. Illud enim veremur, ne cui ſatis ſit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, et vetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. Quòd ſi illorum authoritate remota res omnes volent cum re comparare, inteligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primum igitur quod ab eis de modeſtia dicitur, videamus ne nimiùm inutilite & pueriliter proferatur. Nam ſi tacere & nihil ſcribere modeſtia eſt, cur quicquam ſcribũt, aut loquuntur? Sin aliquid ſuum ſcribunt, cur quò ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? Quaſi ſi quis ad Olympia cum venerit curſum, & ſteterit vi mittatur, impudentes dicat eſſe illos, qui currere cœperint, ipſe intra carcerem ſtet, & narret alijs quomodo Ladas aut Botus cum Sicyonijs curſitárint: ſic iſti, cùm in artis curriculum deſcenderunt, illos, qui in eo quod eſt artificij elaborent, aiunt facere immodeſtè: ipſi aliquem antiquum Oratorem, aut Poëtam laudant, aut ſcriptorem, ſic vt in ſtadium Rhætoricæ artis prodire nõ audeant. Non auſim dicere, ſed tamen vereor, ne qua in re laudem modeſtiæ venentur, in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet, artem tuam ſcribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipſe confirmare non po-

uerationc, qui authoritatibus plus quam veritati tribuebant. Diluit autem ſingula capita iuxta ordinem quo propoſita fuerunt.

Confirmatio à ſimili.

Ladæ & Boïj inſignium curſorum meminerunt apud Græcos Pauſanias, apud Latinos Catullus

Proſopopœia diſputantis.

tes, ab alijs exempla ſumis: vide ne facias impudenter, quĩ tuo nomine velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam ſi eorum volumina prehenderint antiqui Oratores & Poëtæ & ſuũ quiſque de libris ſuis tulerit, nihil iſtis quod ſuum velint, relinquetur. At exempla, quoniam teſtimoniorum ſimilia ſunt, item conuenit vt teſtimonia ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primùm omnium exempla ponuntur hîc non confirmandi, neq; teſtificandi cauſa, ſed demonſtrandi. Non enim cùm dicimus eſſe exornationem, quæ verbi cauſa conſtet ex ſimiliter deſinentibus verbis, & ponimus hoc exemplum à Craſſo, quod poſſumus, & debemus: non teſtimonium collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum, & teſtimonium: Exemplo demonſtratur id, quod dicimus cuiuſmodi ſit. Teſtimonio eſſe illud ita vt nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet teſtimoniũ cùm re conuenire: aliter enim rem non poteſt confirmare: at id quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia policentur ſe artem ſcribere, & exempla proferunt ab ijs plerunque, qui artem neſcierũt. Tum quis eſt, qui poſſit id quod de arte ſcripſerit comprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videtur. Nam cùm ſcribere artem inſtituunt, videntur dicere ſe excogitaſſe, quod alios docerent: cùm verò ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc

Aliud aduerſariorum argumentum de teſtimoniorũ ratione, quod diluitur ab interpretatione nominis diuerſa, & Etymologia.

ὑποφορὰ ἀνθυποφορὰ quæ tractatur dilemmatica argumentatione.

ipſum

ipsum difficile est, inquiunt, eligere de multis. Quid dicicis difficilè? vtrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim præclarum. Sunt enim multa laboriosa, quæ si facitis, non continuò gloriemini: Nisi fortè etiam si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsisse tis, glorioſum putaretis. Sin autem istud artificium egregium dicitis, videte ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parua res, sicuti magna delectat. Nã isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulò plus, in Elocutione præsertim omnia videre poterit, quæ ex arte dicentur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita vt si de Tragœdijs Ennij velis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis: propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item si cùm ex orationibus aut poëmatibus elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissimè & feciſſe putes, erras, propterea quòd isto signo videmus te nonnihil eius scire, alijs signis te nescire multa intelligimus.

*Quòd si artificiosum est intelligere, quæ sunt ex arte scripta, * multùm est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiosè, ab alijs commodè scripta facilè intelligere poterit:* *Al multo.

qui eliget facilè, non continuò ipſe commodè ſcribet. Etſi eſt maximè artificioſum, alio tempore vtantur ea facultate, non tum, cùm parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremò in eo vim artificij conſumant, vt ipſi ab alijs potiùs eligendi, quàm aliorum boni electores exiſtimentur. Contra ea, quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis ſe exemplis vti oportere, ſatis eſt dictum. Nunc ſeparatim dici poſſint, conſideremus.

Tranſitio ad reliquas obiectiones.

Propoſitio duplex.

DIcimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis vtantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla ſumant. Et de eo quod poſteà diximus, antè videamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exempla vincerem vnius oportere. Primùm, quòd contra hoc nulla ſtaret eorum ratio, Liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exempla, vel Poëtam, vel Oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius, qui diſcere vult, vtrum vnum omnia, an omnia neminem, ſed aliud alium putet conſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes vnum conſiſtere, ipſe quoque ad omnium nitetur facultatem, ſi id deſperârit, in paucis ſe exercebit: ipſis enim contentus erit: nec mirum, cùm ipſe præceptor artis omnia penes vnum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipio, Galba, Porcina, Craſſo,

Hæc argumentatio omnem imitationis ſpem & vtilitatem ſubuertere conatur.

Crasso, Antonio, cæteríſque item ſumptis aliis à poëtis, & hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eum, qui diſcet, ab hominibus putare omnia, ab vno pauca vix potuiſſe ſumi. Quare ſi vnius alicuius eſſe ſimilem ſatis habebit, omnia quæ omnes habuerint, ſolum habere ſe poſſe diffidet. Ergo inutile eſt ei, qui diſcere vult, non putare, vnum poſſe omnia. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, ſi ab vno exemplo ſumpſiſſet. Nunc hoc ſigni eſt, ipſos artis ſcriptores non putaſſe vnũ potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque protulerunt, neque vnius alicuius, aut denique duorum: ſed ab omnibus orationibus, & poëtis exempla ſumpſerũt. Deinde, ſi quis velit artem demonſtrare nihil prodeſſe ad diſcendum, non malè vtatur hoc adiumento, quòd omnes artis parteis conſequi nemo poterit. Quòd igitur iuuat horum rationem, qui omninò improbent artem, id non ridiculum eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo iudicio comprobare? Ergo ab vno ſumenda fuiſſe docuimus exempla, ſi ſemper aliunde ſumerentur. Nunc omninò aliundè ſi intelligemus ſumenda non fuiſſe: Primùm omnium quòd ab artis ſcriptore adfertur exemplum, de ius artificio debet eſſe, non, vt ſi quis purpuram, aut aliud quippiam vendẽs, dicat, ſume à me, ſed huius exemplum aliundè rogabo, tibi quod oſtendam. Si merces ipſi qui venditant, aliundè, exemplum quæritent aliud

Tranſitio ad alteram propoſitionis partem.

Confirmatio à diſſimilibus varijs.

liud mercis, aceruos se dicant tritici habere, sed eorum exemplorum pugno non habeant, quod ostendant. Si Triptolemus, cùm hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut sit Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere vellet, ipse à vicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret, nõ ridiculum videretur? Isti magistri omnium dicendi præceptores non vidẽtur sibi ridiculè facere, cùm id quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. Si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quàm maximè loquatur, neque habeat, quo sitim sedet, non irrideatur? Isti cùm non modò non dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia, nõ putant fore ridiculum, si cùm id polliceantnr alijs, aresçant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, vt Lysippus caput ostenderet Myronis, Brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia eorã magistrũ facientem videbat, cæterorum opera vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt eos, qui hæc velint discere, alia ratione doceri posse commodiùs. Prætereà nec poßunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla tam esse accommodata ad artem, quàm propria: propterea quòd in dicendo leuiter vnusquisque locus plerunque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expreßè conscripta, ponere oportet exempla,

Amplificatio.

Alia confirmatio ab exemplo dißimili.

Ab exemplo contrario: huius autem statuarij, meminit Pli. lib. 34. cap. 7.

Alud argumentum à posßibili.

pla, vt in artis formam conuenire poßint & poßt in dicendo, ne poßit ars eminere, & ab hominibus videri, facultate Oratoris occultatur. Ergo etiam, vt magis ars cognoßcatur, ßuis exemplis melius eßt vti. Poßtremò, hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota ßunt à conßuetudine. Quæ enim res apud noßtros non erant, earũ rerũ nomina non poterant eße vßitata. Ergo hæc aßperiora primò videantur neceße eßt, idque fiet rei, non noßtra difficultate. Reliquum ßcripturæ conßumeretur in exemplis. Hæc aliena ßi poßuißemus, factum eßet, vt quod commodiùs eßet in hoc libro, id noßtrum non eßet: quod aßperius & inußitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de caußis, cùm artis inuentionem Græcorum probaßemus, exemplorum rationem ßecuti non ßumus. Nunc tempus poßtulat, vt ad elocutionis præcepta tranßeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primùm dicemus, quibus in generibus ßemper omnis oratoria elocutio debeat eße. Deinde oßtendemus quas res ßemper habere debeat.

Arguit à neceßario non omnia exempla repetiri apud Latinos authores.

Epilogus diſputationis.

SVnt igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitioßa conßumitur: vnam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Grauis eßt, quæ conßtat ex verborum grauium magna, & ornata con-

Tres dicendi figuræ.

Grauis.

conſtructructione Mediocris eſt, quæ conſtat ex humiliore, neque tamen ex infima & peruulgatiſſima verborum dignitate. Attenuata eſt, quæ demiſſa eſt vſque ad vſitatiſſimam puri conſuetudinem ſermonis.

Propoſitio figuia interrogatione quæ maximè, tem rget. Arguit à minore ad maius, eſt autem amplificata argumentatio per ἀυξησιν verborum, ſtuprare, pulſare, necare.

In graui conſumetur oratio figurata, ſi q̃ cuiuſque rei poterunt ornatiſſima verba reperiri, ſiue propria, ſiue tranſlata, ſiue extranea, ad vnamquanque rem accommodabuntur: & ſi graues ſententiæ, quæ in amplificatione & commiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarum, aut verborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus poſt dicemus, adhibentur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum. Nam quis eſt veſtrûm iudices, qui ſatis idoneam poſſit in eum pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitârit? Quod maleficium cùm ſcelere comparari (quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri? In ijs qui violaſſent ingenuam, matrem familiâs conſtupraſſent, pulſaſſent aliquem, aut poſtremò necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculentiſſimo ac nefario facinori ſingularem pœnam non reliquerunt ×? Atque in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius ſceleris qui ſunt adfines, vno conſilio vniuerſis ciuibus atrociſſimas calamitates machinantur. O feros animos, O crudeles cogitationes, O derelictos ab humani-

παραύξησις. rerum per collationem. Exclamatio. indignationis plena.

tate

tate homines. Quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerũt ? Quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulchris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem? quomodo Deûm spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptus in ciuitatem, matribus familiàs & ingenuis sub hostilem libidinem suiectis, vrbs acerbissimo concidat incendio conflagrata, qui se nõ petant id quod voluerint, ad exitium perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum, scelerati viderint cinerem? Nequeo verbis consequi Iudices indignitatem rei, sed negligentiùs id fero, quia vos mei non indigetis. Vester enim vos animus amantissimus Reip. facilè edocet, vt eum qui fortunas omnium voluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario voluerit obruere.*

ὑποτύπωσις qua sub oculos imponit incommoda proditę hostib. patriæ,

In mediocri figura versabitur oratio, si hæc vt antè dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimus descenderimus, sic: Quibus cum bellum gerimus, Iudices videtis, cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul virtute, & industria conseruare soliti sunt. Hi cùm se & opes suas, & copiam necessariorum nõrunt, tum verò nihilo minùs propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus Popu. Roma. posset, scire & æstimare poterant. Hi cùm deliberassent nobiscum bellum gerere: quæso quæ res erat, qua*

* al. ratio. Defensio, non sumpsisse aduersus Ro. Po. arma socios, arguit autem ab antè actis & officio sociorum.

Aliud argumentum est deliberatiuũ à tuto & possibili.

freti bellum suscipere conarentur? cùm multò maximam sociorum partem in officio manere intelligerent, cùm sibi non multitudinem militum, nõ idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præstò esse viderent, non denique vllam rem, quæ res pertinet ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererẽt, si totum certamen in vno prælio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores, ac paratiores venirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate concesserunt, cum aut armis, aut liberalitate à Popul. Rom. superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quæret aliquis: quid Fregellani? non sua sponte conati sunt? Eò quidem minus isti facilè conarentur, quò illi quemadmodum descissent, videbant.

Confirmatio à minori.

ὐ ποφορὰ aduersariorum Confutat autem ab euentu & fine defectionis. Occupatio.

Nam rerum imperiti, qui vniuscuiusque rei de rebus antè gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facilimè deducuntur in fraudem. At ij qui sciunt, quid alijs acciderit, facilè ex aliorum euentis suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti, arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, vt imperium Pop. Rom. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est, Quod aliud, nisi id quod dico potest esse?

altera occupatio.

In attenuato figuræ genere, id quod ad infi-

mum,

mum & quotidianum ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum: Nam vt fortè hic in balneas venit, cœpit poſtquàm perfuſus eſt, perfricari. Deinde, vbi viſum vt in alueum deſceuderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo: heus inquit, adoleſcens, pueri tui me modò pulſauerunt, ſatisfacias oportet. Hic qui id ætatis ab ignoto prætar conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clariùs eadem & alio dicere cœpit. Hic vix tandem, inquit, ſine me conſiderare. Tum verò iſte cœpit clamare voce iſta, quæ perfacilè cuiuis robores eiicere poſſet: Ita petulans es atque acer, vt ne ad ſolarium quidem idoneus, vt mihi videtur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitatus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens: nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas verſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. Vbi enim iſte vidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, vt omnia ſine famæ detrimento facere poſſet. Igitur genera figurarum ex ipſis exempis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata verborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate.*

Narratio ſimplex rei geſtæ nullis grandioribus aut mediocribus figuris ornata.

* al. exercitus.

ESt autem cauendum, ne dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua vitia veniamus. Nam graui figure quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt, quæ rectè videbitur

Vicia abutentium figuris dicendi.

debitur appellari, si suffulta nominabitur. Nam ita vt corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpè, ita grauis oratio sæpè imperitis videtur ea, quæ vrget & inflata est: cum aut nouis, aut priscis verbis, aut duriter aliúnde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceptis in Neptunias depulsus erit lacunas, Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cùm declinassent, & ab eo quo profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutũ: eò quòd sine neruis, & articulis fluctuat huc & illuc, nec potest confirmare, nec vtiliter sese expedire, id est huiusmodi: Socij nostri cùm belligerare nobiscum vellent, profectò raciocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent & non haberent hîc adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem, diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur.

* al. subfflata, legitur & in quibusdam antigraphis subsultans quod non displicet: quemadmodum enim res quæ inflantur, subsultant, et suprà quam natura decet attollũtur, ita etiam oratio.

Si

Si præceps in Neptunias. Hæc figura per circumlocutionem, quia poëtica est, & incerta probari non conuenit omninò orationi solutæ. Montes autem belli & campos pacis duriter aliundè trãslata sunt pro fluctibus & tranquillitate, nec metaphora hæc necessaria est, nec venusta, nec intentionem declarans, quæ sunt translationis causa principales.

Qui non possunt in illa facetißima verborum attenuatione commodè versari, veniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc. Nam istic ad balneas accessit, ad hunc posteà dixit, hic tuus sermo me pulsauit. Posteà dixit hic illi considerabo, Pòst ille conuicium fecit, & magis magisque præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam & illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris verbis & electis compositam orationem. Omne genus orationis, & graue & mediocre, & attenuatum dignitate adficiunt exornationes, de quibus pòst loquemur: quæ si raræ disponetur, distinctam sicuti coloribus: si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, vt grauem mediocris mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, vt facilè satietas varietate vitetur.

DE ORNAMENTIS.

Quo-

QVoniam quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est: videamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda, & perfecta. Quæ maximè ad commodum Oratoris accommodata est, tres res in se debet habere: elegantiam, compositionem, dignitatem.

Elegantia. Elegantia est, quæ facit vt vnumquodque purè, & apertè dici videatur. Hæc distribuitur in latinitatem & explanationem Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni vitio remotum.

Barbarismus, hoc ipso vocabulo quidam leuiter conuincere studẽt, non esse hoc Ciceronis opus quod Au Gel. tradiderit Latinos ea voce ante sua tempora non vsos. Vitiam in sermone, quò minùs is Latinus sit, duo possunt esse: Solœcismus & Barbarismus. Solœcismus est, cùm verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cùm verbum aliquod vitiosè effertur. Hæc qua ratione vitare possimus, in arte Grammatica dilucidè discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. Ea cõparatur duabus rebus, vsitatis verbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ versantur in sermone & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei verba sunt, aut esse possũt, de qua eloquemur.

Compositio est verborum constructio æqualiter perpolita. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quæ vastam atque hiantem orationem reddunt, vt hoc est: Baccæ æneæ amœnissimæ impendebant. Et si vitabimus

eiusdem

eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui vitio versus hic erit exemplo, nam hîc nihil prohibet in vitijs alienis exemplis vti.

O Tite tute Tate tibi tanta tyranne tulisti, Sic Sosia insolatio soleas farciebat suas.

& hic eiusdem Poëtæ: Quicquam quisquæ cuiquam quod conueniat, negat. Et si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: Nam cùm rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non vtemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modò: Flentes, plorantes, lachrymantes, obtestantes, Etsi verborum transiectionem vitabimus, nisi quæ erit cõcinna, qua de re posteriùs loquemur: quo in vitio est Lucilius assiduus, vt hoc est in priore libro. Has res adscriptas Lucimisimus Aeli. Item fugere oportet longam verborũ continuationem, quæ et auditoris aures, & Oratoris spiritum lædit. His vitijs in compositione vitatis, reliquum operis consumandum est in dignitate.

DIgnitas est, quæ reddit ornatam orationem varietate distinguens. Hæc & in verborum & sententiarum exornationem dicitur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. Dignitas.

REpetitio est, cùm continentur ab vno, atque eadem verbo in rebus similibus, & diuersis Repetitio.

principia

principia sumuntur hoc modo: Vobis istud attribuendum est vobis gratia habenda, vobis res ista erit honori. Item Scipio Numantiam sustulit: Scipio Carthaginem deleuit: Scipio pacem peperit: Scipio ciuitatem seruauit. Item. Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? Audes verbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? Quid est, quod audes postulare? Quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum contempsisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non deniq; in omni dedecore volutatus es? Hæc exornatio cùm multũ venustatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare videtur esse adhibenda, & ad exornandam, & ad augendam orationem.

Conuersio.

Conuersio est, per quam, non vt antè, primùm repetimus verbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Popu. Rom. iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. Itẽ: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, Respub. sublata est. Item: C. Lælius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nam cum istos vt obsoluãt te, rogas, vt peierent, rogas: vt existimationem negligant, rogas vt leges populi Romani tuæ libidini

bidini largiantur, rogas.

COmplexio est, quæ vtranq; complectitur exorationem, & hanc, quam ante exposuimus, vt & repetatur idem & primum verbũ sæpius, & crebrò ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt, qui fœdera sæpè ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginenses. Videte ergo, quid cõueniat eos impetrare: Item: Quem senatus damnârit, quem populus Romanus damnârit, quem omnium existimatio damnârit, eum vos sententijs vestris, obsoluetis. Complexio.

TRaductio est, quæ facit, vt cum idem verbũ crebrius ponatur, non modò non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere. Item: Eum tu hominem appellas? qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter vitam hominis petijsset. At erat inimicus: ergo inimicum sic vlcisci voluit, vt ipse sibi reperiretur inimicus. Item: Diuitias sine diuitum esse: tu verò virtutem præfer diuitijs. Nam si voles diuitias cum virtute comparare, vix satis idoneæ tibi videbuntur diuitiæ, quæ virtutis pedissequæ sint. Ex eodem genere est exornationis, cùm idem verbum modò ponitur in hac, modò in altera re, hoc mo- Traductio.

do: Cur eam rem tam ſtudioſe curas, quæ multas tibi dabit curas? Item: Amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item: Veniã ad vos, ſi mihi Senatus det veniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopia verborum fit, vt ad idem verbum redeatur ſæpius, ſed ineſt feſtiuitas quædam, qua facilius auribus dijudicari, quàm verbis demonſtrari poteſt.

Contentio. *CONtentio eſt, cùm ex contrarijs rebus oratio conficitur, hoc pacto: Habet abſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos adfert. Item inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item: in otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacito cùm opus eſt, clamas: cùm loqui conuenit, obtumeſcis. Ades, abeſſe vis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem deſideras. In concione de virtute loqueris, in prælio per ignauiam tubæ ſonitum perferre non potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati & graues poterimus eſſe.*

Exclamatio. *EXclamatio eſt, quæ conficit ſignificationem doloris, aut indignationis alicuius per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Aphricane, cuius mortui quoque nomen ſplendori, ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorum crudelitatem.*

Item

Item: O perfidiosè Fregellæ, quàm facilè scelere vestro contabuistis, vt cuius nitor vrbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc vix funda mentorum reliquæ maneant. Item: Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis, tantámne ex iniquitate iudiciorum vestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco vtemur, & rarò, & cùm rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio.

INterrogatio non omnis grauis est, neque concisa: sed hæc, quæ cùm enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cùm igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, vtrum animos sociorum ab Republica remouebas, & alienabas, an non? & vtrum aliquem exhortari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?

Ratiocinatio.

RAtiocinatio est, per quam nos ipsi à nobis ratione poscimus, quare quidque dicamus, & crebrò nosmet à nobis petimus vniuscuiusq; propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam vnius peccati mediere damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicárant, eam veneficij quoq; damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit, turpissimo cupiditati, timere permultos. Quos istos? virum,

parentes, cæteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid posteà? quos tantoperè timeat, eos necesse est, vt quoquo modo possit. venefico petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris incõsideratam. Quid veneficij damnatam? quid putabant? impudicam quoque necessariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit, cùm cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putârint. Quod in viris? idem ne hoc obseruabant? minimè. Quid ita? quia viros ad vnumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt. Mulieres ad omnia maleficia cupiditas vna ducit. Item: Benè maiores nostri hoc comparauerunt, vt neminem regem quem armis cepissent, vita priuarent. Quid ita? quia quam nobis fortuna facultatem dedisset, iniquum erat in eorum supplicio cõsumere, quos eadem fortuna paulò antè amplissimò statu collocârat. Quid quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare, qui victi sunt, eos homines iudicare, vt possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille si vicisset, num idem feciisset? non profectò tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam

contem-

contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem vehementer accommodata est, & animum auditoris retinet attentum, cùm venustate sermonis tum rationum expectatione.

Sententia.

SEntentia est oratio sumpta de vita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primum virtutes reuereri, qui semper secunda fortuna sit vsus. Item: Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item: Egens æquè est is, qui non satis habet, & is cui nihil satis potest esse: Item: Optima viuendi ratio est eligenda, eam iucunda consuetudo reddet. Huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene viuendi rationes in virtute sunt collocandæ: propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta sunt fortunæ dominationi. Item: Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi simul ac fortuna dilapsa est, deuolant omnes, Cùm enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil supereſt, quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ, quæ dupliciter efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omneis impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui tempori-

bus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentiam peccatis ignoſci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, quia dolescẽtes maximè castigant, in quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in ætate maturissima velint comparare. Sententias interponi rarò conuenit, vt rei actores, non viuendi præceptores esse videamur. Cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nam necesse est animo eum comprobet tacitus auditor, cùm ad causam videat accommodari rem certam ex vita & moribus sumptã.

*al. eam.

Contrarium. Contrarium. Græci ἐναντίωσιν contentionem. ἀντίθετον νὶ ἀντίθεσιν. cùm differentia tamen aliqua dicunt.

CONtrarium est idem ferè, quod contentio. Contrarium est quod ex rebus diuersis duabus alteram breuiter, & facile confirmat, hoc pacto. Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et item: Nam quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum & cognoscendum sui videre in potestate quis speret? Et qui in sermonibus, & conuentu amicorum verum non dixerit, nunquid eum in conciombus credas à mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cũ ijs in campo metuimus dimicare? Qui, cùm plures erant, paucis nobis exæquari non poterant, hi postquam pauciores sunt,

sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus et continuatis verbis perperfectum debet esse: & cùm commodum est auditu propter breuem et absolutam conclusionem, tum verò vehementer id, quod opus est Oratori, comprobat contraria re, & ex eo quod dubium non est, expedit illud quod dubium est, vt aut dilui non possit, aut multò difficillimè possit.

Membrum.

MEmbrum orationis appellatur res breuiter absoluta, sine totius sententiæ demonstratione, quæ de vno alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico ponderas: id est, vnum quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero: Et amicum lædebas. Ex duobus membris solis hæc exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est, quæ ex tribus constat: hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item: Nec Reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti.

Articulus.

ARticulus dicitur, cum singula verba interuallis distinguuntur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, voce, vultu aduersarios perterruisti. Item: Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris vehementiam hoc interest, quòd illud tardiùs & rariùs venit, hoc crebriùs & celeriùs peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij, & contortione dextræ gladius ad corpus

adferri, in hoc autem crebro et celeri corpus vulnere consauciari videtur.

Contiquatio. CONtinuatio est densa & continens frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. Ea vtemur commodissimè tripartitò: in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multùm potest obesse fortuna, qui sibi firmiùs in virtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multùm collocârit in casu, quid est quòd ei magnoperè casus obesse possit? In conclusione hoc pacto: quòd si in eos plurimùm fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis vim adeò frequentatio est necessaria, vt infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus afferat verbis. Sed & aliâs quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse nō est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

Compar giuae. COmpar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus antè diximus, quæ constant ex pari ferè numero syllabarum, Hoc non de enumeratione nostra fiet, nam id quidem puerile est, sed tantùm adfert vsus, & exercitatio facultatis, vt animi quodam sensu per membrum

brum superiori referre possimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat, hæc omnia graues casus administrabant. Item: illi fortuna dedit felicitatem, huic industria virtutem comparauit. In hoc genere sæpè fieri potest, vt non planè par sit numerus syllabarum, & tamen esse videatur, si vna, aut etiam altera syllaba est, alterum breuius: aut si cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt, vt longitudo aut plenitudo harum, multitudinem alterius assequatur & exæquet.

SImiliter cadens exercitatio dicitur, cùm in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum, & cùm ita viuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter cadens.

SImiliter desinens est, cum tametsi casus nõ insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto. Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiosè, delinquis studiosè, loqueris odiosè. Item: Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conueniunt, & ea re, qui his benè Similiter desinens.

vtuntur plerunque simul ea collocant in ijsdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est, amorem petere, pudorem fugere, diligere formã, regligere famam: hîc & ea verba, quæ casus habent, ad casus similes, & ea quæ non habent, ad similes exitus veniunt.

Annominatio. ANnominatio est, cùm ad idem verbum, & idem nomen acceditur commutatione vocum, vel additione vnius literæ, aut literarum, aut syllabæ, aut syllabarum, aut ad res dissimileis similia verba accommodantur. Ea multis & varijs rationibus conficitur. Attenuatione, ac complexione eiusdem literæ, sic: Hic, qui se magnificè iactat atque ostentat, * venit à te antequam Romam venit. Ex contrario sic: Hic quos homines alia vincit, eos ferro statim vincit. Productione eiusdem, literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum Curiam diligit, quantum curiam. Addendis literis hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis sic: Si lenones tãquàm leones vitasset, vitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic: Videte iudices vtrum homini nouo an vano credere malitis. Item: Nolo esse laudator, ne videar adulator. Commutandis, hoc modo: Diligere oportet, quem velis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarũ breui cõmutatione

* al. venijt.

mutatione, aut productione, aut transiectione aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in verbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt quibus de generibus vnum est huiusmodi: Quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quē postulem breui cognoscetis. Nam hîc est in quibusdam verbis quædam similitudo non tam adfectanda, quàm illæ superiores, sed tamen cohibenda nonnunquàm. Alterum genus huiusmodi: Demus operam Quirites, ne omninò Patres Conscripti circumscripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad similitudinem, quàm superior, sed minus quàm illæ superiores propterea quòd non solùm additæ, sed vno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut vnius, aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem à pueritia confirmauit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude & gloria vulgatæ sunt. Alexandro, si vita longior data esset, Oceanū Macedonum gloria transuolasset, Alexandrum omnes maximè metuerunt, item plurimùm dilexerunt. Variè hic vnum nomen in commutatione casuū volutatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Tyberiū Gracchum Rempub. administrantem prohibuit

indigna

Nex. indigna nec diutiùs in ea commorari. C. Gracho similiter occasio est oblata, quæ Reipub. virum amantissimum subitò de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia per scelus vita priuauit. Tuus ô Druse sanguis domesticos parietes & vultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulò antè omnia concedebant, eum breui spatio non modò viuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum vnum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perrarò sumenda sunt, cùm in veritate dicemus, propterea quòd non hæc reperiri posse videntur sine elaboratione, & consumptione operæ. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quàm ad veritatem videntur accommodatoria. Quare fides, & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor, propterea quòd est in his lepos & festiuitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare quæ sunt ampla & pulchra, diu placere possunt: quæ lepida & concinna: citò satietate adficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quomodò igitur, si crebrò his generibus vtemur, puerili videbimur elocutione delectari: ita si rarò interseremus exornationes, & in causa tota variè dispergemus, commodè luminibus distinctis

ctis illustrabimus orationem.

SVbiectio est, cum interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis aut quid contra nos dici possit. Deinde subijciemus id quod oportet dici, aut non potest, aut nobis adiumento futurum sit, aut obfuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur vnde iste tam pecuniosus sit factus? amplum matrimonium relictum est? At patris bona venierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non potest dici, sed etiam à necessarijs omnibus exhæredatus est. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modò id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione * vinctus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis, aut isti domi nascitur aurum, aut vndè non est licitum, pecunias accepit. Item: Sæpè iudices animaduerti, multa aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. Nam vtrum ad patris eius virtutem confugiet? at eum vos iurari capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquam vitam alicubi honestè tractatam? at hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item: Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non,

Subiectio.

* al. victus.

* al. Credo.

non, nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cùm ipse te veteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihil minùs, sed etiã studiosiùs occidisti. Quid cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissimè sepultura quoque prohibuisti: multum inest acrimonia & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cùm quæsitũ est, quid oporteat, subiicitur id non esse factum, quare facilimè fit, vt exaugeatur indignitas negotij. Ex eodem genere, vt ad nostram quoq; personam referamus subiectionem, sic fit: Nam quid me facere conuenteret, cùm à tanta Gallorũ multitudine circumsederer? an dimicarem? at cùm paruæ manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat quo vitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at eos videbar ea accepisse conditio, vt quod possem, incolumes patriæ, & parentib. conseruarem. Hostium cõditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huismodi consequuntur identidem subiectiones, vt ex omnibus ostendi videatur, nihil potiùs quàm quod factum sit, faciendũ fuisse.

Gradatio. GRadatio est, *in qua non antè ad consequens verbum descenditur, quàm ad superius con-*

scensum

scensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes libertatis monet, si illis & quod libet, licetiet quod licet, possunt: & quod possunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, vobis molestum non est? Item: Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere cœpi: neque facere cœpi & non perfeci: neque perfeci, et non probaui. Item: Africano industria virtutem, virtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item: Imperium Græciæ fuit apud Athenienses. Athenienſium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauêre Thebani, Thebanos Macedones vicerũt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam.

Habet in se quendam lepôrem superioris cuiusq; crebra repetitio verbi, quæ propria est huius exornationis.

Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & obsolutè, hoc modo: Maiestas Reipub. est in qua continentur dignitas, & amplitudo ciuitatis. Item: Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Item: Non est, ista diligentia, sed auaritia, ideò quòd diligentia est accurata conseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item: Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quòd fortitudo est c ntemptio laboris et periculi, cum ratione vtilitatis, & compensatione Definitio.

all. perpensione.

pensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omne rei cuiuspiam vim & potestatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, vt neque pluribus verbis oportuisse dici videatur, neque lucidiùs potuisse dici putetur.

Transitio.

TRansitio vocatur, quæ cùm ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis, nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item: Mea in istum beneficia cognoscitis, nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantulum exornatio ad duas res, nam & quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparat auditorem.

Prodest ad orationis claritatem & euidentiam.

Correctio.

COrrectio est, quæ tollit id quod dictum est & pro eo id quod magis idoneũ videtur, reponit, hoc pacto. Quòd si iste suos hospites rogasset, imò innuisset modò, hoc facilè perfici posset, Item: Nam postquàm isti vicerunt, atque adeò victi sunt, eam quomodò victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O virtutis comes inuidia quæ bonos insequeris plerunque, atque adeò insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata tantummodò dicta videtur, ea post ipsius Oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satiùs esset,

esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cùm scribas, ad optimum & electißimum verbum deuenire? Est cùm non est satiùs, si commutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem essem, vt cùm eam verbo communi appellâris, leuiùs dixisse videaris, cùm ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias, quòd si continuò venisses ad id verbum, nec rei, nec verbi gratia animaduersa esset.

OCcupatio est, cum dicemus nos præterire aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maximè dicimus hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem, nunc consultà relinquo. Et illud prætereo, quod rei militaris te infrequentem tradidisti. Deinde, quòd iniuriarum satis fecisti Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico, reuertor ad illud de quo iudicium est. Item: Non dico te ab socijs pecunias accepisse, non sum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es, furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc vtilis exornatio. Si aut rem quam non pertineat alijs ostendere, occultè admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile aut planum, aut non potest fieri, aut facilè potest reprehendi, vt vtilius sit occultè fecisse suspicionem, quàm in huiusmodi intendisse orationem quæ redarguatur.

Occupatio quæ Græcis παράληψις: vocarunt, & aliqui preteritionem.

Est & occupatio quã Græci προκατάληψιν. *id est*, pręoccupationem appellârunt.

Disiunctio. *Disiunctio est, cum eorum de quibus dicimus, aut vtrumque, aut vnumquodque certo concluditur verbo, sic: Pop. Rom. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas auertit: Nihil Numantinis vires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carthaginensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fregellanis morũ in sermonis societas opitulata est. Itẽ: Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut vetustate extinguitur. Hîc vtrunq; & in superiore exẽplo vnãquãq; rẽ certo verbo cõcludi videmus*

Coniunctio. *Coniunctio est, cùm interpretatione verbi & superiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut vetustatè.*

Adiunctio. *Adiunctio est, cùm verbum quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum hoc pacto: Defloreſcit formæ dignitas, aut morbo, aut vetustate: postremum sic: aut morbo, aut vetustate formæ dignitas defloreſcit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. Quare rarius vtemur ea, ne facietatem pariat. Ad breuitatem cõiunctio apposita est. Quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant.*

Conduplicatio. *Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem vnius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: Tu-*

multus

multus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Item: Commotus non es, cùm tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item: Nunc etiã audes in horũ conspectũ venire proditor patriæ? proditor inquam patriæ, venire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio verbi, & vulnus maius efficit in contrario causæ, quasi aliquod telum sæpiùs perueniat in eandem partem corporis.

*INterpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: Rẽpub. radicitùs euertisti, ciuitatem funditùs eiecisti. Item: Patriam nefariè verberasti parenti manus sceleratè * intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cùm grauitas prioris dicti renouatur interpretatione verborum.* Interpretatio. *al. attulisti.

COmmutatio est cùm duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, vt à priore posterior contraria priori proficiscatur hoc modo: Esse oportet vt viuas, non viuere vt edas. Item: Ea re poëmata non facio, quia cuiusmodi volo, non possunt: cuiusmodi possum, nolo. Item: Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, nõ dicuntur. Item: Si poëma loquens pictura est, pictura tacitum poëma debet esse. Item: Quia stultus es, ea re taces, non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest di- Commutatio.

ci, quin commodè fiat, cùm contrariæ sententiæ translatione verba quoque couertantur. Plura hîc subiecimus exempla, vt quoniam difficilè est hoc genus exornationis inuetu, dilucidum esset, vt cùm bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur.

Permissio. *PErmissio est, cùm ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius voluntati, sic: Quoniam omnibus ereptis solùm mihi superest animus & corpus, hæc ipsa quæ mihi de multis sola relicta sunt, vobis & vestræ condono potestati. Vos me quo pacto vobis videtur, vtamini atque abutamini licebit: impunè in me quicquid libet, statuite, dicite atq; obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquàm tractandum est: tamen ad misericordiam commouendam vehementissimè est accommodatum.*

Dubitatio. *DVbitatio est, cùm quærere videtur Orator, vtrum de duobus potiùs, aut quid de plurib. potissimùm dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum Reipub. Consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue vtrunq;. Item: tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro quónam te digno moribus tuis appellem nomine.*

Expeditio. Hoc autem nõ tam schema quam argu- *EXpeditio est, cùm rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, vna relinquitur*

quitur, quam nos intendimus, hoc modo: Neceſſe eſt, cùm conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas te aut vacuum poſſediſſe, aut vſu tuum feciſſe, aut emiſſe, aut hæreditate tibi veniſſe Vacuum, cùm ego adeſſem, poſſidere non potuiſti. Tuum vſu feciſſe etiam nunc non potes. Emptio nulla profertur: hæreditate tibi me viuo mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo vt me vi de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes: ſed non erit * tanquam in pleriſque, vt cùm velimus, ea poſſimus vti: nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facultatem.

mentationis genus, quod per enumerationem fieri dictum eſt.

* al. tam.

DIſſolutio eſt, quæ coniunctionibus verborum è medio ſublatis, partibus ſeparatis effertur, hoc modo: Gerere morem parenti. Par cognatis. Obſequere amicis. Obtempera legibus. Item: Deſcende in integram defenſionem. Noli quicquam recuſare. Da ſeruos in quæſtionem. Stude verum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe & vehementiſſimum eſt, & ad breuitatem accommodatum.

Diſſolutio.

PRæciſio eſt, cùm dictis quibuſdam reliquum quod cœptum eſt dici, relinquitur in audientium iuditio, ſic: Mihi tecum præcertatio non eſt, ideò quòd Pop. Rom. me, nolo dicere, ne cui fortè arrogans videar: te autem ſæpè ignominia dignum putauit. Item: Tu iſtud nunc audes

Præciſio. ἀποσιώπησις.

dicere, qui nuper alienæ domui, non ausim dicere, ne cùm te digna dixero, me indignum quippiã dixisse videar. Hîc atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est.

Conclusio. CONclusio est, quæ breui argumentatione ex alijs quæ dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessariò consequatur, hoc modo: Quòd si Danais datum erat oraculum, non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis: hæ autem aliud nihil fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc attingere, id nimirum capi fuit Troiam.

EXORNATIONES verborum.

REstant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vagè dispersimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in vna genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ab vsitata verborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus, Nominatio est prima: quæ nos admonet, vt cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis aut significationis causa. Imitationis hoc modo, vt maiores rudere, vagire, mugire, & murmurare, & sibilare appellarunt. Significandæ rei causa sit: Postquam iste in Rempublicam fecit impetum, fragor ciuitatis in

Nominatio.

primis

primis est auditus. Hoc genere rarò est vtendum, ne noui verbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo vtatur, & rarò, non modò non offendet nouitate, sed etiam exornabit orationem.

PRonominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demenstrat id, quod suo nomine appellari non potest: Vt si quis cum loquatur de Gracchis, at non Aphricani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerit. Item si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornatè poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Pronominatio.

DEnominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inuento conficitur: vt si quis de Tarpeio loquens, cùm Capitolium nominet. Aut ab inuentore: vt si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento Dominum, vt si quis Macedonas appellârit, hoc modo: Non tam citò Sariſſæ Græcia * potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat. Nec tam facilè ex Italia armatura transalpina depulsa est. Aut id quod fit ab eo qui facit, vt si quis cum bello velit ostendere aliquid quempiam feciſſe, dicat: Mars istud te facere neceſſariò coëgit. Aut si quod fa- Denominatio. * al. potitæ.

cit ab eo ꝙ fit, vt cùm desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo quod continet id quod continetur hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest vinci, nec Græcia disciplinis. Nam hîc pro Græcis & Italis quæ continet, notata sunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: vt si quis aurum vel argentum, aut ebur continet, cùm diuitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quam in quærendo difficilis inuentio est, ideò quòd plena consuetudo est nõ modò pœtarum & Oratorum, sed etiam quotidiani sermonis huiusmodi denominationum.

Circuitio. CIrcuitio est oratio, rem simplicem assumptam circumscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hîc nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter apellari.

Transgressio. TRansgressio est, quæ verborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione.

Peruersione sic: Hoc vobis Deos immortales arbitror dedisse virtute pro vestra Transiectione, hoc modo: Insiabilis in istum plurimum fortuna valuit. Item: Omnes inuidiosè eripuit tibi bene viuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum

dictum est: in quibus oportet verba sicut à poëtis in quendam extruere numerum, vt perfectè & perpolitissimè possint esse absolutæ.

SVperlatio est oratio superans veritatem, alicuius agendi, minuendiue causa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu, atque occasu metiemur. Cum comparatione aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. A similitudine, sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur: A præstantia, hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Ex eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, vt solis fulgor obscurior videtur. Superlatio.

INtellectio est, cùm res tota parua de parte cognoscitur, aut de tota pars. De parte totum sic intelligitur: Non ille te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? Nam hîc omnis sanctimonia nuptiarum vno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, vt si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostentet, dicat: Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab vno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus: In Italia quoq; idem non nemo togatus sensit. A pluribus vnum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat, itaque anhe- Intellectio.

lans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati, & hîc vnum pectus, & vnus pulmo intelligitur, & erit illuc diminutus numerus festiuitatis, hîc adauctus grauitatis gratia.

Abusio.

ABusio est, què verbo simili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut vti pauco sermone. Nam hîc facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium ratione abusionis esse traducta.

Translatio.

TRanslatio est, cùm verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem rectè videtur posse transferri. Ea vtimur ✱ rei ante oculos ponendæ causa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subitò. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus subitò ciuitatem extinxit. Obscœnitatis vitandæ causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi causa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornandi causa, sic: Aliquando Reipub. rationes, quæ malitia nocentum exaruerant, virtute optimarum reuirescunt. Translationem pudentem dicuntur esse oportere,

Hoc est, intentionis gratia, sic enim διδάκτικοὶ loquuntur.

vt

vt cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temerè & cupidè videatur indissimilem rem transcurrisse.

PErmutatio est oratio aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cùm translationes, vna, aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cùm canes fingantur officijs luporum, cui nam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cùm à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo augendi & minuendi causa dicitur, vt si quis Drusum, Gracchum, Numitoréque obsoletum dicant. Ex contrario ducitur sic: Vt si quis hominem prodigum & luxuriosum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc postremò, quòd ex contrario sumitur, & in illo primo, quòd à similitudine ducitur, & per translationem argumento poterimus vti per similitudinem, sic. Quid ait hic rex atque Agamemnon noster, siue vt crudelis est potiùs Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem verberauerit, Aeneam vocemus: intemperantem & adulterum Hyppolitum nominemus. Permutatio.

Hæc sunt ferè, quæ dicenda videbantur de Verborum exornationibus: nunc res ipsa monet, vt deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

EXOR-

Exornationes Sententiarum.

Distributio.

Distributio est, cùm in plures res, aut personas negotia certa quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui vestrum Iudices nomen Senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulantissimè enim semper iste oppugnauit Senatum: qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas pœnas dedisse velit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atque dedecori sit, qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, vobis homines impios non placere, quibus liberi sunt, statuite exemplum, quãtæ pœnæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item: Senatus officium est, opera & diligentia consequi Senatus voluntatem. Populi est officium, res optimas, & homines idoneos maximè, suis sententijs eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina. Defensoris, diluere & propulsare. Testis est dicere quæ scierit, aut audierit. Quæsitoris est, vnumquemque horum in officio suo continere. Quare L. Crassi, si in causa testem præterquàm quòd sciat, aut audierit, argumentari & coniectura persequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. Comprehendit enim breui multa. & suum cuique tribuens, officium separat, & res diuidit plures.

Licentia

Licentia.

Licentia est, cùm apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minimè offendat: aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato verè reprehendi posse videantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus vestræ rationes deserantur, quòd causam vestram nemo suscipiat, quòd si nemo vestri defensorem profiteatur? id tribuite vestræ culpæ, atque definite istud mirari. Quid est enim, quare non omnes istam rem fugere, ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores, studia eorum vobis antè oculos proponite. Deinde exitus omnium considerate, tum vobis veniat in mentem, vt verè dicam, negligentia vestra, siue ignauia potiùs, illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse inimicos eorum vestris suffragijs in ampliſsimum locum peruenisse. Item: Nam quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſsimæ res erãt crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contrà tenuiter & nugatoriè responsum? Hîc vos veriti estis, si primo cœtu condemnasſetis, ne crudeles existimaremini. Dũ eã vitaſtis vituperationem, quæ longè à vobis erat abfutura, eam inueniſti, vt timidi atq; ignaui putaremini. Maximas & priuatas et publicas calamitates accepiſtis: cùm etiam maiores impendere videantur, ſedetis & oſcitamini.

mini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incommodi nunciatur: & eum, cuius opera nobis hæc accidunt, vos reminiscamini diutinis et alitis, ac Reipublicæ perniciem retinetis, quoad potestis, in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur, nam continuò aliquid huiusmodi licebit inferre: Hîc ego virtutem vestram quæro, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro, Vt quod erit commotum licentia, id laude mitigetur: vt altera res ab iracundia, & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maximè facit, vt & illi qui audient, à culpa absint: et nos quid dicimus, amici eorum & veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur, cùm aut ita obiurgamus eos, qui audiùt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari: aut id quod scimus facilè omnes audituros, dicimus nos temerè, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoueri, vt nihilo secius dicamus: Horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris huiusmodi: Nimirum Quirites animis estis simplicibus & mansuetis, nimium creditis vnicuique existimatis vnumquemque eniti, vt perficeat, quæ vobis pollicitus sit: erratis & frustrà falsa spe iam diu detinemini: stultitia vestra est, quia quod erat in vestra

potestate,

potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum isto Iudices fuit amicitia, sed ista tamen amicitia tametsi vereor quomodo accepturi sitis, tamen dicam, vos me priuastis, quid ita? quia vt vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio aut licentiæ nomẽ est sicuti demonstrauimus, duplici ratione tranctabitur: Acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: & adsimulatione, de qua superiùs diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, & sua sponte se ad animum auditoris accommodat.

Diminutio.

DIminutio est, cùm aliquid esse in nobis, aut ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium, quod ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure Iudices dico, me labore & industria curasse, vt disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hîc si quis dixisset, vt optimè tenerem, tãetsi verè dixisset, tamen arrogans visus esset: nũc & ad inuidiam vitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item: Vtrùm igitur auaritiæ causa, aut egestatis decessit ad maleficium? Auaritiæ? an largissimus fuit in auaros, quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo

nimium

nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hîc quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus egregijs commodis proferendis obseruabimus. Nam eiusmodi & inuidiam contrahunt in vita, & odium in oratione, si considerate tractes. Quare quemadmodum ratione in viuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

Descriptio. DEscriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quod si istum iudices vestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima belua soluta ex catenis volutabit, & vagabitur in foro, acuens* multos in cuiusque fortunas, in amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum capita oppugnans, aliorum domum, ac omnem familiam perfringens, Rempublicam funditùs labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, vobisque ipsis consulite: nam si istum impunitũ dimiseritis, in vosmetipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item: Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis, vno iudicio simul multos iugulaueritis, grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vita manere, nõ habebit, filij parui priuati

*al. inultos.

priuati patris auxilio, ludibrio & despectui paternis inimicis erunt oppositi, tota domus huius indigna concedet calamitate, ac inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti, insultabunt in horum miserias, superbire simul & verbis inuehentur. Item: Nam neminem vestrum fugit Quirites, capta vrbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissimè trucidantur: cæteri, qui possunt per ætatem, & vires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, vita priuantur: vno denique atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura aut voluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur: nemo Iudices est, qui possit satis rē consequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoueri, cùm res consequentes comprehense vniuersæ perspicuæ breuiter exprimuntur oratione.

Diuisio. Diuisio est, quæ rem semouens à re, vtranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi obijciam quicquam? si probus es, non meruisti: sin improbus, *num commoueris? Item. Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, *al. non.

cùm re nihil egerim, quid est quod verbis proficere possim? Item: Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium commouere, inopia atque auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atque egentem nunc videmus: qui potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? inter hanc diuisionem, & illam quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest. Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem.

Frequentatio. FRequentatio est, cùm res in tota causa dispersæ coguntur vnum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto; A quo tandem abest iste vitio? quid est Iudices, cur velitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator aliena, cupidus intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus * cognatis, in superiores contumax: in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis: denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio; quæ plurimum conjecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, vnum in locum coactæ, rem videntur perspicuam facere non suspicionem, hoc pacto:

* al. in cognatos,

Nolite

Nolite igitur, nolite Iudices ea, quæ dixi separatim spectare, sed omnia colligite, & conferte in vnum. Si & commodum ad istũ ex illius morte veniebat, & vita hominis est turpissima, animus auarissimus, fortunæ familiares atenuatissimæ, & res ista nemim bono, præter istum, fuit, neque alius quispiam æquè commodè, neque iste commodioribus alijs rationibus facere potuit: neque præteritum quicquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit, & cum locus idoneus maximè quæsitus, tum occasio aggrediendi cõmoda, tempus abeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi, & perficiendi maleficij spe: & præterea antequàm occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulò pòst in ipso loco maleficij vox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum redijsse constat, postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum. Hæc partim testimonijs, partim quæstionibus, & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est verum: vestrum iudices est, his vnum in locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficij. Nam vnum aliquid aut alterum potest in istum* casu cecidisse suspiciosè: vt omnia inter se à primo ad postremum conue-

*al. familiaris rei.

*al. casum.

niant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc ornatio, & in coniecturali cõstitutione causæ ferè semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in oratione adhibenda nonnunquam.

Expolitio.

EXpolitio est, cùm in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere videmur. Ea autem dupliciter fit, si aut eandem planè dicemus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicemus non eodem modo, nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed * commutare. Commutabimus tripliciter: verbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, si cùm res semel est dicta, iterum, aut sæpiùs alijs verbis, quæ idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo. Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ vitandum arbitretur. Cùm augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum vitæ discrimen sibi pro fortunis Reipublice fugiendum putabit: et erit in ea sententia semper, vt pro patria studiosè in quamuis magnam descendat vitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque in alio genere vocis atque gestus, eadem verbis commutando, pronunciatione quoq; vehementiùs immutabimus. Hoc neque commodissimè scribi potest, neq; parùm est apertum, quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis,

* al. commutato.

tionis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermonicationem, aut ad exuscitationem. Sermonicatio est, (de qua planiùs paulò pòst suo loco dicemus, nunc breuiter ad hanc rem, quod satis sit, attingemus,) in qua constituetur alicuius persona oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, vt quò facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia Reipublicæ causa suscipienda pericula putabit, sæpè ipse secum loquitur. Non mihi soli, sed etiam, atq; adeò multò potius, natus sum patriæ: vita quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me tutè atque honestè perduxit vsque ad hanc ætatem: munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei pro solui possit, vnde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, sæpè ego in periculis Reipublicæ nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractanda, si traducetur ad exuscitationem, cum & nos commoti dicere videamur, & auditoris animum cõmouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animi tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissimè laudet, et sapientissimum iudicet, qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro Reipublicæ fortunis, quamuis magnum atque atrox periculum studiosè suscipiat, & libenter subeat? Equidem hunc homi-

nem magis cupio satis laudare, quàm possim, idémq; hoc certò scio nobis omnibus vsu venire: Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus: verbis, pronunciando, tractando, sed tractando dupliciter, sermonicatione, & excusatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus vtemur commutationibus. Nam cùm rem simpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, vel sine rationibus, vel cum rationibus pronunciare sententiam. Deinde adferre contrarium: de quibus omnibus diximus in verborũ exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem, quemadmodum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui cõclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus exornationibus verborum, & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus traditur: sed ab eiusdem sentẽtiæ non recedamus exemplo, vt scire possis, quàm facilè præceptione Rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur: Sapiens nullum pro Republica periculum vitabit, ideò quòd sæpè fit, vt cùm pro Republica perire noluerit, necessariò cum cum Republica perire. Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum

modum pro patria graue putandum est: ergo qui fugiunt id periculum, quod pro Republica subeundum est, stultè faciunt. Nam effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. Atqui patriæ pericula suo periculo expetūt, hi sapientes putandi sunt, cùm quem debent honorem Reipublicæ reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cùm multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ cùm cogat reddere, patriæ, cùm roget, non dare: & cùm paucis cum summa virtute & honore pro patriæ interire, malle per dedecus & ignauiam viuere: cùm pro amicis, & parentibus, & cæteris necessarijs adire periculum velis, pro Republica in qua & hoc, & illud sanctissimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen venire. Itaque vti contemnendus est, qui in nauigando se quàm nauim mauult incolumem: ita vituperandus, qui in Reipublicæ discrimine suæ plus quàm cōmuni saluti consulit. Naue enim fracta, multi incolumes * euaserunt: ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. Quod mihi benè videtur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes misisse medios. Vnde amisit vitam, at non perdidit: re enim vilissima & parua maximam redemit: dedit vitam, accepit patriam: amisit animam, potus est gloria, quæ cum summa laude prodita vetustate quoti-

* al. fuerunt.

die magis enitescit. Quòd si pro Republica debere accedere ad periculum, & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum, ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum vitant. In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus vt plura diceremus, quòd non modò cùm causam dicimus, adiuuat & exornat orationem, sed multò maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo vti cùm exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo.

Commoratio. *COmmoratio est cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sæpius reditur. Hac vti maximè conuenit, & id est Oratoris boni maximè proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit, propterea quòd hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis profusus est per totum corpus orationis.*

Contentio. *COntentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, vt antè docuimus, eiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In sententiarum huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste Reipub. calamitate lætatur. Vos vestris fortunis*

tunis diffiditis, iste solus suis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat, hîc sententiæ contraria ex comparatione referantur oportet.

Similitudo.

Similitudo est, oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornãdi causa, aut probandi, aut apertiùs dicendi, aut ante oculos ponẽdi. Et quomodò quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad vnamquanque sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronunciandi.

Per contrariũ.

*Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodùm in palestra, qui tædas *ardentes accepit, celerior est in cursu continuo quam ille qui tradit, ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicuè & probabiliter dici potuit hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à meliorib. exercitum accipere solere. Sed ornandi causa simile sumptum est, vt orationi dignitas quædam comparetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cùm ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus*

*al. candentes. Lege Chiliades cursutibi lampada trado.

esse similem, vt paulò antè cùm de cursoribus adserebamus.

Per negationē

Per negationem dicetur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas vtilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad virtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum non est, quòd magis est versimile, non posse virtutem sine doctrina comparari, quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: Ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem. Id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo.

*al. similitudo dicitur.

Sumitur apertiùs dicendi causa * simile per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, vt quoad necesse sit, peruenire possis, sed vt productus studio & viribus vltra facilè procurras. Nam hoc simile est, vt apertiùs intelligatur, mala ratione facere eum, qui * reprehendat eos, qui verbi causa, post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quòd in cursore tantùm velocitas esse oporteat, vt efferatur vsq; ad finem, amico tantùm beneuolentiæ studium, vt vltrà quàm amicus sentire possit, procurat amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. Non enim ita vt in cæteris rebus res ab re separata est, sed vtraque res coniunctæ, & confusæ

*al. reprehendant.

confuſæ pronunciatæ ſunt.

Antè oculos ponendi negotij cauſa ſumetur ſimilitudo, cùm dicetur per collocationem, ſic:

Vt citharœdus, cùm proderit optimè veſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamide purpurea coloribus varijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterà forma & ſpecie ſis & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi cùm magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè ſilentio facto, vocem emittat acerbiſſimam cum turpiſſimo corporis motu: quò melius ornatus ſit, & magis fuerit expectatus, eò magis deriſus & contemptus ejicitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatis, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, ſi virtutis & artium, quæ virtutis magiſtræ ſunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copioſus & illuſtris & expectatus, eò vehementiùs deriſus & contemptus ex omni conuentu bonorum ejicietur. Hoc ſimile exornatione vtriuſque rei, & alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia, ſimili ratione collata, ſub aſpectum omnium rem ſubiecit.

Vide apud Lucianum in indoctum multos libros coementem.

Dictum autem eſt per collationem, propterea quòd propoſita ſimilitudine paria ſunt omnia relata. In ſimilibus obſeruare oportet diligenter, vt cùm rem afferamus ſimilem, cuius rei

cauſa

causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est huiusmodi: Ita vt hirundines æstiuo tempore præstò sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumamus, ita falsi amici sereno vitæ tempore præstò sunt, simulatque hyemem fortunæ viderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras et mansuetas, terrestres & cœlestes & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, vsitatas atque musitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam venari similitudinem, quæ aut ornate, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod confertur, similitudinem habeat, oportet.

Exemplum. EXemplum est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur ijsdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cùm nulli rei nisi dignitatis causa sumitur, Apertiorem, cùm id quod sit obscurus, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cùm magis verisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicuè, vt res dicta propè manu tentari possit. Vniuscuiusque generis singula subiecimus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expolitione demonstrasse-

mus,

mus, & causas sumēdi in similitudine aperuisse-mus. Qua re noluimus, neque pauca, quò minus intelligeretur neque re intellecta, plura conscribere.

IMago, est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio: Hæc sumitur aut laudis aut vituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibat in prælium corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis. Imago.

Vituperationis, vt in odium, aut in inuidam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidiè per forum medium tanquàm iubatus draco serpit, dentibus aduncis, aspectu rabido, spiritu venenato, circumspectans, huc & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere possit. Vt inuidiam adducat, hoc modo: Iste qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut ariolus quispiam depressus & oneratus auro clamat, & * delirat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste qui tanquam cochlea abscondens retentat sese tacitus, quo sit tutus, comeditur cum domo sua, et auferetur. * al. delierat.

EFfictio est cùm exprimitur et effingitur verbis corporis cuiuspiam forma, quoad satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in mento cicatrix, si Effictio.

quo

quo modo potest vobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cùm vtilitatem, si quem velis ostendere, tum venustatem, si breuiter & dilucidè facta est.

Notatio. NOtatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quæ sicuti notæ quædam naturæ sunt attributa. Vt si velis non diuitem sed ostentatorem pecuniosum describere. Iste, inquiens, iudices, qui se dici diuitem putat esse præclarum, primùm nunc videte, quo vultu nos intueatur: nónne vobis videtur dicere: darem, si mihi molesti non essetis? cùm verò sinistra mẽtũ subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cùm puerum respicit hunc vnum, quem ego noui vos non arbitror nouisse, alio nomine appellat. Deinde alio atq; alio, heus tu, inquit, veni Sannio, ne quid isti barbari perturbent, vt ignoti qui audiunt, vnum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut vt domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur Athiops, qui ad balneas veniat aut Asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquod fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, vt omnes audiãt, videto vt diligenter enumeretur, si potest, ante noctem. Puer qui iam bene hominis naturam nouit, tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumirari. Age inquit, duc tecum * Libanum, & Sosiam. Sane. Deinde casu veniunt

*al. Libanium.

hospites

hospites homini,*qui istum splendidè, cum peregrinaretur, reciperunt: ex ea re homo herclè sanè conturbatur, sed tamen à vitio naturæ non recedit. Benè, inquit, facitis cum venitis, sed rectiùs feciſſetis, ſi ad me domum rectà abiſſetis. Id feciſſemus, inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus. At iſtud quidem facilè fuit vndelibet inuenire. Verùm* ite mecum, ſequuntur illi: ſermo intereà huius conſumitur omnis in oſtentatione. Quærit in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe, quia villæ incenſæ ſint, accedere poſſe, nec ædificare etiam nunc audere, tametſi in Tuſculano quidem cœpi inſanire, & in iiſdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, venit in ædes quaſdam, in quibus ſodalitium erat in eodem die futurum, quò iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſpitibus. Hic, inquit, habito: perſpicit argentum, quod erat expoſitum, viſit triclinium ſtratum, *probat: accedit ſeruulus, dicit homini clarè, dominum iam venturum, ſi velit exire. Itáne inquit? Eamus hoſpites, frater venit ex Salerno, ego illi obuiam pergam, huc vos* decima venitote: hoſpites diſcedunt. Iſte ſe raptim domum ſuam conijcit: illi decima, quò iſſerat, veniunt, quærunt, reperiunt domus cuia ſit, in diuerſorum deriſi conferunt ſeſe. Vident hominem poſtera die, narrant, expoſtulãt, accuſant, ait iſte, eos ſimilitudine loci deceptos* angiportu toto deerraſſe, contra valetudinem ſuam ſe ad

*al. quos iſte.

*al. inuitauerant.

*al. euntem cum.

*al. probans.

*al. ad decimã.

*al angiporto.

multam

multam noctem expectasse. Sannioni puero, negotium dederat, vt vasa, vestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenuè & concinnè comparat, iste hospites domum deducit, ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse. Nunciat interea puer, argentum repeti: (pertimuerat enim, qui accommodârat) Apagete inquit, ædes commodaui, familiam dedi, argentum quoque vult? tametsi hospites habeo, tamen vtatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, vt quæ singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrasse possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt quod consentaneum sit vniuscuiusque naturæ, vehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, vt nos exempli causa cæperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris, denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione.

Sermocinatio. SErmocinatio est cùm alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cùm militibus vrbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur, interrumpit in ædes subitò,

tò, deinde magna voce: Vbi est iste beatus, inquit, æditu Domin⁹? quin mihi præstò fuit? quid tacetis? Hîc alij omnes stupiditimore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese: Parce, inquit, & per ea quæ tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuetè fortunam, nos quoque fuimus beati nosce te esse hominem. At ille: quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nunciatur interea venisse ictum, et clamore maximo mortem minari. Quod simul vt audiuit, heus, inquit,* Gorgia pedisequa puerorum, absconde pueros, defende, fac vt incolumes ad adolescentiam perducas, Vix hæc dixerat, cùm ecce iste præsto, sedes, inquit, audax? non vox mea tibi vitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cùm magno spiritu, metuebam, inquit, ne plane victus essem, nunc video, in iudicio mecum contendere non vis, vbi superari turpissimum est, superare pulcherrimum: interficere me vis, occidar equidem, sed victus non peribo. At ille: In extremo vitæ tempore etiam sentẽtiose loqueris, neq; ei, quem vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, imò quidem iste rogat & supplicat, sed tu quæso cõmoueare: & tu per Deos, inquit, hunc amplexare, dominus est, vicit hic te, vince tu nũc animum. Cur non desinis, inquit, vxor loqui, quæ me

* al. Gorgo.

digna non sunt? tace, & quæ curanda sint, cura: tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene viuendi spem mea morte eripere? iste mulierem repulit ab se lamentantem: illi nescio, quid incipiente dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse vnicuique sermones ad dignitatem accommodatos, id quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? nonne hac omnes vtentur oratione? deinde subijcere sermonem.

Conformatio. *Conformatio est, cùm aliqua, quæ non adest persona confingitur, quasi adsit, aut cùm res muta, aut informis fit eloquens & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd si nunc hæc vrbs inuictissima vocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata, certissimis, clarissimis locupletata victorijs, nunc vestris seditionibus ô ciues vexor: quam dolis maltiosa Carthago, viribus probata Numãtia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis *deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quòd si nunc Lucius ille Brutus reuiuiscat, & hîc ante pedes nostros adsit, nõ hac vtetur oratione? Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi,*

*al. teterrimis.

peperi, partam seruare non vultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, vos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio licet in plures res mutas atque inanimatas transfertur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus, & commiseratione.

Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quàm positum est in oratione, ea fit per exuperationem, ambiguum consequentiam abscisionem, similitudinem. Per exuperationem, cùm plus dictum est, quàm patitur veritas, augendæ suspicionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam citò testam, qua sibi petat ignem non reliquit. Per ambiguum, cùm verbum potest in duas pluréſue sententias accipi, sed accipiturin eam partem, quàm vult is, qui dicit, vt de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit: Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quæ obscuram reddunt rationem, ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facilè, si nouerimus, & animaduerterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cùm res quæ sequuntur Aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione, vt si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscisionem, si cùm incipimus ali- Significatio.

quid dicere, præcidimus, & ex eo quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per similitudinem, cùm aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ea significamus, quid sententiamus, hoc modo. Noli Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse, stultitiam nosce, multi iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum festiuitatis habet interdum & dignitatis. Sinit enim quiddam, tacito Oratore, ipsum auditorem suspicari.

Breuitas. *Breuitas, est res ipsis tantummodò verbis necessarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cæpit, inde Tharsi præsidium reliquit, post vrbem in Bithynia sustulit, inde pulsus in Hellespontum, statim ponitur Abydo. Item: Modò consul, quondam tribunus, is deinde primus erit ciuitatis. Item: Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul & hostis est dictus, post imperator, et postremò est factus consul. Habet, paucis comprehensa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibtnda sæpè est, cùm aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commoueri.*

Demonstratio. *Demonstratio est, cùm ita verbis res exprimitur, vt geri negotium, & res ante oculos esse videatur, Id fieri poterit, si quæ antè & post, & in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut à re-*

bus

bus consequentibus, aut à circunstãtibus non recedemus, hoc modo: Quod simulatque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem ne ipse auctoritate Senatus commotus, à sententia desisteret, iubet aduocari concionem. Iste interea scelere, & malis cogitationibus redundãs, euolat ex templo Iouis, & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celeriùs cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic subsellium quoddam calce premens, dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus Deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt, ex alijs alij pratibus conuolant, atq; è populo vnus, fuge, inquit, Tyberi, fuge. Non vides? respice, inquam. Deinde vaga multitudo subito timore perterrita, fugere cœpit. At iste spumam ex ore reijciens, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nullam vocem êdens, insita virtute concidit tacitus: iste viri fortissimi miserando sanguine adspersus, quasi facinus praclarissimum fecisset, circumspectans, & hilarè sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc ornatio in amplificanda & commiseranda re plurimum prodest, & in huiusmodi narrationibus, statuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos.*

*al. spumans ex ore scelus.

Peroratio.

OMnes rationes honestandæ elocutionis studiosè collegimus in quibus, Herenni, si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, vt oratoriè planè loquaris: ne nuda atque inornata inuentio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmetipsi nobis instemus (res enim cõmunis agitur) vt frequenter & assiduè cõ equamur artis rationem studio & exercitatione, quod alij cum molestia tribus de causis maximè faciunt: aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi diffidunt: aut si nesciunt, quam viã sequi debeãt: quæ à nobis absunt omnes difficultates. Nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiæ ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus, propterea quòd & aliquantum processimus, & alia meliora sunt, quæ multò intentiùs petimus in vita, vt etiam si non peruenerimus in dicendo, quò volumus, parua pars vitæ perfectissimæ desideretur. Et viam quam sequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum est Rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim, quomodò res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. Dictum est, quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronunciandum. Præceptum est, qua via meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio

tio comparetur. Quæ si sequamur, acutè & citò reperiemus: distinctè & ordinatè disponemus: grauiter & venustè pronunciabimus: firmè & perpetuò meminerimus: ornatè & suauiter eloquemur. Ergo in arte Rhetorica nihil est amplius. Hæc omnia adipiscimur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

*
* *

RHETORICORVM
ad C. Herennium.
FINIS.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE RHETORICA.

Liber primus.

ÆPE & multum hoc mecum cogitaui, bonúe an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. Nã & cùm noſtræ Reip. detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum veteres animo colligo calamitates, non minimam video per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. Cùm autem res ab noſtra memoria propter vetuſtatem remotas ex literarum monumentis repetere inſtituo, multas vrbes conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ciuitates, ſanctiſſimas amicitias intelligo tum animi ratione, tum etiam facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diù cogitantem ratio ipſa in hanc potiſſimùm ſententiã ducit, vt exiſtimem ſapientiam ſine eloquẽtia parùm prodeſſe ciuitatibus: eloquentiam verò ſine ſapientia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe nunquàm. Quare ſi quis omiſſis rectiſſimis atque honeſtiſſimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem

Copia dicendi.

Sapientia ſine eloquentia.

operam

operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi pernicioſus patriæ ciuis alitur: qui verò ita ſe armat eloquentia, vt non oppugnare commoda patriæ, ſed pro his pugnare poſſit, is mihi vire ſuis & publicis rationibus vtiliſſimus, atq; amiciſſimus ciuis fore videtur. Ac ſi volumus huius rei, quæ vocatur eloquentia, ſiue artis, ſiue ſtu- Eloquentia,
dij, ſiue exercitationis cuiuſdam, ſiue facultatis à naturæ profectæ conſiderare principium, reperiemus id ex honeſtiſſimis cauſis natum, atq; optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cùm in agris homines paſſim beſtiarum more vagabantur, & ſibi victu ferino vitam propagabant, nec ratione animi quidquam, ſed pleraq; viribus corporis adminiſtrabant. Nondũ diuniæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas viderat nuptias, non certos quiſquam inſpexerat liberos, non ius æquabile quid vtilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inſcitiam cæca, ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendam viribus corporis abutebatur pernicioſiſſimis ſatellitibus.

Quo tempore quidam magnus videlicet vir, & ſapiens cognouit, quæ materia eſſet, et quanta ad maximas res oportunitas animis ineſſet hominum, ſi quis eam poſſit elicere, & præcipiendo meliorem reddere. Qui diſperſos homines in agris, & in tectis ſyluestribus abditos ratione

quadam compulit in vnum locum & congregauit, & eos vnamquamque rem inducens vtilem atque honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosiùs audientes, ex feris et immanibus miteis reddidit & mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicẽdi sapientia perficere potuisse, vt homines à consuetudine subitò conuerteret, & ad diuersas vitæ rationes traduceret. Agè verò, vrbibus constitutis, vt fidem colere & iustitiam retinere, discerent, & alijs parêre sua voluntate consuescerent, ac non modò labores excipiendos communis causa commodi, sed etiam vitam amittendam existimarẽt, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profectò nemo nisi graui ac suaui commotus oratione cùm viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, vt inter quos posset excellere, cum his se pateretur æquari, & sua voluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iã naturæ vim obtineret propter vetustatem. At primò quidem sic & nata, & progressa longiùs eloquentia videtur, & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominũ vtilitatibus esse versata. Postquàm verò commoditas quædam, praua virtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta, malitia

peruer-

peruertere vrbeis, & vitas hominum labefactare assueuit.

Atque huius quoq; exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimilimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientas homines solitos esse versari, nec verò ad priuatas causas magnos ac disertos homines accedere: sed cùm à summis viris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non callidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorũ accederent. Quibus in controuersijs cùm sæpè à mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, vt necessariò superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacib. & opitulari suis quisque necessarijs cogerentur. Itaq;, cum in dicendo sæpè par, nõnunquàm etiam superior visus esset is, qui omisso studio sapientiæ nihil sibi præter eloquentiam comparâsset: fiebat, vt & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui Rempub. gereret, videretur. Hinc nimirùm non iniuria, cùm ad gubernacula Reip. temerarij atque audaces homines accesserãt, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantùm odij atque inuidiæ suscepit eloquẽtia, vt homines ingeniosissimi quasi ex aliqua turbida tẽpestate in portum, sic ex seditiosa & tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur posteà cætera studia recta

atque

atque honesta, per otium celebrata ab optimis enituisse: hoc verò à plerisque eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quò multò vehementiùs erat retinendum, et studiosiùs ad augendum. Nã quò indigniùs rem honestißimam & rectißimã violabat stultorum et improborum temeritas, et audacia summo cum Reipu. detrimento, eò studiosius & illis resistendum fuit, & Reipub. consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum (vt verè dicã) discipulum Africanum, neq; Gracchos Africani nepotes, quibus in hominib. erat summa virtus, & summa virtute amplificata authoritas, & quæ his rebus ornamento, et Reipublicæ præsidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilominùs eloquentiæ studendum est, etsi ea quidem & priuatim & publicè peruersè abutũtur: sed eò quidem vehementiùs, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum possint: cùm præsertim hoc vnum sit, quod ad omnes res, & priuatas & publicas maximè pertineat: hoc tuta, hoc honesta hoc illustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad Rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix rerum omnium præstò est sapientia. Hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certißimum ac tutißimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines,

cùm

cùm multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maximè bestijs præstare, quòd loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui qua re homines bestijs præstant, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modò, neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur: non alienum est videre, quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerũt: Sed antè quàm de præceptis oratorijs dicamus, videtur dicẽdum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis facilius et expeditius vniuscuiusq; animus ipsam rationem, ac vim artis considerare poterit.

Eloquentiæ laus.

DE IVRE CIVILI, & partibus eius.

Ciuilis quædam ratio est, quæ multis & magnis rebus constat. Eius quidem magna & ampla pars est artificiosa eloquẽtia, quam Rhetoricam vocant. Nam neq; cum his sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem Rhetoris vim & artificio contineri, magnoperè dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, vt eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus,

Officium autem eius facultatis videtur esse, dicere appositè ad persuasionem. Finis, persuadere dictione. Inter officium autem et finem hoc interest,

Officium & finis oratoriæ.

tereſt, quòd in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, cõſideratur. Vt medici officiũ dicimus eſſe, curare oppoſitè ad ſanandum: finem, curatione ſanare. Item Oratoris, quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus, cùm id quod facere debet, officiũ eſſe dicemus: Illud cuius cauſa facere debet, finem appellabimus.

Materia & ſubiectum Oratoriæ.

Materiam artis eam dicemus, in qua omnis ars, et ea facultas, quæ conficitur ex arte, verſatur, vt ſi medicinæ materiam dicamus morbos, ac vulnera, quod in his omnis medicina verſatur. Item quibus in rebus verſatur ars & facultas Oratoria, eas res materiam artis Rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij paciores exiſtimauerunt. Nam Gorgias Leõtinus antiquiſsimus ferè Rhetor, omnibus de rebus Oratorem optimè poſſe dicere exiſtimauit. Hic infinitam & immenſam huic artificio materiã ſubijcere videtur. Ariſtoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atq; ornamenta ſubminiſtrauit, tribus in generibus rerum verſari Rhetoris officium putauit, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali.

Demonſtratiuũ eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, aut vituperationem. Deliberatiuũ eſt, quod poſitum in diſceptatione & conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiæ dictionem. Iudiciali eſt, quod poſitum in iudicio, habet in ſe accuſationem & defenſionem: aut petitionem

titionem & recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, Oratoris ars & facultas in hac materia tripartita versari existimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attẽdere, nec quid polliceatur intelligere videtur, qui Oratoris materiam in causam, et quæstionem* diuidat: Causam esse rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione, quam nos quoque Oratori dicimus esse attributam. Nã ei treis eas parteis, quas antè diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Vt quid sit bonum in vita præter honestatem: Verùne sint sensus: Quæ sit mundi forma: Quæ sit solis magnitudo. Quas quæstiones procul ab Oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia Philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus: eas sicut aliquas paruas res Oratori attribuere magna amẽtia videtur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio & disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de Oratoris officio: & nõ quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nũc verò ea vis est in homine, vt ei multò Rhetoricam citiùs quis ademerit,

* al. diuidit.

merit, quam Philosophiam concesserit. Neque eò dico, quod eius ars, quam êdidit, mihi mendacissimè scripta videatur, (nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniosè & diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoq; noui protulisse) verùm Oratori minimum est de arte loqui, quod hîc fecit: multò maximum ex arte dicere, quod eum minimè potuisse omnes videmus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ videtur artis ea, quam Aristoteli visam esse diximus.

Partes orationis.

Partes autem hæ sunt, quas pleriq; dixerunt: Inuentio, Dispositio, Elocutio, Memoriæ, Pronunciatio. Inuentio est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est rerum inuentarum in ordinem distributo. Elocutio est idoneorum verborum, & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est firma animi rerũ ac verborum ad inuentionem perceptio. Pronunciatio est ex rerum & verborum dignitate, vocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus, ostendere possimus genus, & officium, & sine huius artis aliud in tempus differemus. Nam & multorum verborũ indigent, & nõ tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniunctim

iunctim agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potißimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

DE INVENTIONE.

OMnis res, quæ habet in se positam in dictione aut aiseptatione aliquam controuersiã, aut facti, aut nominis, generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionẽ, ex qua causa nascitur Constitutionem appellamus.

Constitutio. Constitutio, est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Feci-sti, non feci, aut iure feci. Cùm facti controuersia est, quoniam coniecturalis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cùm autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, cõstitutio definitiua nominatur. Cùm verò qualis sit res quæritur, quia et de vi et de genere negotij controuersia est, constitutio generalis vocatur. At cùm causa ex eo pendet, quod nõ aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, qui cum oportet, aut nõ apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, *translatiua dicitur constitutio, quia actio translationis & commutationis indigere videtur. Atque harum aliquã in omne causæ genus incidere necesse est. Nam in quam non incoderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ; quare eam nec causam quidẽ

*al. translaticia.

Controuersia facti.

conuenit putari. At facti quidem cõtrouersia in omnia tempora potest distribui. Nam quid factũ sit, potest quæri, hoc modo: Occiderit ne Aiacem Vlysses, et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga Pop. Rom. Regillani, et quid futurũ sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem nũ quid sit incommodi ad Rempu. peruenturum.

Nominis.

Nominis controuersia est, cùm de facto conuenit, & quæritur id, quod factũ est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est, ideò nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, non quòd de facto non constet: sed quòd id quod factum sit, aliud alij videatur esse, & idcircò alius alio nomine appellet. Quæ in huiusmodi generibus definienda res erit verbis, & breuiter describenda: vt si quis sacrum ex priuato surripuerit, vtrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire vtrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostẽdere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicunt.

Generis.

Generis est controuersia, cùm & quid factum sit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oportet, constat: attamen quantum, & cuiusmodi, & omninò quale sit, quæritur hoc modo. Iustum, an iniustum, vtile, an inutile: & omnia, in quibus quale sit id quod factum est, quæritur sine vlla nominis cõtrouersia. Huic generi Hermagoras

magoras parteis quatuor ſuppoſuit deliberatiuam demonſtratiuam, iuridicialem, negotialem. Quòd eius, vt nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verùm breui, ne ſi aut taciti præterierimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur: aut ſi diutiùs in hoc conſiteriminus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intuliſſe videamur.

Si deliberatio & demonſtratio genera ſunt cauſarum, nõ poſſunt rectè partes alicuius generis cauſæ putari. Eadem enim res alij genus eſſe, alij pars poteſt: eidem genus eſſe & pars non poteſt: Deliberatio autem, & demonſtratio genera ſunt cauſarum. Nã aut nullum cauſæ genus eſt, aut iudiciale ſolùm, aut iudiciale, et demonſtratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere cauſæ eſſe genus, cum cauſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det amentia eſt. Vnum autem iudiciale ſolum eſſe qui poteſt? cum deliberatio, & demonſtratione q, ipſæ ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere plurimùm diſſideant, & ſuum quæque finem habeat, quo referri debeat. Relinquitur ergo, vt omnia tria genera ſint cauſarum Deliberatio igitur, & demonſtratio non poſſunt rectè partes alicuius generis cauſæ putari. Malè igitur eas generalis conſtitutionis partis eſſe, dixit. Quòd ſi generis cauſæ parteis cauſæ non poſſunt rectè putari, multò minùs rectè partes cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ conſtitutio

omnis est. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt rectè putari, quòd ipsa sunt genera: multò igitur minus rectè partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur.

Deinde si constitutio & ipsa, & pars eius quælibet intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est.

At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est, demonstratio & deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa, & pars eius quælibet intentionis & depulsio est, deliberatio & demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi, constitutionem intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet demonstrationem & deliberationem nec esse canstitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem incommodo vrgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam tum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalis esse, et definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul eadem parte eodem in genere & definitiua esse, et transla-

latiua.

latina. Et omninò nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se vim commere: ideò quòd vnaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera autem adsumpta, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augeatur. Ac deliberatiua causa simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & vnam aliquandò & plureis, non nunquàm: ego ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet vsu euenire. Genera ergo, vt ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis.

Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis videtur duas habere iuridicialem & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos Iurisconsulti existimãtur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur parteis, absolutam & assumptam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris & iniuriæ quæstionem. Adsumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis adsumit.

Constitutio in generali.
Iuridicialis.
Negotialis.
Absoluta.
Adsumptiua.

Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio

Concessio criminis. criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cùm reus non id, quod factum est, defendit: sed ignoscatur, postulat.

Purgatio. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio est, cùm factum cõceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio. Deprecatio est, cùm et peccâsse, & consultò peccâsse reus cõfitetur, & tamen vt ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere. Remotio. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se & à sua culpa, vi et potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium trãsferetur. Causa transferetur, cùm aliena dicitur vi & potestate factum. Factum autem, cùm alius aut debuisse, aut potuisse facere, dicitur Relatio. Relatio criminis est, cùm ideò iure factum dicitur, quòd alius antè iniuria lacessierit. Comparatio. Comparatio est, cùm aliud aliquod factum rectum aut vtile contenditur, quod vt fieret illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In Constitutio translatiua. al. translatitiam. quarta constitutione, quam* translatiuam nominamus, eius constitutionis est cõtrouersi, cùm aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur: aut omninò aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur: non* quòd non vsi sint ea veteres Oratores sæpè multi,

multi, sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentã multi reprehenderunt, quos nos tam imprudãtia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia, atque obtrectatione quidam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusq; generis tunc commodiùs exposituri videmur, cùm in vnumquodq; eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumẽtandi ratio dilucidior erit, cùm & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accõmodari.

Constitutione causæ reperta, statim placet cõsiderare vtrum causa sit simplex, an coniuncta: et si coniuncta erit, vtrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se cõtinet vnam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum inferemus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Verum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eó Colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, vtrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, vt quam maximè cõtra Hannibalem copiæ sint.

Deinde considerandum est, an in ratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti contro-

uersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere: tum inter se duæ leges, aut plures discrepare: tum id quod scriptum est, duas aut plures res significare videtur: tum ex eo quod scriptum est, aliud quoque quod non scriptum est, immittum vis verbi, quasi in definitiua constitutione, in quo posita sit quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio est autem, cùm omnis quæstio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, & cognita constitutione, cùm simplexne, an coniuncta sit, intellexeris, & scripti, an rationis habeat controuersiam videris: deinceps erit videndum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit, quæ omnia à constitutione proficiscantur, oportet.

Quæstio. Quæstio est ea, quæ ex constictione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure feci-sti, iure feci. Causarum autem hæc est constictio, in qua constitutio consistat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iuréne fecerit. Ratio est ea, quæ cõtinet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa controuersiæ relinquetur, hoc modo, vt docẽdi causa in facili

cili & peruulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat: Iure feci, illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem, qua sublata, omnis quoque controuersia sublata sit. Ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulò ante exposuimus. Illa enim meum, patrem occiderat. At non inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum punire. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur cõtrouersia, quam iudicationem appellamus: ea est huiusmodi: Rectúmne fuerit ab Oreste matrem occidi, cùm illa Orestis patrem occidisset.

Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad iudicationem. Vt si velit Orestes dicere eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in seipsum, ac sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, vt ab ea pœnas liberi sui potissimùm petere debuerint, Et in cæteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur, in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eãdem esse quæstionem & iudicationem, vt, factum est factum non potest, factúmne sit. Quot autem in Firmamentũ.

ea causa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamẽta reperiri. His omnibus in causa repertis, tum deniq; singulæ partes totius causæ considerandæ sunt. Nam non vt* quodque dicendum primùm est, ita primùm animaduertendum videtur, ideò quòd illa, quæ prima dicũtur, si vehementer velis congruere & cohærere cum causa, ex eis ducas oportet, quæ pòst dicẽda sunt. Quare cùm iudicatio, & ea quæ ad iudicationẽ oportet inueniri argumenta, diligenter erunt ratificio reperta, cum ea cogitatione pertractata, tunc denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis.

*al. quicque.

Partes orationis.

Hæ partes sex esse omninò nobis videntur. Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio, Reprehensio, conclusio. Nunc quoniam Exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM.

Exordium.

EXordium, est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum benevolum, attentum, docilem fecerit. Quare, qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter antè cognoscere.

Genera causarum.

Honestum.

Genera causarum sunt quinque, Honestum, Admirabile, Humile, Anceps, Obscurum. Honestum

uestium causæ genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile est, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & nō magnopere attendēdum videtur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, vt beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cùm tam diuersa sint genera causarum, exordiri quoq; dispari ratione in vnoquoque genere necesse est.

Admirabile.
Humile.
Anceps.
Obscurum.

Igitur exordium in duas partes diuidatur, in principium & insinuationem.

Principium, est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum.

Principium.

Insinuatio, est oratio quædam dissimulatione & circuitione obscure subiens auditoris animū.

Insinuatio.

In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, consurgere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis, si perspicue petas, & beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, sed augetur potius, atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa necesse erit attentū efficere auditorem. Anceps genus causæ si dubiam iudicationem habebit,

debit, ab ipsa indicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, vt in genus honestum causa translata videatur. Cùm autem erit honestum causæ genus, vel præteriti principium poterit: & si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis. Vel si vti principio placebit, benevolentiæ partibus vtendum est, vt id quod est, augeatur. In obscura autem genere causæ per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniã quas res exordio conficere oporteat, dictum est: reliquum est, vt ostendatur quibus quæque res dictionibus confici possit.

Benevolentia. Benevolentia quatuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ac iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspitiones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderint, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obseruatione humili ac supplici vtemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur si quid eorum spurcè, superbè crudeliter, malicioſè factum proferetur. In inuidiam, si vis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferuntur, atque eorum vsus arrogãs

& intollerabilis, vt his rebus magis videatur, quàm causæ suæ confidere. In cõtemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium preferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab ipsis fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferentur, vt ne qua assentatio nimia significetur: & si de his quàm honesta existimatio, quantaque eorum iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorũ eam semper contemptionem deprimemus.

Attentos autem faciemus, si demonstrabimus Attentio.
ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse: aut ad omneis, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illustreis homines, aut ad Deos immortaleis, aut ad summam Reipublicæ pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos: atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt.

Dociles auditores faciemus, si apertè & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo cõsistat controuersia. Nam et cùm docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maximè docilis est, qui attentissimè est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum videtur. Docilitas.

Insinuatione igitur vtendum est, cùm admirabile genus causæ est, hoc est, vt antè diximus, Insinuatione q̃n vtendum.

etiam

cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime, si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui antè dixerunt iam quiddam auditoris persuasum videtur, aut si eo tempore locus dicendi datur, cùm iam illi quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoq; re non minus, quàm ex primis duabus in* Oratorem nunquam animus auditoris offenditur. Si autem causæ turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo homine in quo offenditur alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur, aut pro re hominem, aut pro homine rem, vt ab eo quod odit, ad id quod diligit, auditoris animus traducatur: & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cùm iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna videri. Deinde, cùm lenieris eum, qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, vt neque apertè lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscurè faciens quoad possis, alienos ab ijs auditorum voluntatem: & aliquorum iudicium simili de re, aut authoritatem proferre imitatione dignum.

*al. oratione.

Deinde aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demõstrare.

strare. Sin oratio aduersariorum fidem videbitur auditoribus feciſſe) quod & , qui intelligit quibus rebus fides fiat, facilè erit cognitu) oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmiſsimum putârint, & maximè ij qui audierint, probârint, primùm te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, et ab eo potiſsimùm, quod ille nuperrimè dixerit: aut dubitatione vti quid primum dicas, aut cui potiſsimum loco respondeas cum admiratione. Nam auditor cùm eum defensorem, quem aduersarij perturbatum putant oratione, vdiet animo firmiſsimo contradicere paratum, plerunq; se potiùs temerè assensiſſe, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te breuiùs, quàm paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua, & ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ vel apologum vel fabulam vel aliquam contineat irriſionem, aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum, horribile statim nõ incommodum est injicere. Nam vt cibi satietas & fastidium aut subamara aliqua re reuelatur, aut dulci mitigatur: sic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac separatim quidem de principio et inſinuatione dicenda videbantur,

al. breui. debantur, hæc ferè sunt: nunc quiddam breue communiter de vtroque præcipiendum videtur. Exordium sententiarum et grauitatis plurimum debet habere, et omninò omnia, quæ pertinent ad dignitatem, continere in se: propterea quòd id optimè faciendum est, quod Oratorem auditori maximè commendat. Splendoris & festiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis, atque artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit authoritatem.

Exordiorum vitia. Vitia verò hæc sunt certissima Exordiorum, quæ summoperè vitare oportebit, vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plureis causas potest accommodari, vt cõuenire videatur. Commune est, quod nihilo minùs in hanc, quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile est, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis, aut sententijs vltrà, quàm satis est, producitur. Separatum est, quod non ex ipsa causa dictum est, nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quàm genus causæ postulat: vt si quis docilem faciat auditorem, cùm beneuolentiã causa desiderat: aut principiò vtatur, cùm insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa

Vulgare.

Commune.

Commutabile

Longum.

Separatum

Translatum.

Contra præcepta.

de

de exordijs præcepta traduntur, hoc est, quòd eum qui audit, neque benevolum, neque attentum, neque docilem reddit: out quo profectò nihil peius est, vt contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

DE NARRATIONE.

NArratio, est rerum gestarum, aut vt gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminatiõis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, alterra in personis maximè versatur. Ea quæ in negotiorũ expositione posita est, treis habet parteis, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res cõtinentur, cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo.

Narratio.
Narrationum genera.

Historia, est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota, quod genus: Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, huiusmodi apud Terentium.

Nam is, postquàm excessit ex ephebis Sosia.

Illa autem narratio, quæ versatur in personis eiusmodi est, vt in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones, & animi perspici possint, hoc modo.

Venit ad me sæpè clamitans, quid agis Mitio? Cur perdis adolescentem nobis? cur amat? Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris? Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es. Nimium ipse durus est, præter æquum & bonũ.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimultatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerum. Verùm hæc ex ijs, quæ posteà de Elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur: Nunc de Narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur.

Narratio breuis.

Oportet igitur eam treis habere res, vt breuis, vt aperta, vt probabilis sit.

Breuis erit, si vndè necesse est, inde initium sumetur, & non ab vltimo repetetur, & si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur, (nam sæpè satis est quid factum sit dicere, non vt tentares quemadmodum sit factum) &

al. scito.

si non longiùs, quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam rem aliam, transibitur:*

sibitur: & ita si dicetur, vt nonnunquàm ex eo, quod dictum sit, id quod dictum non sit, intelligatur: & si non modò id, quod obest, verum etiã id, quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel vnunquodq; dicetur: si non ab eo in quo proximè desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, vt cùm se breueis putent esse, longißimi sint: cùm dent operam, vt res nullas breuiter dicant, nõ vt omnino paucas res dicant, & non plureis, quàm necesse sit. Nam plerisq; breuiter dicere videtur, qui ita dicit: Acceßi ad ædes, puerum euocaui, respondit: quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuiùs non potuit dicere: tamen, quia satis fuerat, dixisse: Domi negauit esse, fit rerum multitudine longiùs. Quare hoc quoq; in genere vitanda est breuitatis imitatio, et non minùs rerum non necessariarum, quàm verborum multitudine supersedendum est.

Aperta autem narratio poterit esse, si vt quodq; primùm gestum erit ita primùm exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, vt ita narrentur, vt gestæ res erunt, aut vt potüisse geri videbuntur. Hic considerandum erit, ne perturbatè, ne quid contortè dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab vltimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, ne quid quod ad rem pertineat, prætereatur: & omninò quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conser-

* Narratio aperta. *ali. quique.

uanda. Nam sæpè res parùm est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis: Ac verbis quoque dilucidis vtendum est, de quo genere dicendum est in præceptis elocutionis.

Probabilis. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur *esse ea, quæ solet apparere in veritate: si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorũ extabunt, si fuisse facultates faciundi videbuntur, si tempus idoneum, si spacij satis, si locus opportunus, ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agunt, naturam, & ad vulgi rumorem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur: ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem prætereà considerare oportebit, ne, aut cùm obsit narratio, aut cùm nihil prosit, tunc interponatur, aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cùm ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando & causam agendo * lenire oportebit. Quod cùm acciderit, membratim oportebit parteis rei gestæ dispergere in causam, et ad vnamquamq; confestim rationem accommodare, vt vulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cùm ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest, iterum, aut alio modo narrare: aut cùm ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, vt nostra nihil inter sit, eos alio pacto docere. Quòd

*ali. ineſſe.

*ali. leniri.

cùm

cùm acciderit, omninò narratione ſupersedẽdum eſt. Non loco dicitur: cùm non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat narratur, cùm aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucidè & ornatè exponitur aut id quod ſeipſum adiuuat, obſcurè dicitur, & negligenter. Quare, vt hoc vitium vitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ: contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo: quæ illius erunt, leuiter attingẽdo: commoda ſua diligenter et enodatè narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum videtur, deinceps ad Partitionem tranſeamus.

DE PARTITIONE.

RECtè habita in cauſa partitio illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum vtraque magnoperè ad aperiendam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quæ quid cum aduerſarijs conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur* diſtributa, ex qua conficitur, vt certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc vtroque genere partitionis

*ali. diſtributiua,

nis quemadmodum conueniat vti, breuiter dicẽdum videtur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit: hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad suæ causæ commodũ, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio conuenit mihi cum aduersarijs. Item contrà: Interfectum esse à Clitemnestra Agamemnonem conuenit. Nam hîc vterque & id posuit, quod conueniebat, et tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid in controuersia sit, ponendum est in iudicationis expositione, quæ quemadmodum inueniretur, antè dictum est.

Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatẽ, absolutionem, paucitatem.

Breuitas

Breuitas est, cùm nisi necessarium, nullum assumitur verbum. Hæc in hoc genere idcircò vtilis est, quòd rebus ipsis, & partibus causæ, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendum est.

Absolutio est, per quam omnia, quæ incidũt in causam genera, de quibus posteà dicendum est, amplectimur partitione. In qua videndum est, ne aut aliquod genus vtile relinquatur, aut serò extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur.

Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponũtur, neque permistæ cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur,

amplectitur, vt animal. Pars est, quæ subest generi, vt equus. Sed sæpè eadem res alij genus, alij pars est. Nam homo animalis pars est: Thebani, aut Troiani genus. Hæc ideò diligentius inducitur præscriptio, vt aperte intellecta generali partitione, paucitas generũ in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur: Ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad Rempub. peruenisse: is non intellexit, in partitione expositio genere, partem se generis admiscuisse: nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas, eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur vitãdum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam, sicuti diuersam & dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissimè, cùm ad ipsum ventum erit, explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm satis est, demonstraturos non esse, dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & voluisse, & fecisse. Nam fecisse, ostendere satis est. Aut cùm in causa partitio nulla sit, & quiddam simplex agatur, tamen vtamur distributione, idque perrarò potest accidere.

Aut sunt alia quoque præcepta partitionum,

quæ ad hunc vſum oratorium non tantoperè pertinent, quæ verſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus, quæ conuenire videbantur, quorum nihil in cæteris artibus inuenie-bamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, vt & prima quæq; pars, vt expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur, & omnibus explicatis, peroratum ſit, hoc modo: vt ne quid poſteriùs præter concluſionem inferatur. Partitur autem apud Terẽt. breuiter & commodè ſenex in And. quæ cognoſcere libertum velit.

Eo pacto & nati vitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat. Primùm nati vitam:
Nam is, poſtquàm exceſſit ex ephœbis Soſia,
Liberiùs viuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium: Et nunc id operam do. Poſt hæc quid Soſiam velit facere, id, quod poſtremùm poſuit in partitione, poſtremùm dicit: Nunc tuum eſt officium. Quemadmodum igitur hîc, et ad primam quanq; partẽ primum acceſſit, omnibus abſolutis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet, & ad ſingulas parteis accedere, & omnibus abſolutis perorare. Nunc de Confirmatione deinceps, ita vt ordo ipſe poſtulat, precipiendum videtur.

DE CONFIRMATIONE.

Confirmatio

Confirmatio. Confirmatio est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, et authoritatem, et firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera *diuidiuntur. Verumtamen non incommodum videtur, quãdam syluam, atq; materiam: vniuersam antè permistam et confusam exponere omnium argumentationum. Post autem tradere, quemadmodũ vnumquodq; genus causæ, hinc oĩbus argumentandi rationibus tractatis, confirmare oporteat.

*al. diuidentur

Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis: aut ex eo, quod negotijs est attributum.

Attributa personis. Ac personis has res attributas putamus nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilio, facta, casus, orationes.

Nomen. Nomen est, quod vnicuique personæ datur, quo suo quæq; proprio & certo vocabulo appellatur.

Natura. Naturam ipsam definire difficilè est. Parteis aiũt eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est: hæ autem, partem diuino partim mortali in genere versantur. Mortalium autem, pars in hominum, pars in bestiarũ genere enumeratur. Atq; hominum genus & in sexu consideratur, virile, an muliebre sit: & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione, Graius, an Barbarus. Patriæ, Athenienſis, an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Ætate, puer an adolescens,

natu grandior, an senex. Prætereà commoda & incommoda considerentur, ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, patiens, prudens, an contrà: & omninò quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura considerandæ sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posteriùs dicendum est.

Victus. In victu cõsiderare oportet, apud quos, et quo more, et cuius arbitratu sit educat⁹, quos habuerit artiũ liberaliũ magistros, quos viuẽdi præceptores, quibus amicis vtatur, quo ĩ negotio, quæstu, artificio sit occupatus, quomodò rẽ familiarẽ administret, qua consuetudine domestica sit.

Fortuna. In fortuna queritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus, an cum potestate: si cũ potestate, iure an iniuria: fœlix, clarus: an contrà: quales liberos habeat. Aut si non de viuo quæretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum.

Habitus. Habitum autem appellamus animi aut corporis constantem, & absolutam aliqua in re perfectionem, vt virtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio & industria comparatam,

Affectio. Affectio est animi aut corporis ex tempore aliqua

aliqua de causa commutatio, vt lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur.

Studium, est animi assidua, & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio: vt philosophiæ poëtriæ, geometriæ literarum.* Studium. *ali. poëtice.

Consilium, est aliquid aut faciendi aut non faciendi vere excogitata ratio.* Consilium. *ali. verum.

Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit: aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat: aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit vsurus ratione, ac personis quidem hæc videntur esse attributa. Negotijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Facta. Casus. Orationes. Aitributa negotijs.

Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam, & quam ob rem, & cuius rei causa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestã, quæ facta sunt, continentur, vsq; ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo

negotio

negotio, quid actum sit. Deinde quid posteà factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat, de ijs, quæ negotijs attributa sunt, quæretur, locus, tempus, modus, occasio facultas.

Locus. Locus consideratur, in quo res gesta sit ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & vicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur locus sit, an fuerit.

Tempus. Tempus autem id, quo nunc vtimur (nam ipsum quidē generaliter diffinire difficilè est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, mensirui, diurni, nocturnúe spacij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt, considerantur: & eorum ipsorum, quæ propter vetustatem *obsoleuerunt, vt incredibilia videantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iamdiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciāt fidem verè tradita esse, quòd eorum monumenta certa in literis extent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint & item quæ instent in præsentia, & quæ maximè fiant, & quæ consequantur. In quibus potest cōsiderari, quid ocyus, & quid serius futurum sit. Et item, communiter in tempore perspiciendo, longinquitas eius est con-

ali. obsolu-
*erunt.

consideranda. Nam sæpè oportet commetiri cum tempore negotium, & videre, poteritne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis vigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum.

Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi, opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem vtrunque idem esse intelligitur, verùm in tempore spacium quodammodò declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: In occasione ad spaciũ temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cùm genere idem sit, fit aliud, quod quadam parte & specie, vt diximus, differat. Hoc distribuitur in tria genera, in publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas vniuersa aliqua de causa frequentat, vt ludi, dies festus, bellum. Commune est, quod accidit omnibus eodem ferè tẽpore, vt messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autumest, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, vt nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuiũ, somnus. Occasio.

Modus autem est, in quo quemadmodùm, & quo animo factũ sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clam, palàm, vi, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem Modus.

confertur,

confertur, cuius partes sunt, * inscitia, casus necessitas, & inadfectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in simili genere versantur.

*al. inscientia.

Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid cõfici non potest.

Adiunctum negotio.

Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & simile erit ei negotio, de quo agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, et quod disparatum, & genus, & pars, & euentus.

Maius.

Maius, & minus, & æquè magnum ex vi et numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis consideratur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda atque assimulanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, vt frigus calori, vitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: Sapere & non sapere.

Simile.

Contrarium.

Disparatum.

Genus.

Genus est, quod partes aliquas amplectitur, vt cupiditas.

Pars.

Pars est, quæ subest generi, vt cupiditati amor, auaritia.

Euentus.

Euentus, est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque rei euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere vt commodius, quid euenturum sit, antè animo colligi

possit,

possit quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia, odium: ex insolentia, arrogantia.

Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur quæ gestum negotium consequuntur. Primùm quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes, et inuentores, qui denique authoritatis eius, & inuentionis comprobatores, atq; æmuli. Deinde * *& quæ de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius, euenire vulgò soleat, an insolenter, ac raro. Posteà homines id sua authoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremò attendendum est, num quæ res in ijs rebus, que sunt positæ in partibus honestatis, aut vtilitatis, consequatur, de quibus in deliberatiuo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotij quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ*

Consecutio.

*ali. et quæ ca de.

Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus sumetur, aut probabilis aut necessaria debebit esse. Etenim, vt breuiter describamus, argumentatio videtur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessariè demõstrans. Necessariè demonstrantur eæ, quæ aliter ac dicun-

Argumentatio

tur;

tur, nec fieri nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maximè tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

Complexio. Complexio est, in qua vtrum confesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur vteris? sin probus, cur accusas.

Enumeratio. Enumeratio est in qua pluribus rebus expositis, & cæteris infirmatis, vna aliqua necessariò confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, alicuius amici gratia: aut si horum nihil est ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neq; inimicitiæ fuerunt, nec metus vllus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum eius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur igitur, vt ab hoc non sit occisus.

Simplex conclusio. Simplex autem conclusio est necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui: relinquitur, vt id, quod dicitis, non modò non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, vt ne confirmatio modum in se argumentationis solùm habeat, & quandam similitudinem necessariæ

conclu-

conclusionis, verùm ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hoc quandam similitudinem, siue falsum est, siue verum. In eo genere, quòd ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: Si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: impijs apud inferos pœnas esse præparatas: Eos qui philosophiæ dent operam, nõ arbitrari deos esse. Probabile.

Similitudo autem in contrarijs, & in paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur. In contrarijs, hoc modo: Nam si ijs, qui imprudenter læserunt, ignosci conuenit, ijs qui necessariò profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari sic: Nam vt locus in mari sine portu nauibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis nõ potest esse. In ijs rebus quæ sub eãdem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodijs turpe non est portorium locare, nec Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum vera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus. Tum verisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum venire oportebat. Omne autem, vt certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argu- Similitudo.

mentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile,

Signum. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quòd antè fuerit, aut in ipso negotio, aut pòst sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis: vt cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia.

Credibile. Credibile est, quod sine vllo teste, auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat.

Iudicatum. Iudicatum, est res assensione, aut authoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, cõmuni, approbato.

Religiosum. Religiosum est, q̃ iurati legibus iudicauerũt.

Commune. Commune est, quod omnes vulgò probauerunt, & secuti sunt: huiusmodi, vt maioribus natu assurgatur, vt supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset quale haberi oporteret, sua constituerunt authoritate: velut Gracchi patris factum, quem Pop. Rom. ob id factum, quod insciente collega in censura nihil egisset, pòst censuram consulem fecit.

Approbatum.

Comparabile. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum.

Imago. Imago, est oratio demonstrans corporum aut naturam similitudinem.

Collatio,

Collatio, est oratio, rem cum re ex similitudine conferens. Collatio.

Exemplum est, quod rem authoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij cõfirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, vt facultas tulit apertus est, nec minùs dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodùm autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto versetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singulatim in secundo libro de vnoquoque genere dicemus. In presentia tantummodò numeros, & modos, & parteis argumentandi confusè & permistè dispersimus, pòst diserte & electè in genus quodq; causæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremas. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in parteis distingui & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maximè neglectũ. Quare et de ea preceptione nobis & in hoc loco dicendũ visum est, vt ad inuẽtionem argumenti absolutio quoq; argumentandi adiungeretur, & magna cũ cura et diligẽtia locus hic omnis cõsiderandus est, quod nõ rei solũ magna vtilitas est, sed precipiendi quoq; summa difficultas. Exemplum. *al. conueniat.

Omnis igitur argumentatio aut per inductionem Inductio.

nem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius, qui cum instituta est: quibus assensionibus facit, vt illi dubia quædam res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur, velut apud Socraticum Æschinem demõstrat Socrates cum Xenophontis vxore, & cũ ipso Xenophonte Aspasiam locutam: Dic mihi inquit, quæso Xenophontis vxor, si vicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, vtrum illius, an tuum malis? illius inquit. Quòd si vestem & cæterum ornamentum muliebre precij maioris habeat, quàm tu habes, tuum an illius mâlis? illius verò respondit. Agè, inquit, si virũ illa meliorem habeat, quam tu habes, virúm ne tuum an illius mâlis? Hic mulier erubuit. Aspasia autẽ cum ipso Xenophonte sermone instituit: Quæso, inquit. Xenophon si vicinus tuus meliorẽ habeat equũ, quàm tuus est, tuúm ne equum mális, an illius? Illius inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes, vtrum tandem fundum habere mâlis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si vxorem meliorem habeat, quàm tu habes, vtrum illius mâlis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam vterque vestrûm, inquit, id mihi solùm non respondit, quod ego solum audire voluerã, egomet dicam quid vterque cogitet. Nam & tu mulier optimum virum mauis habere, & tu Xenophon

vxorem

vxorem habere lectißimam maximè vis. Quare niſi hoc perfeceritis, vt neque vir melior, neque fœmina lectior in terris ſit, profectò id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multò maximè requiretis, & tu, vt maritus ſis quàm optimæ mulieris, et hæc, vt quã optimo viro nupta ſit. Hîc, cùm rebus non dubijs eſſet aſſenſum factum eſt propter ſimilitudinem, vt etiam illud, quod dubium videbatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo ſermonis plurimùm Socrates vſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum volebat, ſed ex eo quod ſibi ille dederat, qui cum diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam conceßiſſet, neceſſariò approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis videtur: Primùm, vt illud quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, vt ſit neceſſe concedi. Nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi, dubium eſſe id ipſum quod inducimus, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, videndũ eſt vt ſimile ijs rebus ſit, quas res quaſi nõ dubias antè introduxerimus. Nam ante aliquid nobis conceſſum eſſe nihi proderit, ſi ei diſſimile erit id, cuius cauſa illud cõcedi primùm voluerimus. Deinde non intelligat, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum peruenturæ. Nam qui videt, ſi ei rei, quæ primò ro-

getur, rectè assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat, esse necessariò concedendam, plerunq; aut non respondendo, aut male respondendo, longiùs procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concesſit, ad id quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ antè concesæ sunt, aut alia vtendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut eliciendi est responsio, aut, quoniam taciturnitas imitatur confeßionem, pro eo ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars constat ex similitudine vna, pluribúsue. Altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat conceßionem, aut quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia nõ satis videbitur alicui dilucidè demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus, videtur huiusmodi quoque vtendum exemplo, non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone atq; in dicendo sit vtendum: sed vt eorum voluntati satisfiat, qui, quod in aliquo loco viderint, alio in loco nisi demonstratũ est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruagata, quòd Epaminondas

Theb. mo-

Thebanorum Imperator ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit, & cùm paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditùs vicit: poterit accusator argumentatione vti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum:

Si iudicet id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis Reipubl. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quod si vosmetipsi, quod à vestra religione, & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patietúrne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit rectum vobis videtur? Nôui vestram intelligentiam, non potest ita videri iudices. Quòd si literis corrigi neque ab illo, neque à vobis scriptoris voluntas potest, videte ne multò indignius sit, id re & iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum videtur: Nunc deinceps ratiocinationis vim, & naturam consideremus.*

*colligi.

Ratiocinatio, est oratio ex re ipsa probabile aliquid eliciens, quod expositum, & per se cognitum sua se vi & ratione confirmet. Hoc de gene-

Ratiocinatio.

re qui diligentiùs considerandum putauerint, cùm idem in vsu dicendi sequerentur, paulùm in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius parteis esse dixerunt, partim non plus quà in treis parteis posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommodum videtur cum vtrorumque ratione exponere. Nã & breuis est, & non eiusmodi, & alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minimè negligendus videtur.

De quinque partita distributione.

Qui putant in quinque distribui parteis oportere, aiunt primum conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Meliùs accurantur quæ consilio geruntur: quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant. Eam deinceps rationibus varijs, & quàm copiosissimis nobis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus & apparatior, quàm ea quæ temerè & nullo consilio administratur Exercitus is, cui præpositus est sapiens & callidus Imperator, omnibus partibus commodiùs regitur, quàm is qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. Nam nauis optimè cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore vtitur. Cùm propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assu-

mere

mere; hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam et signorum ortus & oblitus definitum quendam ordinem seruant, & annuæ commutationes non modò quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verùm ad vtilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ: & diurnæ nocturnæque vicissitudines, nulla in re vnquam mutatæ, quicquam nocuerunt. Quæ *signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. *al. signo.

Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solùm, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur. At vnum in locum cùm conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur, consilio igitur mundus administratur. Quinq; partitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neq; à propositione, neque ab assumptione approbationes earum separare o-

posse re, neque propositionem absolutam, neq; assumptionem sibi perfectam videri, quæ approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerant, propositionem, & approbationem, sibi vnã partem videri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quæ ab illis assumptio & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam videri. Ita fit vt eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinq; partita videatur. Quare euenit, vt res non tam ad vsum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maximè secuti sunt. Nã quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maximè Socrates & Socratici tractauerunt, si hoc quod per ratiocinationem expolitur, summè est ab Aristotele, atque Peripateticis & Theopraſio frequentatũ: Deinde à Rhetoribus ijs, qui elegantissimi, atq; artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temerè secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est vti propositione, et non oportet adiungere approbationem propositioni,

quadam

quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatiũ quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi, & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, à quo seperatur. Est autem quædam argumentatio in qua propositio non indiget approbatione: et quædam, in qua nihil valet absq; approbatione, vt ostendemus. Separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id quod pollicitisumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, eò quod constare inter omneis necesse est, hanc velle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicuè verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athethenis eo die. Hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio consequitur: Igitur in cæde interesse nõ potui. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione. Nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuuis facilè perspicuum est? Quòd si ita est, ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liqueat alteram quę-

quæ approbationem separatam esse ab assumptione. Nam si quadam in argumentatione satis est vti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni: quadam autem argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis: quædam autem in qua nihil valet sine approbatione, vt astendemus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus varietatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. Ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. Hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neque constat inter omneis, propterea, quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitratur.

Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. Hoc autem quia ipsum ex se perspicitur, & verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Igitur dare operam philisophiæ cõuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus, quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam per-

spicuum

ſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis huiuſmodi, vt certum quiddam et breue exemplicauſa ponamus. Si ſummopere sapientia petenda eſt, ſummopere ſtultitia vitanda eſt. Summopere autem ſapientia petẽda eſt: ſummopere igitur ſtultitia vitanda eſt. Hîc & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt, quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnib. illud perſpicuum eſt, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem, ſed vtranque ſuo loco poſitam vim tanquam certam & propriã obtinere. Quod ſi ita eſt, commodè partiti ſunt illi, qui in quinq; parteis diſtribuerunt argumentationem. Quinq; ſunt igitur parteis eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur.*

*al. probationis.

Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis vis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitio.

Approbatio, per quam id qxod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Approbatio.

Aſſumptio, per quam id, quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptio.

Aſſumptionis approbatio, per quam id quod aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Aſſumptionis approbatio.

Complexio, per quam id quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio parteis, ea conſtat Complexio.

ex

ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripertita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De vnaquaque parte potest alicui videri posse argumentationem consistere, Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus: horum quæ dubia sunt, rationes afferemus.

Argumentatio quinq; partita.

Quinque partita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges iudices ad commodum Reipubl. referre oportet, et eas ex vtilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerũt, vt in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque vtilitatem Reipu. proponerent. Neq; enim ipsi quod obesset, scribere volebant, & si scripsissent, cùm esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legũ causa saluas esse vult, sed Reipub. quòd ex legibus omneis Reipubli. optimè putant administrari. Quamobrem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam Reipubl. seruimus, ex Reipub. commodo atque vtilitate leges interpretemur. Nam vt ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis vtilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil cõuenit arbitrari, nisi quod Reipub. conducat, proficisci, quoniam rebus causæ sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari: & legem, vt æquum est, ex vtilitate Reipub.

Reipub. considerare, quod hic fecit. Quid enim magis vtile Thebanis fuit, quam Lacedemonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum Imperatorem, quàm victoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atq; exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis considerandum est, nullam esse legem, nisi Reipub. causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset Reipu. salutis causa, id non ex Reipub. salute interpretari. Quòd si leges omneis ad vtilitatem Reipub. referri conuenit, hic autem saluti Reipub. profuit: profectò nõ potest eodem facto, et communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse.

Quatuor autem partibus constat argumentatio, cùm aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cùm aut propositio, ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suæ relinquere potuit, quàm

ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripertita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De vnaquaque parte potest alicui videri posse argumentationem consistere, Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus: horum quæ dubia sunt, rationes afferemus.

Argumentatio quinq; partita.

Quinque partita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges iudices ad commodum Reipubl. referre oportet, et eas ex vtilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerũt, vt in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque vtilitatem Reipu. proponerent. Neq; enim ipsi quod obesset, scribere volebant, & si scripsissent, cùm esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legũ causa saluas esse vult, sed Reipub. quòd ex legibus omneis Reipubli. optimè putant administrari. Quamobrem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam Reipubl. seruimus, ex Reipub. commodo atque vtilitate leges interpretemur. Nam vt ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis vtilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil cõuenit arbitrari, nisi quod Reipub. conducat, proficisci, quoniam rebus causæ sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio definite literas legis perscrutari: & legem, vt æquum est, ex vtilitate Reipub.

Reipub. considerare, quod hic fecit. Quid enim magis vtile Thebanis fuit, quam Lacedemonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum Imperatorem, qui in victoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atq; exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis considerandum est, nullam esse legem, nisi Reipub. causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset Reipu. salutis causa, id non ex Reipub. salute interpretari. Quòd si leges omneis ad vtilitatem Reipub. referri conuenit, hic autem saluti Reipub. profuit: profectò nō potest eodem facto, et communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse.

Quatuor autem partibus constat argumentatio, cùm aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cùm aut propositio, ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suæ relinquere potuit, quàm

quòd ipse magnâ cum cura atque diligentia scripsit? Quod si literæ non extarent, magnopere eas requireremus, vt ex his scriptoris voluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, nisi extra iudicium quid esset, vt is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cùm præstò lex sit, non ex eo quod apertissimè scriptum est, sed ex eo, quod suæ causæ conuenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quòd si vos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum in lege, sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem feciſſe iudicetis?

Assumptionis autem approbatione prætermissa quadripartita sic fiet argumentatio. Qui sæpenumerò nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorũ detrimenti acceperimus, nemò erit præter nosmetipsos, quẽ iure accusare possimus. At primò quidem decipi, incommodum est, iterũ stultum, tertiò turpe. Carthaginenses autem persæpè iam nos fefellerunt: summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione prætermissa, tripertita fit, hoc pacto: Aut metuamus Carthaginenses oportet si incolumes eos reliquerimus, aut eorum vrbem diruamus. At metuere quidem non oportet. Restat igitur, vt vrbem diruamus.

Sunt

Sunt autem, qui putant nonnunquàm posse complexione supersedere oportere, cùm id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam, quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, virgo non est: peperit autem. Hîc satis esse dicunt proponere, & assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem videtur & omnis ratiocinatio concludenda esse: & illud vitium, quod illis displicet, magnoperè vitandum est, ne quod perspicuum sit, id* in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, vt in vnum conducamus propositione & assumptionem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad vtilitatem Reipub. referri conuenit, hic autem saluti Reipub. profuit: profectò non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, et legibus nõ optẽperasse. Aut ita vt ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: summa igitur amentia est in eorum* fidem spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. At ita, vt solùm quod conficietur, inferatur ad hũc modũ: Vrbem igitur diruamus. Aut vt id, quod eã rem, quæ cõficitur, sequatur necesse est: id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit, Peperit autem: Coficitur hoc: concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, inferas id quod sequitur: fecit igitur incestum, & concluseris argumentati-*

*al. supersedere opportunè.

*ali. in omni complexione.

*ali. fide.

onem, & perſpicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus, aut ex cõtrario complecti oportet: in breuibus id ſolùm, quod conficitur, exponere. In his, in quibus exitus perſpicuus eſt, cõſecutione vti.

Si qui autem ex vna quoque parte putabunt conſtare argumentationem, poterunt diſcere ſæpè ſatis eſſe, hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque aſſumptionis vel eius approbationis, neque complexionis indigere videtur. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam & argumentatio nomine vno res duas ſignificat: ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile aut neceſſarium argumentatio vocatur, & eius inuenti artificioſa expolitio. Quandò igitur proferent aliquid huiuſmodi. Quoniam peperit, cum viro concubuit: in ventum proferunt, nõ complexionem, nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit, atq; hac diſtinctione alia quoque quæ videbũtur officere huic partitioni, propulſabimus: ſi qui aut aſſumptionem aliquandò tolli poſſe putent, aut propoſitionem. Quæ ſi quid habet probabile, aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem, neceſſe eſt. Quid ſi ſolum ſpectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id quod eſſet excogitatum referret, quenquam tantum inter ſummos Ora-

tores

tores & mediocreis inter esse existimaretur.

Variare autem orationem magnoperè oportebit. Nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri oportebit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primùm omnium generibus ipsis distingure conuenit orationem: hoc est, tum inductione vti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones: sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum vtraq; tum hoc illo complexionis vti. Id vt perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus * vt quàm facile sit facto. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probè tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutũ. Verùm illa nobis abhorrere ab vsu Oratoriæ videntur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodiùs, quàm cæteros attendisse, non affirmamus, sed perquisitiùs & diligentiùs conscripsisse pollicemur. Nunc, vt instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

* quam facile sit factu.

DE REPREhensione.

Reprehenſio.

*leuatur.

*Reprehenſio eſt, per quam argumẽtando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuentionis eodem vtetur, quo vtitur cõfirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res cõfirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. Nihil enim conſiderandum eſt in his omnib. inuentionibus niſi id quod perſonis aut negotijs attributũ eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ſumptam ex illis, quæ antè præcepta ſunt, hanc quoque in partem orationis trãsferri oportebit. Verumtamen vt quædam præceptio detur huius quoque partis exponemus modos reprehẽſionis, quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ cõtrà dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

Reprehenſionis modi.

Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex iis quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod vnam pluráue: aut his conceſsis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis vitioſum oſtenditur, aut ſi cõtra firmam argumẽtationem alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ ſumuntur, aliquid conceditur, cùm aut id quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi: aut quo comprobabile putant, diſsimile oſtenditur, aut iudicatum aliam in partẽ traducitur: aut omninò iudiciũ improbatur aut quod ſignum aduerſarij eſſe dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe, aut ſi complexio, aut vna ex vtraque parte reprehenditur, aut ſi enumeratio falſa oſtẽditur:

diturtaut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne quod sumitur ad argumentandum, siue probabili, siue pro necessario, necessa est sumatur ex his locis, vt antè ostendimus.

Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicuè falsum erit, hoc modo: Nemo est, qui non pecuniam, quàm sapientiam mâlit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omninò incredibile: vt si quis, quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur vsu euenire, hoc pacto. Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? Aut si id quod rarò fit, fieri omninò negatur, vt Curius pro Ful. Memo potest vno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ac ijsdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primùm verum esse ostendi oportet: deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, vt cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremò sceisse eum de qua quæritur, eius rei legem et

consuetudinem. Nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentiùs aperiemus, cùm separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum vnum quodque in reprehensione, aut non esse signum, aut parùm magnum esse aut à se potiùs quàm ab aduersarijs, aut omninò falso dici, aut in aliam quoque suspicione duci posse demonstrabitur.

Cùm autem pro comparabili aliquid inducitur, quoniam id per similitudinem maximè tractatur in reprehendendo, conueniet simile id negare esse, quod confertur ei, qui cum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, vi magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinẽ afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demõstrabitur: ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo qui cùm comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maximè indigemus, cùm ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maximè firmatur, laude eorum, qui iudicárunt: similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est: commemorando non modò non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus esse approbatum: & demonstrando difficilius

lius & maius fuisse ad iudicatum, quod afferatur, quàm id quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut vera, aut verisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatum sit: & videndum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, vt de ipso, qui iudicârit, iudicium fieri videatur. Oportet autem animaduertere, ne cùm aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus authoritas iudicati maximè potest infirmari. Atque ea quidem argumẽta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ verò sicuti necessariæ inducentur, ea si forte imitabũtur modò necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primùm complexio, quæ vtrum cõcesseris, debet tollere, si vera est, nunquam reprehenditur: sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo: Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus? Sin inuerecundum animi ingenium possidet, quid eum accuses, qui id parui auditu existimet?

Hîc siue vereri dixeris, siue non vereri, concludendum hoc putat, vt neges esse accusandum. Quod conuersione, sic reprehendetur. Imò verò accusandus est: nam si veretur, accuses: nõ enim parui auditu existimabit. Sin inuerecundum

animi ingenium poßidet, tamen accuſes: nõ enim probus eſt. Alterius enim partis infirmatione, hoc modo reprehenditur. Verùm ſi veretur, accuſatione tua correctius, ab errato recedet.

Enumeratio vitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere: aut infirmum alquid annumeratum, quod aut tontradici poßit, aut cauſa non ſit, quare non honeſtè poßimus concedere. Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniam habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poßideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horum nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. Sed neque emiſti, neque hæreditate venit neque domi natus eſt, neque donatus eſt, neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commodè reprehendetur, ſi dici poßit ex hoſtibus equus eſſe captus, cui prædefectatione venerit, quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id ſit inductum, quod præteritum ſit in enumeratione. Altero autem modo reprehenditur, ſi aut contrà aliquid dicetur, hoc eſt, ſi exẽpli cauſa, vt in eodem verſemur, poterit oſtendi hæreditate veniſſe, aut ſi extremum illud non erit turpe concedere: vt ſi quis, cùm dixerunt aduerſarij, aut inſidias facere voluiſti, aut amico morem geſſiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morem geßiſſe fateatur.

Simplex conclußio quomo-

Simplex autem concluſio reprehenditur, ſi id quod ſequitur, non videatur neceſſariò cùm

eo,

eo quod anteceſsit, cohærere. Nam hoc quidem: ſi ſpiritum ducit, viuit: ſi dies eſt, lucet: cuiuſmodi eſt, vt cum priore neceſſariò poſterius cohærere videatur. Hoc autem, ſi mater eſt, diligit: ſi aliquando peccauit, nunquam corrigetur: ſic conueniet reprehendi, vt demonſtretur, non neceſſariò cum priore poſterius cohærere, hoc genus & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio & eius reprehenſio maiorem quandam vim continet, & latiùs patet, quàm hîc exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, vt non ad huius partem aliquam adiungi poſsit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnæ, atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus Rhetorum ad vſum Oratorium contentos eſſe oportebit. do reprehendatur.

Cùm igitur ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid non conceditur, ſic infirmabitur. Cùm autem his conceſsis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt, conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contrâque eum quis velit hac argumentatione vti: Si veniſſes ad exercitum, à Tribunis militaribus viſus eſſes: non es autem viſus ab his: non es igitur profectus ad exercitū. Hîc cùm cōceſſeris propoſitionem & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda. Aliud enim, quā cogebatur, illatum eſt. At nunc quidem, quò facilius

vtilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi vitio præditum poſuimus exemplum: ſed ſæpè obſcurius poſitum vitium pro vero probatur, cùm aut parùm memineris quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguũ, ſi conceſſeris ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem ſi aduerſarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare, demonſtrare oportebit, non ex eo, quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo quod ille ſumpſerit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam nõ habetis: & ſi pecuniam non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autem pecuniæ: mercaturæ enim, niſi ita eſſet, operam non daretis: pauperes igitur eſtis. Hoc ſic reprehenditur: Cùm dicebas: Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis, hoc intelligebam, ſi propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis, & idcircò cedebã. Cùm autem hoc ſumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus conceſsionibus non cõficitur hoc: pauperes igitur eſtis: conficeretur autem, ſi tibi primò quoque hoc conceſsiſſem, qui pecuniam maiorem vellet habere, cùm pecuniam non habere. Sæpè autem oblitum putant, quid conceſſeris, & idcircò id quod non conficitur, quaſi conficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas veniebat veriſimile eſt ab illo eſſe necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis,

post assumunt. Ad illum autem hæreditas veniebat: deinde infertur: Ille, igitur occidit, id quod ex ijs quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostenditur, si aut in ipso vitium erit, aut si non ad id quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omninò totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si cõtrouersum, si perspicuum, si non confessum, si turpe, si offensum, contrarium, si inconstans, si aduersum. Vitia argumentationis.

Falsum est, in quo perspicuè mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat: non igitur sapiens erat. Falsum.

Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quã à nobis facit, hoc modo: Idcirco Iudices, quia veram causam habebam, breui perorauí. Commune.

Vulgare est, quod in aliam rem quoque non probabilem, si nũc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si veram causam non haberet, vobis se iudices non commisisset. Vulgare.

Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem venisset, non commisisset, aut perspicuè rem turpem leui tegere vult defensione, hoc modo: Leue.

Cùm te expetebant omnes florentissimo in

Regno

Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
Summo periculo sola vt restituam paro.

Remotum. *Remotum est, quod vltrà, quàm satis est, petitur, hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam Tyberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio.*

Vtinàm ne in nemore Pelio securibus.
al. Cæsa cecidisset abiegna. **Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes.*

Definitio mala *Longiùs enim repetita est, quàm res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo. Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis vim describit. At falsum quiddam dici, hoc pacto: Sapientia est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, ne magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas: est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita.*

Cõtrouersum. *Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo.*

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superũ, atque inferûm.

Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum. *Perspicuum est, de quo non est controuersia,*

vt

vt si quis, cùm Oresten accuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam.

Non concessum est, cùm id quod augetur, in controuersia est: vt si quis cùm Vlyssem accuset, in hoc maximè commoretur, indignum esse ab ignauissimo virum fortissimum Aiacem necatum. Non concessū; sed agitur.

Turpe est, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re de qua agitur, indignum propter honestam rem videtur. Turpe. Offensum.

Offensum est, quod eorum qui audiunt, voluptatem lædit: vt si quis apud Equites Romanos cupidos iudicandi, Cæpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium.

Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ qui audiunt, fecerunt: vt si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem vrbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam vrbes diruere, cū ipse Alexander Thebas diruisset.

Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuersè dicitur: vt si quis, cùm dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad benè viuendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse benè viuere, aut se amico adesse propter beneuolentiam, sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum.

Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit: vt si quis hostium vim, & copias, & Aduersum.

fœlicitatem:

Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
Summo periculo sola vt restituam paro.

Remotum. *Remotum est, quod vltrà, quàm satis est, petitur, hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam Tyberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio.*

Vtinàm ne in nemore Pelio securibus.

al. Cæsa cecidisset abiegna. **Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes.*

Definitio mala *Longiùs enim repetita est, quàm res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo. Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis vim describit. At falsum quiddam dici, hoc pacto: Sapientia est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, ne magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas: est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita.*

Cõtrouersum. *Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo.*

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superũ, atque inferûm.

Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum. *Perspicuum est, de quo non est controuersia,*

vt

vt si quis, cùm Orestem accuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam.

Non concessum est, cùm id quod augetur, in controuersia est: vt si quis cùm Vlyssem accuset, in hoc maximè commoretur, indignum esse ab ignauissimo virum fortissimum Aiacem necatum. Non concessū, al. agitur.

Turpe est, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re de qua agitur, indignum propter inhonestam rem videtur. Turpe.

Offensum est, quod eorum qui audiunt, voluptatem lædit: vt si quis apud Equites Romanos cupidos iudicandi, Cæpionis legem iudiciariam laudet. Offensum.

Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ qui audiunt, fecerunt: vt si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem vrbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam vrbes diruere, cū ipse Alexander Thebas diruisset. Contrarium.

Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuersè dicitur: vt si quis, cùm dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene viuendum indigere, neget posteà sine bona valetudine posse bene viuere, aut se amico adesse propter beneuolentiam, sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum.

Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit: vt si quis hostium vim, & copias, & fœlicitatem: Aduersum.

fælicitatem augeat, cùm ad pugnam militis hortetur. Si non ad id quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si cùm totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est, nam Eriphyle auro viri vitam vendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: vt si quis, cùm ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, vt Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui vituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis vitio vituperabitur, vt si quis doctrinam ex alicuius docti vitijs reprehendat. Aut si quis, cùm aliquem volet laudare, de fælicitate eius, non de virtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, vt alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperârit: aut si alteram ita laudet, vt alterius non faciat mentionem: vt si quis, cum aliquid deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omninò, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut, cùm de certa re quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quòd ea maxime vitam beatam efficiat: Aut si infirma, vt Plautus:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus: verùm in ætate vtile,

Et conducibile: nam ego amicum hodie meum. Non castigabo pro commerita noxia.

Aut eadem hoc modo: Maximum malum est auaritia; multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum amicitia, plurimæ enim lectiones sunt in amicitia.

Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æquè firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maximè versatur, cùm aliquid quod contrà dicatur, æquum esse concedimus: sed id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cùm id, quod illi defendant, vtile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de Cõclusione ponemus, Hermagoras digressionem, deinde, tum postremã conclusionem ponit. In hac autem digressione illi putat oportere quandam inferri orationem, à causa atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem aut aduersarij vituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliud confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandã amplificationem. Hanc si quis partem putârit orationis, sequatur Hermagorã licebit. Nam & augendi, & laudandi, & vituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim

Quartus modus reprehensionis.

tim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quòd de causa digredi, nisi per locum communem displicet: quo de genere posteriùs est dicendum. Laudes autem, & vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

Conclusio.

*Conclusio, est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet parteis tres, Enumerationem, Indignationem, Conquestionem. Enumeratio est, per quam res dispersè & diffusè dictæ vnum in locum coguntur, & reminiscendi causa vnum sub aspectum subijciuntur: Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur. Sin variè fiet, & hanc suspicionem, & satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, vt plerique faciunt propter facultatem, * sigillatim vnamquamque rem attingere, & ita omneis transire breuiter argumentationes: tum autem id, quod difficilius est: dicere quas parteis exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus vnamquamque partem confirmâris tum ab his, qui audiunt, quærere quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse prætereà quod debeat desiderare. Atque in his generibus*

Enumeratio.

*al. singulatim

(vt

(vt antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum ad quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniũgere, & cùm tuam argumentationem dixeris, tum contra eam, quod afferebatur, quemadmodùm dilueris, ostendere: Ita per breuem comparationem auditoris memoriæ & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, vt quid, et quo loco quidque dixeris, admoneas: tum verò personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo. Nam si lẽgis scriptor existat, & quærat à vobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cùm vobis hoc, et hoc sit demonstratum. Atq; hîc item vt in nostra persona licebit, aliâs* sigillatim transire omneis argumentationes, aliâs ad partitiones singula genera referre, aliâs ab auditore, quid desideret, quærere: aliâs hæc facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, vrbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui posset, nónne hæc apud nos quererentur? Quid nam ampliùs desideratis Iudîces, cùm vobis hoc, & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis vti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, vt ex

*al. fiagularim

vnaquaq; argumẽtatione, quoniã tota iterũ dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum: & vnumquodque quàm breuissimè transeatur, vt memoria, non oratio renouata videatur.

Indignatio est oratio, per quam conficitur, vt in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primùm intelligi volumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandis præceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ personis atq; negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes, & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt consideremus.

Indignationis loci.

Primus locus sumitur ab authoritate, cùm commemoramus, quantæ cuiræ res ea fuerit aut dijs immortalibus, aut eis, quorum authoritas grauissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, vatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapiẽtissimis, Senatus, populo, legũ scriptoribus.

Secundus locus est, per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omneis, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est: an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex authoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad

inferiores,

inferiores, quod superbissimum est.

Tertius locus est, per quem quaerimus quid vare sit euenturum, si idem cæteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eius dē audaciæ futuros, ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus.

Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, vt ex eo quod vni concessum sit, sibi quoq; tali de re quid liceat, intelligere possint.

Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperàm constitutas, intellecta veritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem quæ si sit semel iudicata, neq; alio commutari iudicio, neque vlla potestate corrigi possit.

Sextus locus est, per quem consultò, & de industria factum esse demonstratur, & illud adiūgitur, voluntario maleficio veniā dari nō oportere, imprudentiæ concedi, nonnunquā cōuenire.

Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit.

Octauus locus est, per quem demonstramus non vulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus id maleficium, de quo agitur atque id à feris quoque hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotū

esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos quibus cum vitam egeris in eos apud quos educatus sis, in eos à quibus eruditus sis, in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore vsos: in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, vt in pueros, senes, mulieres, quibus omnibus acriter excitata indignatio, summum in eum, qui violârit horum aliquid, odium commouere poterit.

Nonus locus est per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, de quo quæstio est, comparatur: & ita per contentionem quantò atrocius, & indignius sit illud de quo agitur, ostenditur.

Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum vniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, et rem verbis quàm maximè ante oculos eius, apud quem dicitur ponimus, vt quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac si præsens viderit.

Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minimè oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret.

Duodecimus locus est, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui vn-

quàm

quàm vsu euenirit.

Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantium odium concitatur.

Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs qui audiunt, vt ad suas res nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de vxoribus: si ad senes, de patribus, aut parentibus.

Quintusdecimus locus est, per quem dicimus inimicis quoque & hostibus ea quæ nobis acciderint, indigna videri solere, & indignatio quidem his ferè de locis grauissimè sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes petere oportebit.

Conquestio, est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primùm animum auditoris mitem, & misericordem conficere oportet, quò facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ vis in omneis, & hominum infirmitas ostenditur, qua ratione habita grauiter & sententiosè, maximè demittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cùm in alieno malo suum infirmitatem considerabit.

Deinde primus locus est misericordiæ: per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Conquestionis loci.

Secundus, qui in tempora distribuitur; per

quem quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur.

Tertius per quem vnumquodque deploratur incommodum, vt in morte filij puericiæ delectatio, amor, spes solatium, educatio, & si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt.

Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, prisimo honore, beneficijs, quas passi, perpessuri ve sint.

Quintus est, per quem omnia ante oculos singulatim incommoda ponentur, vt videatur is, qui audit, videre: & re quoque ipsa quasi adsit, non verbis solùm ad misericordiam ducatur.

Sextus per quem præter spem in miserijs monstratur esse, & cùm aliquid expectaret, non modò id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse.

Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem causam conuertimus, & petimus de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat esse, nos cùm videant, recordentur.

Octauus, per quem aliquid dicitur esse factũ, quod non oportuerit: aut non factum quod oportuerit, hoc modo: Non adfui, non vidi, nõ postremam eius vocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item: Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus,

tus, à feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit.

Nonus per quem oratio ad mutas, & experteis animi res refertur, vt si ad equum, domum, vestem, sermonem alicuius accommodes quibus animus eorum qui audiunt, & aliquem dilexerunt, vehementer commouetur.

Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur.

Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit.

Duodecimus, per quem, disiunctio deploratur ab aliquo, cùm deducaris ab eo, quî cum libentissimè vixeris, vt à parente, filio, fratre, familiari.

Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur quòd ab iis, à quibus minimè conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fortè putauerimus, aut à quibus indignum est, vt seruis, libertis, clientibus, supplicibus.

Quartusdecimus, qui per obseruationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & supplici oratione, vt misereantur.

Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum qui chari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus.

Sextusdecimus est, per quem animum nostrum

in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum, & patientem in commodo dorum esse, et futurum, si quid acciderit, demonstramus. Nam sæpè virtus & magnificentia, in qua grauitas & authoritas est plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obseruatio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit Rhetor Appollonius: Lachryma nihil citius arescit. Sed quoniam satis videmur de omnibus partibus orationis dixisse, & huius voluminis magnitudo longius processit: quæ sequuntur deinceps in secundo Libro dicemus.

Lachrymacissimè arescit.

* *
*

M. TVL. CICERONIS DE INVENTIONE RHETORICA.

Liber. II.

Rotoniatæ quondam cùm florerent omnibus copijs, et in Italia cùm in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissimè colebant, egregijs picturis locupletare Zeuxis pictor. *voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longè cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno precio conductum adhibuerunt. Is et cæteras tabulas complureis pinxit, quarum nõnulla pars vsque ad nostram memoriã propter Phani religionem remansit, & vt excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulachrum velle dixit: Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpè acceperant, libenter audierũt. Putauerunt enim eum si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset egregium sibi opus illo in Phano relicturum. Neq; tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis ilicò quæsiuit, ab * his, quãnam virgines formosas haberent. Illi autem sta-* al. eis.

tim hominem duxerunt in palæstram, atq; ei pueros ostenderunt multos, magna præditos dignitate. (Etenim quoda tempore Crotoniatæ multùm omnibus corporum viribus & dignitatibus antesteterunt, atque honestißimas ex Gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt.) Cùm puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur. Horum, inquiũt illi, sorores sunt apud nos virgines. Quare qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istius virginibus formosißimas, dum pingo id quod pollicitus sum vobis, vt mutum in simulachrum ex animali exẽplo veritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio virgines vnum in locum conduxerunt, & pictori quas vellet eligendi potestatem deberunt. Ille autem quinque delegit, quarũ nomina multi poëtæ memoriæ tradiderunt, quòd eius* essent iudicio probatæ, qui verißimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neq; enim putauit omnia quæ quæreret ad venustatem, vno in corpore se reperire posse, ideò quòd nihil simplici in genere omni ex parte perfectum natura expoliuit. Itaque tãquam cæteris nõ sit habitura quod largiatur, si vni cũcta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiũcto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, vt artem dicẽdi præscriberemus, non vnum aliquod proposuimus exemplum,

*ineſſent.

templum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendæ nobis necessario viderentur. Sed omnibus vnum in locum coactis scriptoribus, quod quisq; commodissime præcipere videbatur, excerpsimus, & in variis ingenijs excellentissima quæque libauimus. Ex ijs enim, qui nominé & memoria digni fuere, nec mihi optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia nobis visa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur: aut ad vitia quoque eius accedere, cuius aliquo bono præcepto duceremur. Quod si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodq;, quam sese vni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in vitijs perseuerarent, aliquanto ex * inscitia leuius laborarent, ac si par in nobis huius artis atque in illo picturæ scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille vna ex vrbe, & ex eo numero virginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicunque fuerunt ab vltimo principio huius præceptionis, vsq; ad hoc tempus expositis copijs, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit. Ac veteres quidam scriptores artis vsque ab principe illo atque inuentore Tysia repetitos vnum in

* al. inscientia,

locum

locum conduxit. Aristoteles, et nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit, ac reuerum inuentoribus ipsis suauitate et breuitate dicendi præstitit, vt nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed oēs qui quod illi præcipiunt, velint intelligere, ad hunc quasi ad quendam multò commodiorem explicatorem reuertantur. At is hic quidem ipse et seipsum nobis, et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, vt cæteros, et seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum cōsumpserunt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi relinquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerūt, quæ item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, adiumenti sunt. Nam fuit tempore eodem quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familijs, quarum altera cum versaretur in philosophia, nonnullam Rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et præceptione occupata: vnum quoddam est conflatum genus à posterioribus,

ribus, qui ab vtrisque ea, quæ commodè dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simulatque illos scripserimus, nos nobis omnes quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quod si ea quæ in his libris exponuntur, tantopere elegenda fuerũt quanto studio electa sunt, profectò neq; alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temerè aliquid alcuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo, facilè & libenter sententiam commutabimus. Nõ enim parùm cognosse, sed in parùm cognito studiosè & diu perseuerasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmati, alterum singulari vniuscuiusque vitio est attributum. Quare nos quidem sine vlla affirmatione simul quærentes dubitanter vnum quodque dicemus, ne dum paruulum hoc consequimur, vt satis cõmodè hæc præscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, vt cui rei temerè atq; arrogãter assenserimus. Verùm hoc quidem nos, & in hoc tẽpore & in omni vitâ studiosè, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne lõgius oratio progressa videatur, de reliquis, quæ præcipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber exposito genere huius artis, officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones, & iudicationes continebat. Deinde

Epilogus dictorum in lib. 2.

partes

partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare, cùm in eo cæteris de rebus distinctiùs dictum sit, diuersè autem de confirmatione, & de reprehensione eorum certos confirmandi, & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro prima non indiligenter expositum est: hîc tantùm ipsa inuenta vnamquanque in rem exponentur simpliciter sine vlla exornatione, vt ex hoc ipsa inuenta, ex superiore autem expolito inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad Confirmationis & Reprehensionis partes referre oportebit.

Omnis & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quæ antè exposita sunt, constitutionis genere vno pluribúsue versetur. Hoc quanquam ita est, tamen cùm communiter quædã de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cuiusq; generis, & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus aliud vituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudicijs, quid æquum sit, quæritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus vt nos arbitramur, quod honestum sit, & quid vtile. Nunc cæteri vtilitatis modò finem insuadendo & dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus

diuersi

diuersi sunt eorum præcepta eadem esse non possunt, Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones, veruntamen oratio quædam ex ipso fine, & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad vitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc exponendis cõtrouersijs in iudiciali genere causarum, & præceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cæteris quoque causarum generibus simili implicita cõtrouersia, nulla cum facultate trãsferentur. Pòst autem separatim de reliquis dicemus.

Nunc à coniecturali constitutione proficiscimur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quẽdam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, vt fere fit in via sermonem contulit, ex quo factum est, vt illud iter familiarius facere vellent. Quare cùm in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, et in eodem loco somnum capere voluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cùm in alio maleficio deprehensus esset) cùm illum alterum videlicet, qui nummos habebat, animaduertisset. noctu postquàm illos arctiùs, vt fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum qui sine nummis erat, gladium prope appositum è vagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in vaginam recondi- De cõiecturali.

recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio, occisio erat facta, multò ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel, & sæpius. Illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, et cætera quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multò post clamat hominem occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui antè exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è vagina eductum, reperit cruentum: homo in vrbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis occidisti: Depulsio, non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eandem in coniecturali, quæ iudicatio, acciderit ne?

Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, non omneis in omnem causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet.

Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

Causa. Causa distribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, vt amor, iracundia, ægritudo, violentia,

Impulsio.

lentia, & omninò omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ad rem perspicere cum consilio & cura non potuerit, & id quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit.

Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut nõ faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cùm aliquid faciendum, aut non faciendum, certa de causa vitasse, aut secutus esse animus videtur: vt si amicitiæ quid causa factum dicetur, si inimici vlciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique vt omnia generatim amplectamur, alicuius retinẽdi, augendi, adipiscendi ve commodi, aut contrà reijciendi, deminuendi, diuitandi ve incommodi causa. Nam horum in genus alterutrũ illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod, maioris vitandi incommodi causa, qui maioris adipiscendi commodi suscipitur, aut in commodũ aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris vitandi incommodi præteritur. Hoc locus sicut aliquod fundamentum est, huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid quare factum sit, ostẽditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicit, illum impetum, & quandam commonem animi affectionemque verbis & sententijs amplificare debebit, & ostẽdere quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut

ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicit. Hîc & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collocatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, vt non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cùm autem non impulsione, verùm ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit: & id augebit quàm maximè poterit, vt quoad fieri possit, idonea quàm maximè causa ad peccãdum hortata videatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimárit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omninò quidquid erit, quod causæ fuisse dices, id summè augere debebit. Et hoc eũ magnoperè considerare oportebit, non quid in veritate modò, verumetiam vehementiùs, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim rẽfert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cùm aut res aliusmodi est, ac putatur: aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cùm aut id quod bonum est, malum putant: aut cõtrà quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum aut bonum est, nec malum nec bonum.

bonum. Hoc intellecto, si quis negabit vllam pecuniam esse fratris aut amici vitæ, aut denique officio suo antiquiorem aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa, et summum odium transferetur, qui id, quod tam verè & piè dicitur, negabit. Verùm illud dicendum erit, illi non esse ita visum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent, de quo pòst dicendum est. Euētus autem tūm fallit, cùm aliter accidit, atque ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: vt si quis dicatur alium occidisse ac voluerit, quòd aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necāsse, cuius testamēto non sit hæres, quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. Non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisque faciat, non quo casu vtatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa faciendi videbitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas si, aut necesse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabūtur. Volūtas

si animus à talibus factis vacuus & integer esse dicetur. Postremò, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verùm id breui faciendum est & in vnum multa sunt conducenda, vt ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum videatur. Atque accusatori quidem hæc ferè sunt in causa facienda, et considerãda. Defensor autẽ ex contrario est primùm impulsionem aut nullam fuisse dicit: aut si fuisse concedit, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit: aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrãdum, quæ vis et natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur, in quo et exempla, et similitudines erunt proferendæ, et ipsa diligẽter natura eius affectionis quàm leuissimè quietissimã ad partem explicanda, vt & res ipsa à facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen, ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parũ, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs, aut incõmodum sibi magis quàm commodum dicet, aut nequaquàm fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum

illo

illo periculo, quod subeatur, comparãda: qui omnes loci similiter in commodi quoque vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putârit esse incommodum, quanquã in falsa fuerit opinione: demonstrandũ erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri nec dubitâsse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id quod falsum fuerit, sine vlla dubitatione pro falso: quod verum pro vero probasse. Quod si dubitauerit, summæ fuisse amẽtiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator cùm ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis vtetur: sic ijs locis qui accusatori dati sunt, vtetur reus, cùm in alios ab se crimen volet transferre.

Locus transferendi criminis.

Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omneis in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nõnunquàm aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cùm dicimus cognomen quoque et agnomen intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio vocabulo agitur: vt si dicamus idcircò aliquem Callidum vocari, quòd temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis verba dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mu-

tius vocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere ſuſpicionis. Omnia enim hæc, vir an mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus conſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebũt. Et ex victu multæ trahuntur ſuſpiciones, cùm quemadmodùm, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus ſit, quæritur, & quibus cum viuat, qua ratione vitæ, quo more domeſtico viuat. Et ex fortuna ſæpè argumentatio naſcitur, cùm ſeruus, aut liber: pecunioſus, an pauper: nobilis, an ignobilis: fœlix, an infœlix: priuatus, an cum poteſtate ſit, an fuerit, aut futurus ſit, conſideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem quoniam in aliqua perfecta, & conſtanti animi aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt, virtus, ſcientia, et quæ contraria ſunt: res ipſa poſita docebit, ecquid hic quoque locus ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet præ ſe genere coniecturã, vt amor, iracundia, moleſtia, propterea quòd & ipſorum vis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt.

Studium. Studium autem quoniam eſt aſſidua & vehemens ad aliquam rem applicata magna cùm voluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſa. Itẽ

ex

ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nã consilium est aliquid faciendi, non faciendiue excogitata ratio. Itẽ facta et casus, & orationes, quæ sunt omnia (vt in confirmationis præceptis dictũ est) in tria tempora distributa, facilè erit videre, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus vnum in locum coactis accusatoris erit, improbatione hominis vti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionẽ adducetur, vt à tali culpa nõ videatur abhorruisse. Vt enim animũ alicuius improbare nihil attinet, cũ causa quare peccauerit nõ intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minùs honestæ rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex antè factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem venerit ac maximè si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotũ peccâsse, aut in æquè magna re, aut in maiore, aut in minore: vt si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua cõmotũ peccâsse dicet, adiungere: atq; ex dispari Consilium.

quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: vt si auaritia inductum arguas feciſſe, & auarum eum, quem accuſes demonſtrare non poſsis, alijs affinem eſſe vitijs doceas: & ex ea re non eſſe mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoq; in re eũ deliquiſſe. Quantum enim de honeſtate et authoritate eius, qui arguitur, detractum eſt, tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutũ. Si nulli affinis poterit vitio reus antè admiſſo demonſtrari locus inducetur, ille, per quem hortandi iudices erunt, vt veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum antè celaſſe, nũc manifeſtò teneri. Quare non oportere hãc rem ex ſuperiori vita ſpectari, ſed ſuperiorem vitam ex hac re improbari: et aut poteſtatem ante peccandi non fuiſſe, aut cauſam. Aut ſi hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non eſſe mirum, ſi nũc primũ deliquerit. Nam neceſſe eſt eum qui velit peccare, aliquandò primùm delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco prætcrito, et cur prætereatur demonſtrato, argumentis accuſationẽ ſtatim confirmare oportebit.

Defenſoris munus.

Defenſor autem primùm, ſi poterit, debebit vitam eius qui inſimulabitur, quàm honeſtiſsimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota et communia officia, quòd genus in parẽteis, cognatos, amicos, affineis, neceſſarios: et iã

quæ

quæ magis rara, et eximia sunt, si ab eo, cum magno aliquo labore, aut periculo, aut vtraque re, cum necesse non esset officij causa, aut in Remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expositi sunt, facta esse dicet. Deinde se nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse, quod eò confirmatius erit, si cùm potestas impunè aliquid faciendi minùs honestè fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demõstrabitur abfuisse. Hoc autẽ ipsum genus erit eo firmius, si oe ipso in genere, quò arguetur integer anteà fuisse demõstrabitur: vt si cĩ auaritiæ causa fecisse arguatur, minimè omni in vita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hîc illa magna cum grauitate inducetur indignatio iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, et indignum demonstrabitur: vt cùm animus omni in vita fuerit à vitijs remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccatum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non vitam honestè actam tali in tempore quàm plurimum prodesse, sed subita excriminatione, quæ confingi facilè possit, non ex antè acta vita, quæ neque ad tempus fingi, neque vllo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in antè acta vita aliquæ turpitudines erunt: aut falsò venisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatio-

ne, aut falsa opinione, aut imprudentiæ necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum, vt animus non omninò integer, sed à tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur, quare antè factis omissis, illud quod instet, agi oportere.

Suspiciones ex facto.

Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partib. pertentabitur: atq; hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire videntur genera eorũ omnia partes generum pleraq; Videre igitur primùm oportebit, quæ sunt continentia cũ ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita videatur; quid in ipsa re gerenda, quid posteà consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas,

tas, quorum vniuscuiusq; vis diligẽter in confirmationis præceptis explicata est. Quare ne aut hîc non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breuiter demonstrabîmus, quid quaq; in parte considerare oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia, & potestas earum rerum, propter quis aliquid facilius fit, aut sine quibus omninò confici non potest, consideranda est. Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodũ res maiores, minores æquè magnæ, similesq; agi soleat, diligenter considerabitur.

Euentus videndus.

Quo in genere euentus quoque videndus erit, hoc est, quid ex vnaquaque re soleat euenire, magnopere cõsiderandum est: vt metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas. Cõsecutio: In ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur: in qua videbimus ecqua consuetudo sit, ecqua lex, ecqua actio, ecquod eius rei artificium sit, aut vsus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquàm elicitur aliquid suspicionis.

Aliæ suspiciones.

Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter, & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura,

natura, & ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad eas dem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maximè enim quæri oportet in hac constitutione: Primùm, potueritne aliquid fieri, * deinceps, ecquo ab alio poterit. Deinde facultas: de qua antè diximus. Deinde, vtrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, vt in ea causa, quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit, quod sermonis causam quæsierit, quòd simul diuerterit, dehinc cœnârit. In re, nox, somnus. Post rem: quòd solus exierit, quòd illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. Quæritur enim vtrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temerè, vt non verisimile sit quenquàm tam temerè ad maleficiũ accessisse. In quo quæritur num quo alio modo cõmodius potuerit fieri, vel à fortuna administrari. Nam sæpè, si pecuniæ, si adiumenta, si auditores desint, facultas fuisse faciendi non videtur, hoc modo: Si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus

* deinceps ecquæ.

hæc

hæc quæ negotijs, & illa quæ personis sunt attributa.

Hîc neque facilè est, neq; necessarium distinguere, vt in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quòd causa posita, quid in quenque cõueniat, res ipsa docebit eos, qui non ömnia hîc se inuenturos putabunt: sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent.

Non facilè autem, quòd & infinitum est, tot de rebus vtranque in partem* sigillatim de vnaquaque explicare, & aliâs aliter hæc in vtramque partem causæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. *al. singulatim.

Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpè & diligenter pertractabit, & quid quæque pare suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potiùs quàm illo: cur ab hoc potiùs: quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc antè factum sit, cur hoc antè factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post ipsum negotium: aut sit quid factum de industriâ, aut quid rem ipsam consecutum sit. Constétne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc

huiúsmodi

huiúsne re sit signum, an illius, an huius et illius, & vtrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, an non factum quod oportuerit. Cùm animus hac intentione omneis totius negotij parteis considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus antè dictum est: te cùm ex singulis, tum ex coniunctis argumemta certa nascentur. Quorum argumentorum pars Probabili; pars Necessario in genere versabitur.

Accedunt aũt ad Coniecturam sæpè quæstiones, testimonia, rumores; quæ contra omnia vterque simili via præceptorũ torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quęstione suspiciones, & ex testimonio, et ex rumore aliquo pari ratione, vt ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis et ij videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere: & ij qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijsdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, et eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & veritas ex ijsdem attributionibus reperietur. Omni autẽ in causa pars argumentorum est adiuncta huic causæ solùm, quæ dicitur & ab ipsa ita ducta, vt ab ea separatim in omneis eiusde generis causas transferri non satis commodè possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omneis eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata

Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem: vt si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentẽ necârit, maximo supplicio esse dignum: quo loco nisi perorata & probata causa non est vtendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habebat probabiles rationes argumentandi vt suspicionibus credi oportere, & contra; suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus antè dictum est: pars per aliquã probabilẽ vtraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, rarò inducendis locis communibus, & ex aliquo loco iã certioribus illis auditoribus & argumentis confirmatis. Nã & tum conceditur commune quiddam dicere, cùm diligenter aliquis proprius causæ locus tractatus est, auditoris animus aut renouatur ad ea quæ restant, aut omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, & omnia quæ in intentione verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communeis locos conferuntur. Quare, vt non causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nãnisi ab ijs q̃ multa exercitatione magnam sibi & verborum, et sententiarum copiam compara-

Loci communes.

uerunt.

uerint, tractari non poterunt ornatè & grauiter, quemadmodùm natura ipsorum desiderat.

Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere & non oportere. Testibus credi oportere & non oportere. Quæstionibus credi oportere & nõ oportere. Vitam antè actam spectare oportere & non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccârit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maximè spectari causam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusdem ex proprio argumento communes loci nascentur in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & aliter, per quem neget malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem conquestione misericordia captatur. Hîc & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumũtur, quibus cæteræ argumentationes, sed illi tenuiùs & acutiùs, & subtiliùs tractantur: hi autẽ grauiùs, & ornatiùs, & cùm verbis, tũ etiã sententijs excellentibus. In illis enim finis est, vt id quod dicitur, verùm esse videatur: in his, tametsi hoc quoq; videri oporteret, tamen finis est amplitudo. Nunc aliam constitutionem transeamus.

Com-

CONSTITVTIO DEFINITIVA.

CVm est nominis controuersia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio de finitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis proposita sit hæc causa: C. Flaminius is qui Consul Rempub. male gessit bello Punico secundo, cùm Tribunus plebis esset, inuito Senatu, & omninò contra volũtatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem Agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. Accersitur maiestatis. Intentio est: maiestatem minuisti, quòd Tribunum plebis de Templo deduxisti. Depulsio est: non minui maiestatem. Quæstio est: maiestatem neminuerit. Ratio: In filium enim quam habebam potestatem, ea visus sum. Rationis infirmatio: At enim qui patria potestate, hoc est, priuata quadam, Tribuniciam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est: Minuatne is maiestatem, qui in Tribuniciam potestatem patria potestate vtatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis fortè arbitretur nos nõ intelligere aliam quoque incidere cõstitutionem, in hanc causam eam nos partem solam sumimus in qua præcepta nobis danda sunt. Omnibus autẽ partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendet, omneis videbit constitutiones, & earum parteis, & controuersias, si*

*al. consilium.

quæ fortè in eas incident, nam de omnibus perscribemus.

Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de vi quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breuiter expositum pluribus verbis est & rationibus confirmandum, & ita esse, vt descripseris ostendendum. Posteà ad id quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderis, esse: verbi causa: Maiestatem minuere: docere aduersariũ maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut non omninò culpa cum indignitione augeatur, pòst erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur: hoc ex opinione hominum sumetur, cùm quemadmodum & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo verbo vti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, & sic q̃ incommoda consecutura sint, eo concesso, ostendetur. Id aũt ex honestatis & vtilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et si cum definitione nostra aduersariorum defi-

nitionem

nitionem conseruemus, & nostra veram, honestam, vtilem esse demonstrabimus, illorũ contrà.

Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, vt si quæratur, fur sit an sacrilegus, qui vasa ex priuato sacra surripuerit, erit vtendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda.

Locus autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum, verùm etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, vt & faciat quod velit, & id q̃ fecerit, quo velit nomine, appellet.

Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de Republica cùm potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est, similibus & exemplis & rationibus posteà sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus cõmunis, per quem facti vtilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ ijsdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur, & cætera pòst eadem præter communem locum inducẽtur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa non res solùm conuertere, verùm etiã verba commutare conari. Nam illi quidem commu-

nes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrẽdi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. Quare nõ in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. Eorum mẽtionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cùm causa postulabit, vtemur.

TRANSLATIO ET commutatio.

CVm autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo qui cum oportet, aut apud quos, que lẽge, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si signa translationum genera quæramus sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit vt rariùs incidant translationes. Nam & Prætorijs exceptionibus multæ excludũtur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, vt causa cadat is, qui non quemadmodùm oportet, egerit. Quare in iure plerunque versantur. Ibi enim & exceptiones postulantur, & quemadmodum agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorũ constituetur. In ipsis autem iudicijs rariùs incidunt: & tamen si quandò incidunt,

dunt, eiusmodi sunt, vt per se minus habeant firmitudinis: confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione: vt in quodam iudicio, cùm venefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia paricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cùm in accusatione alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solùm mentio facta esset, defensor, in hoc ipso multum oportet & diù consistat, cùm de nece patentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur: id autem si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessariò consequatur. Hic defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: cùm ad vim faciendam quidem armati veniissent, armati contrà præsto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum præcidit. Agit is cui manus præcisa est, iniuriarum. Postulat is, qui cum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium

fiat. Hîc is, qui agit, iudicium parum postulat. Ille qui cum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est: Excipiendum sit, an non? Ratio Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis: eiusmodi sunt iniuriæ, vt de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio: Atrocitas iniuriarum satis ne causæ sit. Quare dum de ea iudicetur de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur: atque exemplum quidem hoc est.

In omni autem causa ab vtraque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus pòst dicendum est, sumi oportebit, et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, & videre vtrum malitia qd aliud agatur, aliud simuletur: an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit: an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta: an rectè sine vlla re eiusmodi res agatur.

Locus autem communis contra eum, qui translationem iudicet, fugere iudicium, ac pœnam, quia causæ diffidat. A translatione autem, omniũ fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium veniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum ex agatur, qui cum non oporteat, aut alia

lia pœna, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omniũ pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ parteis non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc Generalem constitutionem, & parteis eius consideremus.

GENERALIS CONSTITVTIO.

CVm & facto, & facti nomine concesse neque vlla actionis illata controuersia, vis & natura, et genus negotij ipsius queritur, cõstitutionem generalem appellamus. Huius primas esse parteis duas nobis videri diximus. Negotialem, & iuridicialem.

Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit: pupillus autem antè mortuus est, quàm in suam tutelam veniret. De hæreditate ea, quæ pupillo venit, inter eos qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est. Possessio hæredum secundorum est. Intẽtio est agnatorum: Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est: Imò nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est: Vtrorum sit. Ratio est: Pater enim & sibi, & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiãt necesse est. Infirmatio est rationis: Imò pater sibi scripsit, & secundum hæredem Negotialis constitutio.

dem non filio, sed sibi iussit esse. Quare praterquàm quòd ipsius fuit in testamento, vllius vestrûm esse non potest. Iudicatio possitne quisquã de filij pupilli re testari, an hæredes secũdi ipsius patris familiâs, non filij quoque eius pupilli hæredes sint. Atq; hoc non alienũ est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquàm, aut vsquequaque dicatur hic admonere. Sunt causæ, quæ plureis habent rationes in simplici constitutione, quod fit, cùm id quod factũ est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectũ, aut probabile videri potest vt in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio: Vnius enim pecuniæ pluribus dissimilibus de causis hæredes esse nõ possũt, nec vnquàm factum est, vt eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autẽ hæc erit: Non est vna pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduenticia, cuius hæres non illo tempore in testamento quisquã scriptus erat, si quid pupillo accidisset & de altera patris etiam nunc mortui voluntas: plurimum valebat, quæ iam mortuo pupillo, suis hæredibus concedebat. Iudicatio est: Vnáne pecunia fuerit. Ac si hac erũt vsi infirmatione, posse plureis esse vnius hæredes pecuniæ, dissimilibus de causis, de eo ipso iudicatio nascitur. Possintne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes.

Ergo vna in constitutione intellectum est quo modo rationes, & rationum infirmationes, &

præ-

præterea iudicationes plures fiant. Nam huius generis præcepta videamus. Vtrisque aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, considerandum. Initium ergo eius ab natura dictum videatur. Quædam autem ex vtilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem veniſſe. Pòst autem approbata quædam, aut a consuetudine, aut à verò vtilia visa, legibus esse firmata.

Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata vis adferat, vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiam, veritatem. Natura.

Religionem, eam quæ in metu, et cerimonia *deorum sit, apellant.* Religio. *al. cerimonia.

Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Pietas.

Gratiam, quæ in memoria et remuneratione officiorum, & bonorum & amicitiarum obseruantiam teneat. Gratia.

Vindicationem per quam vim, & contumeliam defendendo, aut vlciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent: & per quem peccata punimus. Vindicatio.

Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reuertemur, & colimus. Obseruantia.

Veritatem, per quam damus operã, ne quid Veritas.

aliter quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quòd neque in hoc ciuili iure versantur, et à vulgari intelligentia remotiora sunt, ad similitudinem verò aliquam, aut ad rem amplificandam sæpè sunt inferenda.

Consuetudinis ius.

Consuetudinis autem ius esse putatur id, q̃ voluntate omnium sine lege vetustas comprobârit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter vetustatẽ. Quo in genere & alia sunt multa, & eorum multò maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genere iuris iã certa consuetudine facta sunt, quod genus, pactum, par, iudicatum.

Pactum.

Pactum est, quod inter aliquos conuenit, q̃ iam ita iustũ putatur, vt iuri præstare dicatur.

Par.

Par, quod inter omneis æquabile est.

Iudicatum.

Iudicatum, de quo antè sentẽtia alicuius, aut aliquorum constituta est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci videbitur, quisq; attendere atq; elicere pertentando vnamquamque partem iuris debebit. Locorum autem communium quoniam (vt antè dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ cõtinet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit &

oper-

oparteat, consideratur. Nam certi qui in omnes incidant loci præscribi non possunt. In pleriſque fortaſſe ab authoritate Iuriſconſultorum, & cõtra authoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem & in hac, & in omnibus, num, quos communeis, preter eos, quos expoſuimus ipſa res oſtendat. Nunc iuridiciale genus, & parteis eius conſideremus.

IVRIDICIALIS CONSTITVTIO.

IVridicialis eſt, in qua æqui & iniqui natura, & premij aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes ſunt duæ: quarum alteram ſolutam, alteram aſſumptiuam nominamus.

Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe, non vt negotialis implicitè & abſconditè, ſed patentiùs, & expeditiùs recti & non recti quæſtionem continet: ea eſt huiuſmodi: Cùm Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent, & ferè mos eſſet Graijs, cùm inter ſe bellum geſſiſſent, vt ij qui viciſſent, trophæũ aliquod in finibus ſtatuerent, victoriæ modo in preſentia declarandæ cauſa, non vt in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt, apud commune Græciæ cõcilium. Intentio eſt: Non oportuit. Depulſio eſt: Oportuit. Quæſtio eſt: Oportueritne? Ratio eſt: Eam enim ex bello gloriã virtute peperimus, vt eius æterna poſteris noſtris relinquere vellemus. Infirmatio eſt: At tamem æternum inimicitiarum monimentum Abſoluta.

mentum Graios Graijs de ijs statuere nõ oportet. Iudicatio est: Cùm summæ virtutis celebrandæ causa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monimentum statuerint, recténe, an contra fecerint. Hanc igitur rationem subiecimus, vt hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognoscerétur. Nam si eam suppoſuimus, qua fortasse vsi sunt: non enim iustè, neque piè bellum gesistis, in relationem criminis deliberemur, de qua pòst loquemur. Vtrumque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdem locis sumendæ sunt, atque in causam negocialem, de qua antè dictum est. Locos autem communes & ex causa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestionis, & ex iuris vtilitate & natura multos, et graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas videbitur postulare. Nunc assumptiuam partem Iuridicialis consideremus.

Assumptiua. Assumptiua igitur tunc dicitur, cùm ipsum ex se factum probari nõ potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes

Comparatio. sunt quatuor: Comparatio, Relatio criminis, Remotio criminis, concessio. Comparatio est, cùm aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator cùm ab hostibus circumcideretur, neque effugere vllo modo posset, depactus est cum eis, vt arma & impedimenta

menta relinqueret, milites educeret: itaque fecit. Armis, impedimentis, amissis præter spem milites conseruauit Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit lædere maiestatem: sed nos huc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est: Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est: Oportuit: Quæstio est: Oportuerit-ne? Ratio est: Milites enim omnes perijssent. Infirmatio est, aut cõiecturalis: Non perijssent: aut altera coniecturalis: Non ideò feceſti. Ex quibus sunt iudicationes: Perijssentne, et ideò ne fecerit? aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus. At enim satiùs fuit amittere milites, quam arma & impedimenta hostitibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur: Cùm omnes perituri milites esset, nisi ad hanc pactionem veniſſent, vtrum satiùs fuerit amittere milites, ad hanc conditionem venire? Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoq; constitutionum rationem atq; præcepta, ac maximè coniecturis faciendis infirmare illud, quod cũ eo quod crimini dabitur, ij qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet si aut id quod dicent defensores futurum fuisse, nisi ad factum esset quo de facto iudicium est futurũ fuisse negabitur: aut si alia ratione, & alium ob causam, ac dicet se reus feciſſe, demõstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem

certo

certo nomine maleficij vocabitur in iudiciũ, sicut in hac causa, nam maiestatis accersitur, definitione & definitionis præceptis vti oportebit. Atque hæc quidem plerunque in hoc genere incidunt, vt coniectura & definitione vtẽdum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nũ accusatori maximè est in hoc elaborandum, vt id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere quam plurimis infirmet rationibus. Quod facilè est, quàm plurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem cõparatio separata à cæteris generibus controuersiarum, sic est sua vi considerabitur, si illud quod comparabitur aut non honestum, aut non vtile, aut non necessarium fuisse, aut non tantoperè vtile, aut non tantoperè honestũ, aut non tantoperè necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oport et accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neque oportere, atq, esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, vt propter salutem militum ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omninò id quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere. Vt hoc extenuando maleficij magnitudinem simul adaugere.

Id

Id fieri poterit, si demonstrabitur honestius, vtilius, magis necessarium fuisse illud quod vitarit reus, quam illud quod fecerit.

Honesti autem & vtilis, & necessarij vis & natura in deliberationis præceptis congnoscetur. Deinde oportebit ipsam illam cõparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis preceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam antè exposuimus: Cùm omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem veniissent, vtrum satiùs fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. Defensor autem quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erũt inductæ, vt ijs ipsæ quoque ex ijsdem constitutionibus defensionem comprobabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris in eũ qui cùm de facto turpi aliquo, aut inutili, aut vtroq; fateatur, quærat tamẽ aliquam defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cùm indignatione proferre. Defensoris est nullum factũ inutile, neq; turpe, neq; item vtile, neque honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, vt bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendũ momẽto futurum

futurum sit. Et alter locus per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex vtilitate, aut honestate, aut facti necessitate demonstratur. Et tertius, per quem res expressa verbis ante oculos eorum, qui audiunt ponitur: vt ipsi quoq; facturos idem fuisse arbitrarẽtur, si sibi illa res, atq; id faciẽdi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis.

Relatio criminis est, cùm reus id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatia occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se victor recipit. Is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu, et lamentatione: Indignè passus, virginem occidit. Accusatur: Intẽtio est: Iniuria sororem occidisti. Depulsio est: Iurie occidi. Quæstio est: Iuréne occiderit. Ratio est: Illa enim hostium mortem lugebat, fratrũ negligebat, me et populum Rom. vicisse molestè ferebat. Infirmatio est: Tamen à fratre indemnatam necari non potuit: ex qua iudicatio fit: Cùm Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne eam à fratre indemnatam necati.

Hoc in genere causæ primùm si quid ex cæteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Posteà si qua facultas erit per aliquam constitutionem illum,

in

in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transfert, quàm quod ipse susceperit. Posteà translationis partibus vti, & ostendere à quo & per quos, & quo modo, & quo tempore, aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demõstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quòd sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Posteà impudentiam demonstrare eorum, qui cùm nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnârint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi suppliciũ sumpserint. Posteà perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longiùs, quàm potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus orguat, iudicârint. Deinde hoc si constitutum sit, vt peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs vlciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, voluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio. Si verò cæteri quoque idem faciãt, omninò iudicium nullum futurum. Posteà demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa

damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, eum qui ne dedamnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, vt legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodùm in comparatione præcipiebamus, vt illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quam maximè: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Posteà demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, vt ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, vt in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem rationem comprobabit.

Primùm augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quàm maximè per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Posteà leuiùs demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, vt refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus, infirmare.

Illa

Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omniũ iudiciorũ demonstrant, si indemnato supplicij sumẽdi potestas data sit, leuabitur. Primũ si eiusmodi demonstrabitur iniuria, vt non modò viro bono, verum etiã homini libero videatur nõ fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, vt ne ab ipso quidem qui feciſſet, in dubium vocaretur. Deinde eiusmodi vtin eã is maximè debuerit animaduertere, qui animaduertit, vt non tam rectum, non tã fuerit honestum in iudiciũ illam rem peruenire, quàm eò modo: atque ab eo vindicari, quomodò, & ab quo sit vindicata. Posteà sic rem fuisse apertam, vt iudicium de de re fieri nihil attinuerit. Atque hîc demonstrandum est rationibus, & rebus similibus permultas ita atroces & perspicuas res esse, vt de his non modò non necesse sit, sed ne vtile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare.

Locus communis accusatoris in eum, qui cùm id quod arguitur, negare non possit: tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. At hîc vtilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem qui sumpserit audaciam & crudelitatem, indignatio. At defensore, in eius quem vltus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex

iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, & tàm perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes aut liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit iudicata.

Remotio criminis est, cùm eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartitò. Nam tum causa, tum res ipsa remouetur.

Causa remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodij quosdam legârunt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt: accusantur. Intentio est: Proficisci oportuit. Depulsio est: Non oportuit. Quæstio est. Oportuerit ne. Ratio est: Sūptus enim qui de publico dari solet, is à Quæstore non est datus. Infirmatio est: Vos tamen id, quod publicè vobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est: Cùm ijs, qui legati erant sumptus debeatur, qui de publico non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilominùs legationem. Hoc in genere primùm, sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex definitiua, aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt.

Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primùm defendet, si poterit. Sin minùs

nùs poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius quæ ipse accuset, culpam pertinere. Posteà dicet, suo quenque officio consulere oportere, nec si ille peccâsset, hunc oportuisse peccare, Deinde si ille deliquerit, separatum illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione cõiungi illius accusationem.

Defensor autem cùm cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractârit, de ipsa remotione sic argumentabitur: Primùm, cuius acciderit culpa, demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quòd non potuerit, ex vtilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De vtraque distinctiùs in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm conuenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studij fuerit in ipso: & id signes confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis aut dictis: atque hoc ipsi vtile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera vita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quòd propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur,

uebitur, vt in hac eadem re: si Quæstor mortuus esset, & idcircò legatis pecunia data esset, accusatione alterius & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter vti locis oportebit, & ex conceßionis partibus, quæ conuenient assumere, de quibus pòst nobis dicendum erit.

Loci autem communes ijdem vtrisque ferè, qui superioribus assumptiuis incident. Hi tamẽ certißimi: Accusatoris, facti indignatio: Defensoris, cùm in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere.

Ipsius autem sit remotio, cùm id, quod datur crimini, negat neque ad se, neq; ad officium suum reus pertimuisse, nec si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi. In eo fœdere, quod factũ est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobis Porcam sustinuit iussu Imperatoris. Fœdere autẽ ab Senatu improbato, & Imperatore Samnitibus dedito, quidã in Senatu eum quoq; dicit, qui Porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est: Dedi oportet. Depulsio est: Non oportet. Quæstio est. Oporteátne. Ratio est: Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cùm & id ætatis, & priuatus essem, & esset summa authoritate et potestate Imperator, qui videret, vt satis honestũ fœdus feriretur. Infirmatio est: Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpißimo fœdere summæ religionis, dedite conuenit. Iudicatio est: Cùm

is qui

is qui potestatis nihil habuerit, iussu Imperatoris in fœdere & tanta religione interfuerit, dedendúsne sit hostib. nécne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ voluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. Nam earum quædam maior vis est, quod paulò pòst intelligetur: In hoc autem accusatore alterum, ne culpam in aliam transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neq; ad officium suum pertinuisse, aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoq; sæpè ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui cùm Prætor esset, in expeditionem ad arma populum vocârit, cùm Consules adessent. Nã vt in superiore exẽplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat, sic in hoc ab eius officio ac potestate qui accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hoc ab vtroq; ex omnibus partibus honestatis, & omnibus vtilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando quid cuiusq; officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit: & fueritne ei, quo de agitur, id iuris officij, potestatis attributum, nécne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis, ac conquestionis habebit, sumi oportebit.

Concessio est, per quam non factum ipsum Consesio.

probatur ab reo, sed vt ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, & deprecatio.

Purgatio. Purgatio est, per quam eius qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. Ea habet partes treis, Imprudentiam, Casum, Necessitudinem. Imprudentia est, cùm scisse aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quosdam lex erat, ne quis Dianæ vitulum immolare. Nautæ quidam, cùm aduersa tempestate in alto iactarentur, vouerunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei Deo qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu Phanum Dianæ eius, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, vitulum immolauerunt. Accusantur, Intentio est: Vitulum immolâstis ei Deo, cui nõ licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est: Nesciui non licere. Infirmatio est: Tamen, quoniam feciſti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est: Cùm id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus.

Imprudentia.

Casus. Casus autem inferetur in concessionem, cùm demonstrabitur aliqua fortunæ vis voluntati obstitisse, vt in hac: Cùm Lacedæmonijs lex esset, vt hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset: hostias is, qui redemerat, cùm sacrificij dies instaret, in vrbem ex agro cœpit agere: tum subitò magnis commotus tẽpestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæ-

cædem auem fluit, ita magnus et vehemẽs factus est, vt eò traduci victimæ nullo modo possent. Redemptor suæ voluntatis ostendendæ causa hostias constituit omnes in littore, vt qui transflumen essent, videre possẽt. Cùm omnes studio eius subitam fluminis magnitudinẽ scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est: Hostiæ, quas debuisti, ad sacrificiũ præsto non fuerũt. Depulsio est, concessio. Ratio: Flumen enim subitò accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est: Tamen quoniam quod lex iubet, factũ non est, supplicio dignus es. Iudicatio est: Cùm in ea re redemptor cõtra legẽ aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio dignus sit.

Necessitudo autem infertur, cùm vi quadam reus id quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo. Lex est apud Rhodios, vt si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauem coëgit. Quæstor nauim populi vocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est: Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est, concessio. Ratio: Vi et necessariò sumus in portum coacti. Iudicatio est: Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicârit, cumque hæc nauis inuitis nauis vi tempestatis in portum cõiecta sit, oporteátne eam publicari. Horum trium generũ id-

Necessitudo.

circò vnum in locum contulimus exempla, quòd similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum si quid res ista dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit: vt id, quod voluntate factum negabitur, consultò factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Posteà demonstrari, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc, aut illud feciſſet: aut* nisi feciſſet, præcaueri & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem: sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudidem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quiduis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atq; tum ex ijs locis, de quibus in negotiali parte dictum est, curis et æquitatis naturã oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum à rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco si facultas erit, exẽplis vti oportebit, quibus in simili excu-

* al. ne fic.

ſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem, quæ ab aduerſario commiſſa ſit per magnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea res ab ijs, qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autem conuerſis omnibus his partibus poterit vti. Maxima autem in voluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugẽda, quæ voluntati fuerit impedimento, & ſe plus, quàm fecerit, facere non potuiſſe: & in omnibus rebus voluntatem ſpectari oportere: et ſe conuinci non poſſe, quòd non abſit à culpa, & ex ſuo nomine communem hominum infirmitatem poſſe damnari. Deinde nihil indignius eſſe, quàm eum, qui culpa careat, ſupplicio non carere. Loci autem communes accuſatoris, vnus in confeſſione, & alter quãta poteſtas peccandi relinquatur, ſi ſemel inſtitutum ſit, vt non de facto, ſed de facti cauſa quæratur. Defenſoris autem, conqueſtio calamitatis eius, quæ non culpa, ſed vt maiori quadã acciderit, & de fortunæ poteſtate, & hominum infirmitate, & vti ſuum animum, non euentum conſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarũ ærumnarum, & crudelitatis aduerſariorum indignationem ineſſe oportebit. Ac neminem mirari conueniet, ſi aut ijs, aut in alijs exemplis ſcripti quoq; controuerſiam adiunctum videbit. Quo de genere poſt erit nobis ſeparatim

dicendum,

dicendum, propterea quòd quædam genera causarum simpliciter & ex sua natura considerantur: quædam autem sibi aliud quoq; aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile, in vnamquamq; causam transferre, quod ex eo quoq; genere conueniet: vt in his exemplis concessionis mest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur. Sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco descripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.

Deprecatio. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur: hoc genus vix in iudicio probari potest, ideò quòd concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, vt ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, vti licebit. Vt si pro aliquo claro, aut forti viro, cuius in Rempublicam multa sint beneficia, dixeris, possis, cum videaris non vti deprecatione, vti tamen, ad hunc modum: Quod si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum rectè factorum causa, vni delicto vt ignosceretis postularet, tam dignum vestra mansuetudine, quàm virtute huius esset Iudices, à vobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde arguere beneficia licebit, & Iudices per locum communẽ

ad

ad ignoscendi voluntatem ducere. Quare hoc genus quanquàm in iudicijs non versatur, nisi quadam ex parte: tamen quia et pars ipsa inducenda nonnunquàm est, & in Senatu, aut concilio sæpè omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. Nam in Senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius consilium diu dictum est, & magis in hoc quidem ignoscendi, quàm cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facilè probabat, cùm coniecturali constitutione vteretur, quàm vt propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis parteis adiungeret. Oportebit igitur eum, qui sibi vt ignoscatur postulabit, commemorare, si qua sua poterit beneficia: & si poterit ostendere ea maiora esse, quam hæc quæ deliquerit, vt plus ab eo boni, quam mali profectum esse videatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere non odio, neque crudelitate feciſſe quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius aut aliqua honesta aut probabili causa. Posteà polliceri, & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum omni tempore à tali ratione futurum. Deinde spem ostendere aliquo in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, vsui futurum. Posteà si facultas erit, se aut

con-

consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ voluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluum velint & dignitatem ostendere, & cætera ea, quæ personis ad honestatem & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione sine arrogantia se esse demonstrabit, vt honore potius aliquo, quã vllo supplicio dignus esse videatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt, ac multũ proficiet, si se misericordẽ in potestate, ac propensum id ignoscendum fuisse ostẽdet. Atq, ipsum illum peccatum erit extenuandum, vt quam minimum obfuisse videatur: aut turpe, aut inutile demonstrãdum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit, ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita.

Aduersarium autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem superbum fuisse: & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, et amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia reus proferet, aut aliqua de causa facta, nõ propter beneuolentiam demonstabit: aut posteà odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse delata, aut leuiora beneficia quàm maleficia: aut cùm beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere. Deinde turpe esse aut inutili ignosci. Deinde de quo, vt potes-

stas

stas esset, sæpè optârint, in eum potestate non vti. summã esse stultitiam: & cogitare oportere, quẽ animũ in eum, vel quale odium habuerint. Locus aũt communis erit indignatio malefícij, et alter locus, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseriis sint.

Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu prorter eius partim multitudinem commoramur, ne fortè varietatem & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur: quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum videtur. Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæretur. Eas causas, in quibus de æquo & iniquo quæritur exposuimus.

Nunc restat vt de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmij alicuius petitione constant: Nã & apud iudices de præmio sæpe accusatorum quæritur, & à Senatu, aut concilio aliquod præmium sæpè petitur. Ac neminem conueniet arbitrari, nos, cùm aliquod exemplũ ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cùm ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est. Sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum

De præmio.

bendum. Omninò autem qui diligenter omnium causarum vim et naturã cognouerit, cùm genere primo, tum etiam formâ eas intelliget dissidere.

Cæteris autem paribus aptas inter se omneis & aliam in aliam implicatum videbit. Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus Consul quosdam in citeriore Gallia, nullo illustri neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, vt digni essent, qui hostes Populi Romani esse dicerentur: quòd tamen excursionib. & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam rediit, triumphum ab Senatu postulat. Hîc, vt et in deprecatione, nihil ad nos attinet rationibus & infirmationibus rationem supponendis ad iudicationem peruenire, propterea quòd nisi alia quoq; incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi: Oporteátne pœna affici. In hac huiusmodi: Oporteátne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus.

Ratio igitur præmij quatuor est in parteis distributa: In beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates.

Beneficia. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, ex causa considerantur. Ex sua vi quærũtur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an vulgaria, vera

an

an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tẽpore autem, si tum cùm indigeremus, cùm cæteri non possent, aut nollent opitulari: si tum cùm spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, vt hoc conficere posset. Ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur, aut si industriæ fortuna obstiterit.

In hominem autem: quibus rationibus vixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, & si quid aliquandò tale fecerit: num alieni laboris aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquandò ipse talem ob causam aliquem præmio adfici negârit oportere: aut nũ nam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit: aut num huiusmodi factum, aut nisi feciſſet, supplicio dignus esset, non quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo venditet præcio aut num quô supplicium aliquod vitet, eò præmium postulet, vti de se præiudicium factum esse videatur. In hominem.

In præmij autem genere quid & quantum, & quam obrem postuletur, & quo, & quanto quæque res præmio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimiùm peruagetur. Atq; hîc eius qui contra aliquem præmium po- Præmij genus.

ſtulantem dicit, locus erit cõmunis, præmia virtutis & officij ſancta & caſta eſſe oportere, neq; ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minùs homines virtutis cupidos fore virtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus videri. Et tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiam virtutem tali honore dignati ſunt, nõne de ſua gloria, cùm pari præmio tales homines affici videant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui præmium petet, facti ſui amplificatio, & eorum qui præmio affecti ſunt cum ſuis factis contentio. Deinde cæteros à virtutis ſtudio repulſum iri, ſi ipſe præmio non ſit adfectus.

Facultates. *Facultates autem conſiderantur, cùm aliquod pecuniarum præmium poſtulatur, in quo, vtrum copiáne ſit agri, vectigalium, pecuniæ, an penuria conſideratur.*

*. al. etiam. *Loci communes, facultates augere, non minuere oportere, & impudentem.* eſſe, qui pro beneficio non gratiam, verùm mercedem poſtulet: contrà autem, de pecunia ratiocinari ſordidum eſſe, cùm de gratia referenda deliberetur: & ſe non precium pro facto, ſed honorem, ita vt facultatum ſit, pro beneficio poſtulare. Ac de conſtitutionibus quidem ſatis dictum eſt, nunc de iis*

Contro-

Controuersijs, quæ in scripto versantur, dicendũ videtur.

DE CONTROVERSIIS quæ in scripto versantur.

IN scripto versatur controuersia, cùm ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. In scripto controuersia.

Id fit ex ambiguo, ex scripto, et sententia, ex contrarijs legibus, ex ratione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur cõtrouersia, cùm quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas, pluresue res significat, ad hunc modum. Paterfamilias, cùm filium hæredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo vxori suæ sic legauit: Hæres meus vxori meæ vasorum argenteorum pondo centum quæ volet, dato. Post mortem eius vasa magnifica, & preciosè cælata petit à filio mater. Ille se quæ ipse vellet debere dicit. Primum si fieri poterit, demonstrandum est, esse ambiguè scriptum, propterea quod omnes insuetudine sermonis sic vti solent eo verbo, vno, pluribúsue in ea sententia, in qua is qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore, & inferiore scriptura docendum id quod quæritur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraque ambigua visum iri. Quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis,

ex dictis, animo atque vita eius sumi oportebit & eam ipsam scripturam in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile quid verisimile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, & persona scripturis, atque ijs rebus, quæ personis attributæ sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multò minùs commodè fieri posse, quà quod nos accipimus. Quòd illius rei neque administratio, neque exitus vllus extet: nos quod dicamus, facilè & commodè transigi posse, vt in hac lege: (Nihil enim prohibet facta legem exempli loco ponere, quò facilius res intelligitur.) Meretrix coronam auream ne habeto, si habuerit, publica esto: Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse vllam publicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administratione, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse.

Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato quod aduersarius intelligat, vtilior res, aut honestior, aut magis necessaria à scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id q̃ nos demõstrabimus, honestum, aut vtile, aut ne-

cessa-

ceſſarium demonſtrabimus: & ſi id quod ab aduerſarijs dicetur, minimè eiuſmodi dicemus eſſe. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo controuerſia, dare operam oportebit, vt de eo, quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautum eſſe doceatur. Permultum autem proficiet illud demonſtrare, quemadmodùm ſcripſiſſet, ſi id, quod aduerſarius accipiat: fieri aut intelligi voluiſſet: vt in hac cauſa, in qua de vaſis argenteis quæritur, poſſit mulier dicere, nihil attinuiſſe adſcribi quæ volet, ſi hæredis voluntati permitteret: eo enim non adſcripto, nihil ineſſe dubitationis, quin hæres, quæ ipſe vellet, daret. Amentiæ igitur fuiſſe, cùm hæredi vellet cauere, id adſcribere, quo non adſcripto, nihilominùs hæredi caueretur. Quare hoc genere magnoperè talibus in cauſis vti oportebit. Si hoc modo ſcripſiſſet, iſto verbo vſus non eſſet, non iſto loco verbum iſtud collocâſſet. Nã ex his ſententia ſcriptoris maximè perſpicitur. Deinde quo tempore ſcriptum ſit, quærendum eſt, vt quod eum voluiſſe in eiuſmodi tempore veriſimili ſit, intelligatur. Pòſt ex deliberationis partibus, quid vtilius, & quid honeſtius & illi adſcribendum, & ad his ad comprobandum ſit, demonſtrandum, et ex his ſi quid amplificationis dabitur, cõmunibus vtrinq; locis vti oportebit.

Ex ſcripto & ſententia cotrouerſia conſiſtit, Ex ſcripto & ſententia.
cùm alter verbis ipſis quæ ſcripta ſunt, vtitur: alter ad id quod ſciptorem ſenſiſſe dicet, omnem

iungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem velle demonstrabitur: tum aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id quod instituit, accommodabitur. Semper idem spectare, hoc modo. Paterfamilias, cum liberorum nihil haberet, vxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit vnus, pluresue, is mihi hæres esto. Deinde, quæ assolet. Posteà, si filius antè moritur, quam in tutelam suam venerit, tu mihi, dicebat, secundus hæres esto. Filius non est natus, ambigunt agnati cum eo, qui est secundus hæres, si filius antè quam in tutelam suam veniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquam sententiam scriptoris oportere accommodari, propterea quòd ea sola demonstratur, qua frætus ille, qui contra scriptum dicet suam esse hæreditatem, defendet.

Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum * idem valeat, sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur.

*al. non.

Ea partibus iudicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, vt in eo, qui cùm lex aperiri portas noctu vetaret, aparuit quodam in bello & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus oprimerentur, si foris

foris essent, quod prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, vt in eo, qui cũ communis lex omnem hominem occidere vetaret, Tribunus militem suum, qui vim sibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, vt in eo, q̃ cùm lex, quibus diebus in legationẽ proficisceretur, p̃stituerat, quia sumptum non dedit. Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem, & per imprudentiam, vt in vituli immolatione: & per vim, vt in naui rostrata: et per casum vt in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, vt vnum quiddã voluisse scriptor demõstretur: aut sic, vt in eiusmodi re & tempore hoc voluisse doceatur.

Ergo is qui scriptum defendet, his locis plerunq; omnibus, maiore autem parte semper poterit vti. Primùm scriptoris collaudatione & loco communi, nihil eos, qui iudicẽt, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eò magis, si legitimum scriptum proferetur, id est aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Posteà quod vehementissimum est, facti aut intẽtionis aduersariorum cũ ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipsum secum admirantem: quid nam contra dici possit: tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem, quid prætereà audire, aut expectare debeat, tum ipsum aduersarium quasi intentantis loco

producendo, hoc est interrogando, vtrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contrà factum esse, aut cõtrà contendi posse neget, vtrum negare ausus sit se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contrà tamen dicat, nihil esse, quo hominem imprudentiorem quisquam se visurum arbitretur: in hoc ita commorari conueniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contra dici nihil possit, sæpè id quod scriptum est, recitando sæpè cum scripto factum aduersarij confligendo, atq; interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demõstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscurè, aut neget aliquid aduersarius. Cũ & scriptum sit apertè, & aduersarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc confirmato, tum diluere ea, quæ contrà dici poterant, oportebit.

Contrà autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, vt in illa de testamento, quam posuimus, controuersia: aut si causa assumptiua inferetur, quam ob rem scripto non potuerit, aut non oportuerit obtẽperari. Si aliud sensisse scriptor aliud scripsisse dicetur is, qui scripto vtetur, hoc dicet, non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui ne id facere possemus, iudicium nobis reliquerit sue voluntatis: multa incommoda cõsequi, si instituta-

stituatur, vt à scripto recedatur: Nam & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quòd scripserint, ratum futurum: & eos qui inducent, certum quod sequantur nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint.

Quòd si voluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios à voluntate eius stare. Nam multò propiùs accedere ad scriptoris voluntatẽ eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, q̃ illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is qui à sententia stabit, primùm erit cõtradicendum, quàm absurdum, nõ negare contra legem feciſſe, sed quare fecerit, causam aliquã inuenire. Deinde controuersia omnia esse, ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpæ eum, qui accusaretur, causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset, nunc ipsum reum causam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas parteis multæ conuenient argumentationes. Primũ nulla in lege vllam causam contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus cõueniat, hanc esse huiusmodi legem, vt in ea nõ oporteat. Postremò si in hac quoq; lege oporteat, hanc quidem causam accipi minimè oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur: Scriptor ineque in-

genium, neq; operam, neq; vllam facultatem defuisse, quò minus posset apertè pscribere id quod cogitaret, nec fuisse ei graue, nec difficile eã causam excipere, quam aduersarij proferant, si quicq; excipiendum putasset: consueuisse eos qui legem scribant, exceptionibus vti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maximè videre, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit excepto aliqua in capite, aut apud eumdem legis scriptorem, quò magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret: & ostendere, causam excipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere, ideo quòd cùm semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege cõsiderare, quippe quæ in lege scripta non sit.

Quòd si sit institutum, omnibus causam dari & potestatem peccandi, cùm intellexerint vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in qua iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus viuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit recedãt: neque quo pacto alios improbare possint, quòd contra legem iudicârint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi præscripto ciuitatis vnamquamque rem administrabit. Posteà quære-

re

re à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur Reipub. munere impediantur, cùm, sæpiùs suis rebus & commodis seruire possint, aut incerta verba iurent: cur certo tempore conueniant, certo discedant: nihil quisquam afferat causæ, quominùs frequenter operam Reipu. det, nisi quæ causa ex lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeat, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde ità quærere ab iudicibus si eius rei causam, propter quã se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint. Posteà hoc, quod faciat, indignius, & impudentius esse, quam si adscribat. Agè porrò, quid si ipsi velint iudices adscribere, passurúsne sit populus: atque hoc esse indignius, quàm rem verbo & literis mutare non possint, eam reipsa, & iudicio maximè commutare. Deinde indignum esse, de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cùm populo cognoscendi & probandi, & improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hinc locum esse, neque hoc tempus legis corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si quinc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones videre, & dissuadere velle.

Quod si hæc cùm summè inutilia, tum multò turpissima sint, legem eiusmodi sit in præ-

sentia

sententia conseruari à iudicibus: post si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptū non extaret, magnopere quæreremus, neque isti, nisi extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc cùm scriptum sit, amentiam esse, eius, qui peccârit, potiùs quã legis ipsius verba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, vtilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissimè legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demõstrabitur, ita cautum vnaquaque de re, et ita quod oportuerit exceptum, vt minimè conueniat quicquam in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari.

Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maximè necessarius, per quem ostendat oportet, si conueniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minimè oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicet, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia, est, eum, qui contra q̃ scriptum sit, aliquid probare velit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quidem igitur ea hac ipsa quippiã accusator deroget, omnibus partibus istius & probabi-

lius

lius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, vti iudices etiã si nollent, necesse esset: hæc aũt etiam si necesse non esset, vt vellent contrà iudicare: Id autem fiet si quibus ex locis culpa demonstrabitur, non esse in eo qui cõparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus antè, vt potuimus, diligenter perscripsimus: de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus, aut si causæ & rationes afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut testamento scriptum, vt sententia quoq; & voluntate scriptoris non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse videatur, aut aliis quoq; constitutionibus factum coarguetur.

Contrà scriptum aũt qui dicet, primùm eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur, aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit, & quamcunq; causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus antè dictum est. Atq; hoc in loco cùm diutiùs commoratus sui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit, tamen ex his ferè contra aduersarios dicet: Oportere causas accipi, demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit: omnia supplicia quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ vindicandæ causa constituta esse: Scriptorem ipsum, si existat, factum non probaturum: & idem ipsum, si Contra scriptũ.

ei

ei tales res accidissent facturum fuisse, ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices certa ætate præditos constituisse, vt essent, non qui scriptum: sunto recitarent, quod cuiuis puer facere posset: sed qui cogitationem assequi possent, & voluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc verò quod intelligeret quales viri iudicaturi essent, idcircò eum, quæ perspicua videret, non adscripsisse, neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putauit. Posteà quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura vlla, deniq; ne in sermone quidem quotidiano, atque imperijs domesticis rectè posse administrari, si vnusquisque velit verba spectare, & nõ ad voluntatem eius, qui verba habuerit, accedere. Deinde ex vtilitatis & honestatis partibus ostendere, quam inutile, aut quam turpe sit id quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere: & id quod fecerimus aut postulemus, quàm vtile, aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse, non propter

pter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint voluntatis, sed propter earum rerũ, quibus descriptum est, vtilitatem: & eorum qui scripserunt, sapientiam & diligentiam. Posteà quod si lex, describere, vt ea videatur in sententijs, nõ in verbis consistere: & iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scriptum sequatur. Deinde quàm indignum sit eodem adfici supplicio eum, qui propter aliquod scelus, & audaciam contra legem fecerit: & eum qui honesta, aut necessaria de causa non ab sententia, sed ab literis legis recesserit. Atq; his, & huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam quã ipse adferat: oportere accipi, demonstrabit. Et quemadmodùm ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore vtilißimum si quid de æquitate ea, quæ cùm aduersario staret, derogâsset: sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam cõuertere, aut ambiguè aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partẽ quæ sibi prosit, defendere, aut verbi definitionem inducere: & illius verbi vim, quo vrgeri videatur, ad suæ causæ commodum traducere: aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pòst dicemus. Quacunq; aũt in re, quamuis leniter probabili, scripto * ipso se defenderit, etiam cùm æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideò quòd si id quo nititur

titur aduersariorum causa, subduxerit omnem illam eius vim, et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certis ex assumptionis partibus in vtranque partem conueniet. Praterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se, nõ ex eius qui contrà commiserit, vtilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & vtilitate cõmuni, non in verbis consistere* Quàm indignum sit, æquitatem literis vrgeri, quæ voluntate eius, qui scripserit defendatur.

*Quod.

Ex contrarijs.

Ex contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cùm inter se duæ videntur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex*: Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quàm volet sibi rem à magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Et altera lex: Tyranno occiso, quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occupârat, vxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cùm simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicãt oportere. Res in iudicio est. In hoc genere vtranq; in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conueniant, ideò q; vterq; suam legem confirmare contrariam infirmare debebit.

*al. est.

Primùm igitur leges oportet contendere, considerando vtra lex ad maiores, hoc est, ad vtiliores

res, ad honestiores, ac magis necessarias res pertineat. Et quo conficitur, vt si leges duę, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent inter se, ea maximè conseruanda putetur, quę ad maximas res pertinere videatur. Deinde vtra lex posteriùs lata sit: nam postrema quæque grauissima est. Deinde vtra iubeat aliquid, vtra permittat. Nã id quod imperatur necessarium: illud quod permittitur voluntarium est. Deinde in vtra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficitur: aut ĩ vtra maior pœna statuatur. Nam maximè conseruanda est ea, quæ diligentissima & sancta est. Deinde vtra lex iubeat vtra vetet: nam sæpe ea quæ vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam quæ iubet. Deinde vtra lex de genere omni, vtra de parte quædam: vtra communiter in plureis, vtra in aliquam certam rem scripta videatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, propriùs ad causam accedere videtur, et ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege vtrum statim fieri necesse sit, vtrum habeat aliquam moram & sustentationẽ. Nam id quod statim faciendum sit, perfici priùs oporteat. Deinde operam dare, vt sua lex ipso scripto videatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem inducí, quo sanctius, et firmius id videatur esse, quod apertiùs descriptum sit. Deinde suę legis ad scri-

ptum ipſum ſententiam quoque adiungere: contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, vt ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem videantur inter ſe. Poſtremò, facere, ſi cauſa dabit dabit facultatem, vt noſtra ratione vtraque lex conſeruari videatur, & aduerſariorum ratione altera ſit neceſſariò negligenda. Locos aũt communeis & quos ipſa cauſa det, videre oportebit, & ex vtilitatis & honeſtatis ampliſſimis partibus ſumere demonſtrantem per amplificationem ad vtram potiùs legem accidere oporteat.

Ex ratiocinatione.

Ex ratiocinatione naſcitur controuerſia, cùm ex eo, quod vſpiam eſt, ad id quod nuſquam ſcriptum eſt peruenitur, hoc pacto. Lex eſt: Si furioſus eſt, agnatorum gentilumq́, in eo, pecuniaq́ue cuius poteſtas eſto. Et lex: Pater familiâs vti ſuper familia, pecuniaq́, ſua legauerit, ita ius eſto. Et Lex: Si pater familiâs inteſtato moritur, familia pecuniaq́ue eius agnatorum gentiliumq́ue eſto. Quidam iudicatus eſt parentem occidiſſe: ei ſtatim, quòd effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt. Os autem obuolutũ eſt folliculo, et præligatum. Deinde eſt in carcerem deductus, vt ibi eſſet tantiſper, dum culeus, in quem coniectus in profluentẽ deferretur, compararetur. Intereà quidã eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt. Hæredes, quos ipſe iubet, ſcribunt: tabulæ obſignãtur. De illo poſt ſupplicium ſumitur. Inter eos,

qui

qui hæredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hîc certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, et quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniẽdum est ad eiusmodi rationem, vt quæratur, habueritne testamenti faciendi potestatem.

Locus autem in hoc genere argumentãdi hos, et huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primùm, eius scripti quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quæratur, cũm eo, de quo constat, collationem eiusmodi, vt id de quo quæritur, rei de qua constet, simile esse videatur. Posteà admirationem percontatione, qui fieri possit, vt qui hoc æquũ esse concedat illud neget, quod aut æquius, aut eodẽ sit in genere. Deinde idcircò de hac re nihil esse scriptum quòd cùm de illa re esset scriptũ, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Posteà multis in legib⁹ multa esse præterita, quæ idcircò preterea nemo arbitretur, q̃ ex cæteris de quibus scriptũ sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demõstrãda est, vt in Iuridiciali absoluta

Contrà autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo cui conferatur, diuersum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempo-

re loco persona, opinione, si quo in numero illud quod per similitudinem affertur, & quo in loco illud, cuius causa affertur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, vt non idem videatur de vtraque existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus vti, iisdem ratiocinationibus, de quibus antè dictum est, vtetur: si non poterit, negabit oportere quicquam nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse penè, quod nõ alteri simile esse videatur: multis dissimilibus rebus, in vnãquamq; rẽ tantum singulas esse leges: omnia inter se vel similia, vel dissimilia demonstrari.

Loci communes à ratiocinatione, oportere cõiectura ex eo, quod scriptum sit, ad id quod nõ sit scriptum, peruenire: et neminem posse omneis res per scripturam complecti sed eum commodissimè scribere, qui curet vt quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiusmodi coniecturam diuinationem esse, et stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere, quibus velit.

Definitio. Definitio est cùm in scripto verbum aliquod est positum, cuius de vi quæritur, hoc modo. Lex Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorũ nauis & onera sunto qui innani remanserint. Duo quidem, cum iam in alto nauigarent, et eorum alterius nauis alterius

onus

onus esset, naufragum quendam natantem, & manus ad se tendentem animaduerterunt: misericordia commoti, nauim ad eum applicuerunt, hominem ad se sustulerunt. Posteà aliquanto ipsos quoq; tempestas vehementiùs iactare cœpit, vsq; adeò, vt dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugerent, et inde funiculo, qui à puppi religatus scapham annexã trahebat, nauim quò ad posset, moderaretur: ille autem cuius merces erãt, in gladium in naui ibidem incumberet. Hîc ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, et tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladiũ incubuerat, leuiter saucius, facilè est ex vulnere recleatus. Nauim cum onere horũ trium suam quisq; esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis vi nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur.

Ijsdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio, tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiũ genus & demonstratium argumentandi locos, et præcepta dabimus, non quod aliqua in constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprij tantum harum causarum quidam loci sunt,

non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet vtilitatem: nobis & honestatem, et vtilitatem. In demonstratiuo autem honestatem. Quare in quoque genere causæ quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quædam separatiùs ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque vniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud videremus, quẽadmodum res obscuræ dicẽdo fierent apertiores: sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

DE GENERE DEliberatiuo.

Expetenda. — *RErum expeditarũ tria genera sunt. Par autem numerus vitandarũ ex contraria parte. Nam est quiddã quod sua vi nos alliceat ad se non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus, virtus, sciẽtia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim, et naturã, sed propter fructum atque vtilitatem, quod pecunia est. Est porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & suaui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam vtilitatem, quo magis expetatur, vt amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facilè tacentibus*

tentibus nobis intelligentur. Sed vt expeditius ratio tradatur, ea quæ proposuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quæ sunt, honesta appellabuntur. Quæ autem in secundo, vtilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis, et vtilitatis continent, et quia maior est vis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur, sed in meliorem partem vocabuli conferantur, et honesta nominentur. Et his illud consitetur, vt appetendarum rerum partes sint honestas, et vtilitas: vitandarū, turpitudo, et inutilitas: His igitur duabus rebus duę res grādes sunt attributæ, necessitudo, & affectio: quartum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De vtraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primùm explicemus. Quòd autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare, cùm eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem priùs consideremus.

Est igitur in eo genere omnes res vna vi, atq; vno nomine amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus, naturæ modo rationi consentaneus Qum ob rē omnibus eius partibus cognitis, tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur parteis quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia, est rerum bonarum, & malarum, & vtrarumque scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, Virtus. Prudentia.

Memoria. *prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligẽtia est, per quam*

Intelligentia. *ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam*

Prouidentia. *futurum aliquid videtur antè, quàm factum sit.*

Iustitia. *Iustitia, est habitus animi cõmuni vtilitate cõseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum. Deinde quædam in consuetudidem ex vtilitatis ratione venerunt. Posteà res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas legum metus, & religio*

Ius naturæ. *sanxit. Naturæ ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata vis inseruit, vt religionem,*

Religio. *pietatem, gratiam, vindicationem, obseruãtiam, veritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam vocant, curam ceremoniamque affert. Pietas, per quam sanguine con-*

Pietas. *iunctis, patriæque benevolis officium, et diligens*

Gratia. *tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum, & officiorum alterius memoria, & alterius remu-*

Vindicatio. *nerandi voluntas continetur. Vindicatio est, per quam vis, et iniuria, & omninò omne quod ob-*

Obseruantia. *futurum est, defendendo, aut vlciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam, & honore*

Veritas. *dignantur. Veritas est, per quam immutata ea,*

Ius consue- *quæ sunt, aut antè fuerunt, aut futura dicuntur.*

tudine. *Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, et maius fecit vsus aut religionẽ: aut si quid eorum, quæ antè diximus, ab natura*

profectum,

profectum, maius factum propter consuetudinem videmus: aut quod in morte vetustas vulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatū est, de quo alicuius, aut aliquorū iam sententijs constitutum est: Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, vt obseruet, continetur. Fortitudo, est considerata periculorū susceptio, & laborum perpessio. Eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia, est rerum magnarum, et excellarum cùm animi ampla quadam, et splẽdida propositione agitatio, atq; administratio. Fidentia, est per quam magnis, & honestis in rebus multū ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patiẽtia, est honestatis aut vtilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio. Perseuerantia est, in ratione bene considerata, stabilis et perpetua permansio. Temperantia est, rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes sunt continẽtia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas, consilij gubernatione regitur. Clementia perquam animi temere in odium alicuius inuectionis concitate comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram, et stabilẽ comparat authoritatem. Atque hæc omnia propter

Factum.
Par.
Iudicatum.
Ius lege.
Fortitudo.
Magnificentia.
Fidentia.
Patientia.
Perseuerantia.
Temperantia.
Continentia.
Clementia.
Modestia.

se solùm, vt nihil adiungatur emolumenti, petẽda sunt. Quod vt demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, & à breuitate percipiendi remotum est. Propter se autem vitanda sunt, non ea modò, quæ his cõtraria sunt, vt fortitudini ignauia, & iustitiæ in iustia, verùm etiam illa, quæ propinqua videntur & finitima esse, absunt autem longissimè: quod genus fidentiæ contrarium est diffidentia, & ea re vitium est. Audacia non contrarium, sed oppositum est, ac propinquum, & tamen vitium est. Sic vnicuiq; virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum, vt audacia, quæ fidentiæ, pertinacia, quæ perseuerantiæ, finitima est: superstitio, quæ religioni propinqua est: aut sine vllo certo nomine. Quæ omnia itẽ vti cõtraria rerũ bonarum in rebus vitandis reponemus.

Vitanda propter se.

Vtilia.

Ac de eo quidẽ genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nũc de eo, in quo vtilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quæ cum dignitate, cum fructu quoque suo ducunt ad se: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta & cultu, & honore, & verecũdia digna authoritas. Amplitudo potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarũ copiarum magna abundantia. Amicitia, voluntas erga aliquem re-

Gloria.
Dignitas.
Amplitudo.
Amicitia.

rum

rum bonarum illius ipsius causa, quam diligit, cum eius patri voluntate. Hîc quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, vt eorum quoque causa petenda videatur, ne fortè qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant. Quanquã sunt qui propter vtilitatem modò petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solùm, sunt qui propter se, & vtilitatem quorum quid verissimè cõstituatur, alius locus erit considerandus. Nunc hoc sic ad vsum oratorium relinquatur, vtrãque propter rem, amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt: & quia partim veteres sunt, partim nouæ, partim ab illarũ, partim ab nostro beneficio profectæ: partim vtiliores, partim minùs vtiles ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatib. ex officijs, & religionib. ex vetustatib. habebitur.

Vtilitas autem aut in corpore posita est, Vtilitas. *aut in extraneis rebus, quarum tamen rerum multò maxima pars ad corporis commodum reuertitur: vt in Republica quædam sunt, quæ (vt sic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, vt agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij, quibus rebus incolumitatem ac liberalitatem retinent ciuitates. Alia verò, quæ iam quiddam magis amplum, & minùs necessarium conficiunt, vt vrbis egregia exornatio atque amplitudo,*

tudo, vt quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatem multitudo. Quibus rebus non illud solùm conficitur, vt saluæ & incolumes, verùm etiam vt amplæ, atque potentes sint ciuitates. Quare vtilitatis duæ partes videtur esse, incolumitas, & potentia. Incolumitas, est salutis tuta, atque integra conseruatio. Potẽtia, est ad sua conseruanda, et alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus quę antè dicta sunt, quid difficulter fieri, et quid facilè fieri possit, oportet cõsiderare. Facilè id fieri dicimus, quod sine magno, aut sine vllo labore, sumptu, molestia, quam breuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris sumptus, molestiæ longinquitatis indiget, atque vt omneis, aut plurimas, aut maximas, causas habet difficultatis: tamẽ his susceptis difficultatibus compleri atque ad exitũ perduci potest. Quoniam argo de honestate, et de vtilitate diximus: nũc restat, vt de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus necessitudine & affectione perscribamus.

Incolumitas
Potentia.

Facile.

Difficile fieri.

Necessitas.

Puto igitur hanc esse necessitudinem, cui nulla vi resisti potest, quæ neq; mutari, neque leniri potest. Atque vt apertius hoc sit, exemplis licet vim rei qualis & quanta sit cognoscamus. Vri posse flammma ligneam materia necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atque ita necesse, vt vis ea postulat: quam modo

describa-

deſcribamus, neceſsitudinis, aut nulla vi reſiſti poteſt, quæ neque mutari, neque leniri poteſt.

Huiuſmodi neceſsitudines cùm in dicendi ratione incident, rectè neceſsitudines appellabuntur. Sin aliquę res incident difficiles, in illa ſuperiori, poſsitne fieri, quæſtione conſiderabimus. Atq; etiam hoc nihil video videre, eſſe quaſdam cum adiunctione neceſsitudines, quaſdam ſimplices, et abſolutas. Nã aliter dicere ſolemus. Neceſſe eſt Caſilinenſes ſe dedere Hannibali aliter autem: Neceſſe eſt Caſilinũ venire in Hannibalis poteſtatem. Illic in ſuperiore adiũctio eſt hæc: Niſi malint fame perire: ſi enim id malunt, nõ eſt neceſſe. Hoc inferius non item, propterea quòd ſiue velint Caſilinẽſes ſe dedere, ſiue famem perpeti, atq; ita perire, neceſſe eſt Caſilinũ venire in Hãnibalis poteſtatem. Quid igitur proficere poteſt hæc neciſsitudinis diſtributio? Propè dicam plurimum cùm is locus neceſsitudinis videbitur incurrere. Nam cùm ſimplex erit neceſsitudo, nihil erit quòd multa dicamus, cùm eam nulla ratione lenire poſsimus, cùm autem ita neceſſe erit, vt aliquid effugere, aut adipiſci velimus tum adiũctio illa quid habeat vtilitatis atque honeſtatis, erit conſiderandum. Nam ſi velis attendere, ita tamen, vt id quæras, quòd conueniat ad vſum ciuitatis, reperias nullam eſſe rem, quam facere neceſſe ſit, niſi propter aliquam cauſam, quam coniunctionem nominamus.

Neceſsitudo ſimplex.

Præ-

Præter hæc autem esse multas inuenias res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit quod genus: vt homines mortaleis necesse est interire sine adiunctione, vt cibo vtantur nō necesse est, nisi cum illa exceptione extra quam, si nolint fame perire. Ergo vt dixi, illud quod adiungitur, semper cuiusmodi sit, erit considerādum. Nam omni tempore id pertinebit, vt aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est hoc faciamus, si honestè volumus viuere: aut ad incolumitatem, hoc modo: Necesse est si incolumes volumus esse aut ad commoditatem, hoc modo: Necesse est, si sine incōmodo volumus viuere. Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis, huic proxima columitatis, tertia ac leuissima commoditatis, quæ cum his nunquàm poterit duabus contendere.

Hasce autem inter se sæpè necesse est comparari, vt quanquam præstat honestas, incolumitati, tamen vtri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, vt cum incolumitati consulerimus, quod sit in præsentia de honestate deliberatum, virtute aliquandò, & industria recuperetur: incolumitatis ratio videbitur habenda: Cum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re cùm incolumitati videbimur consulere, verè poterimus dicere nos honestatis

rationem

rationem habere, quoniam sine incolumitate eã nullo tẽpore possimus adipisci. Qua in re vel concedere alteri vel ad conditionem alterius descẽdere, & in præsentia quiescere, atq; aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis verò ratione modò illud attendatur, digná ne causa videatur ea, quæ ad vtilitatẽ pertinebit quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atq; in hoc loco mihi caput illud videtur esse, vt quæremus quid sit illud ꝙ si adipisci, aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, vt proinde vti quæq; res erit, laboremus, et grauissimam quanq; causam vehementissimè necessariam iudicemus.

Affectio, est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euẽtu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, vt non tales, quales antè habitæ sint, aut plerunque haberi soleãt, habendæ videantur esse, vt ad hostes transire turpe videtur: at non illo animo, quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile: at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Affectio.

Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ, quibus in omnibus quid tẽpora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidq; animo, qui cũ, quo tempore, quãdiu fiat, attẽdendum est. His ex partibus ad sentẽtiam dicendã, locos sumi oportere arbitramur.

DE

DE GENERE DEmonstratiuo.

*Laudes autem, & vituperationes ex ijs locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus antè dictũ est. Sin distributius tractare quis volet, partiatur in animum: et corpus & extraneas res, licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paulò antè dictum est. Corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas. Extraneæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potẽtia, & cætera, quæ simile esse in genere intelligentur. Atq; in his id quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoque et quæ, & qualia sint, *intelligemus. Videre autem in laudãdo & vituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extraneis rebus habueritis, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus vsus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & vituperare superbia est. Animi autem, & laus honesta, & vituperatio vehemens est. Nunc quoniã omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuẽtione primæ, ac maxima parte Rhetoricæ satis dictum videtur. Quare quoniam & vna pars ad exitum hunc à superiore libro perducta est, & hic liber non parùm continet literarum, qua restant, in reliquis dicemus.*

FINIS.

*al intelligenter.

TRINITY COLLEGE LIBRARY CAMBRIDGE